

PROBLEMI

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

STANISLAVA LUŽNIK: LJUBEZEN, RUDI MIŠKOT: PESMI, DARINKA PETKOVŠEK: PESMI, MAJA TUL: POSLEDNJA, ŽARKO PETAN: SAMICA, ZGODBA, OBISKI, PAVEL SMOLEJ: NEDELJA, LEOPOLD SUHODOLČAN: TOMBOLA — ZA JASNA NAČELNA IZHODIŠČA, SZYMON CHODAK: INSTITUCIONALIZACIJA POLITIČNIH STRANK V ZAPADNI EVROPI, JANEZ DOKLER: UMETNINA IN STVARNOST, TINE HRIBAR: STVARNO, RESNIČNO IN DEJANSKO SODOBNE SLOVENSKE INTELIGENCE, BOGDAN KAVČIČ: MLADI FUNKCIONARJI V DRUŽBENOPOLITIČNIH IN DRUŠTVENIH ORGANIZACIJAH, IVAN KLEMENČIČ: STILNO ESTETSKA PODOBA KOGOJEVE OPERE ČRNE MASKE, ZDRAVKO MLINAR: NEKATERI PROBLEMI DRUŽBENE INTEGRACIJE LOKALNIH SKUPNOSTI, BORIS PATERNU: O LITERaturi IN LITERARNI KRITIKI, J. PIRNAT: NAŠA USTVARJALNOST ALI DRUŽBENI OKRASEK, ANDREJ RIJAVEC: GLASBA V NAŠI KULTURI — OCENE IN POROČILA — BRUŠENO OGLEDALO — LIKOVNA PRILOGA: FOTOGRAFIJE MILANA KUMRA — 1963

194245

Vsebina

Za jasna načelna izhodišča	577
Janez Dokler: Umetnina in stvarnost	579
Boris Paternu: O literaturi in literarni kritiki	582
J. Pirnat: Naša ustvarjalnost ali družbeni okrasek	585
Andrej Rijavec: Glasba v naši kulturi	587
Leopold Suhodolčan: Tombola	588
Žarko Petan: Samica	601
Zgodba	603
Obiski	607
Stanislava Lužnik: Ljubezen	610
Rudi Miškot: Večer in noč, Pusti me molčati, Jurij, Na pragu	611
Maja Tul: Poslednja	612
Darinka Petkovšek: Samota, Dan se je sklonil	613
Janez Govc: Po neuspelem napadu	614
Pavel Smolej: Nedelja	621
Tine Hribar: Stvarno, resnično in dejansko sodobne slovenske inteligence	623
Zdravko Mlinar: Nekateri problemi družbene integracije lokalnih skupnosti	638
Bogdan Kavčič: Mladi funkcionarji v družbenopolitičnih in društvenih organizacijah	649
Ivan Klemenčič: Stilno estetska podoba Kogojeve opere Črne maske	656
Szymon Chodak: Institucionalizacija političnih strank v Zapadni Evropi	664
OCENE IN POROČILA	669
BRUŠENO OGLEDALO	671

LIKOVNA PRILOGA

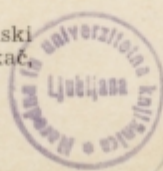
Milan Kumar: Koruza, Barjanski totem, Večer na Barju, Tolkač, Strešnine, Sota

p r o b l e m i

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Tehnični urednik: Ivan Planinšec. — Lektor in korektor: Janez Juvan.

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Cena posameznega izvida za naročnike 50 din, v kioskih in knjigarnah 100 din. Naročila pošiljajte na CK ZMS Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 32-033, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme.

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat

Za jasna načelna izhodišča

Zadnji čas smo priča živahnim razpravam o kulturi in umetnosti. Obsežne, organizirane debate z udeležbo kar največjega števila prizadetih v primeri s prejšnjim stanjem gotovo pomenijo kvalitativnejšo, višjo raven. Pravzaprav ni nobena od sedanjih ugotovitev o posameznih pojavih v našem kulturnem in umetniškem življenju nova. Kot posamezna bolj ali manj spontana mnenja so se pojavljala istočasno s pojavi, o katerih govorimo tudi zdaj. Le da so bila ta mnenja redkejša, da niso vselej prodrli v javnost, da so pogosto bila celo nezazelenjena. Marsikaj je oviralo sproščeno diskusijo celo med tistimi, ki so se problemov zavedali: prevladujoče smeri na posameznih področjih kulturnega in umetniškega delovanja, slikarstvo in grupaštvo na neprincipialnih osnovah, spomini na čas, ko smo tudi ta področja »urejali« z avtoritativnimi mnenji, tudi strah pred administrativnimi posegi. Šibkost argumentov, neborbenost, nezadostna orientacija in individualistična lagodnost pa so bile spremljajoče sence prej omenjenih »dejstev«.

Če naj sedanje razprave pomagajo spreminjati obstoječe stanje, se moramo zavestno omejiti od razlogov, ki so ga pogojili. Razločevanje med vzroki in posledicami ni vselej lahko, toda nekje je treba presekati krog medsebojno povezanih pojavov. Umetniška in kulturna produkcija, ki je predmet naših razprav, je v glavnem nastajala po letu 1948. Občutek večje sproščenosti in svobode je poglede ustvarjalcev usmeril na zapad. Moskovske kriterije so zamenjali pariški. Vzroki za takšne spremembe so bili nedvomno številni, medseboj prepleteni, dostikrat apriorne narave, posledica predsodkov, nekritičnosti in podobnih, pogosto nerazumnih komponent. Če je bilo tako na strani ustvarjalcev, je to še nekako razumljivo. Idejnim, estetskim in drugim prevladujočim tokovom nekega časa se ne more povsem izogniti noben ustvarjalec, noben iskalec novega. Njegova usmeritev je njegova individualna pravica, ki mu jo moramo priznavati, če pričakujemo, da bo njegov delež ustvarjalen. Menda lahko upravičeno predpostavljamo, da določeni pojavi v kulturi in umetnosti ne bi bili zavzeli ugotovljenega obsega, če ne bi bili imeli določene publike, svojega naročnika in odjemalca. Ta neosebni naročnik in odjemalec je bila tujina, kjer smo v določenem času radi iskali priznanja in kjer so nam to priznanje tudi radi dajali, zlasti še, če smo z našimi deli potrjevali njihova stališča in njihove kriterije. Ne bi bilo nezanimivo ugotavljati, zakaj smo to počeli

njali. Drugi naročnik vseh teh pojavov, o katerih govorimo, je bil pri nas doma. Ta ugotovitev zadene kot očitek vse tiste, ki so s svojim delovanjem ustvarjali kriterije za ocenjevanje umetniške in kulturne tvornosti. Umetnost in kulturo spremljajoče družbene znanosti, kot so filozofija, sociologija, psihologija in estetika, so temeljito dokazale svojo nemoč. Kolikor so sploh nastopale v obrambo nekih neprevladujočih kriterijev, šibkost njihovih argumentov ni vzdržala kritične presoje. Argumenti, s katerimi so nastopale, niso bili prepričljivi, zlasti pa so malo vplivali na oblikovanje okusa domače publike. Obenem pa imajo tudi vse te znanosti zaslugo, da smo v sedanjosti sposobni zastaviti marsikatero novo vprašanje, da so se ta vprašanja z vso močjo tudi že postavila.

Pravkar ugotovljeno vzpodbudno dejstvo pa nas ne more odvezati obveznosti, da si zastavljamo še druga vprašanja, ki zadevajo preteklost. V kulturni politiki ne moremo mimo dejstva, da imamo v deželi, ki se je pred svetom afirmirala s pomembnimi kulturnimi in umetniškimi stvaritvami, še vedno opravka z znatno nepismenostjo, da smo v zadnjih letih reducirali humanistično vzgojo (na račun telesne in tehnične), da zmanjšujemo intelektualne zahteve pri doraščajoči mladini, da so vzgojni koncepti od osnovnih šol do vseh ustanov za kulturno in prosvetno delo z odraslimi pokazali znatne pomanjkljivosti. Tudi organi družbenega upravljanja na področju kulture in prosvete niso v zadostni meri uveljavljali družbenega interesa, zlasti ne v idejnem in vzgojnem pogledu. Pokazali smo vse premajhno zavzetost za formiranje lastnega duhovnega vzdušja, prehitro smo se zadovoljili s privzetimi vzori. Uvajanje nekaterih ekonomskih principov na področje kulture, prosvete in umetnosti je imelo za posledico, da smo začeli streči najnižjim okusom. Naša vest se je hitro sprijaznila z nekaterimi »dejstvi«, ki so v diametralnem nasprotju z vzvišenimi cilji, za katere se pogosto deklariramo. Občutek odgovornosti do prihodnosti je vse bolj in bolj bledele. Najbolj negativni odtenki zapadne mentalitete so pri nas našli plodna tla za svojo rast. Vse to kaže, da imamo opravka s pojavi, ki jih ni mogoče pripisati samo nekaterim zablodelim posameznikom, še najmanj pa samo umetniškim ustvarjalcem.

Iz obsega ugotovljenih dejstev izhajajo tudi naloge za prihodnost. Zavzemati se moramo za takšno kulturno politiko, ki bo omogočila popolno odpravo nepismenosti in dvigala splošni izobrazbeni nivo vseh državljanov. Z vsemi masovnimi komunikacijskimi sredstvi moramo razvijati takšno duhovno atmosfero, ki bo dvigala interes za najvišje moralne in kulturne vrednote človeštva pri najširših slojih prebivalstva. Od družbenih znanosti, ki spremljajo umetnost in kulturo, moramo nenehno zahtevati, da na sodoben, znanstven način spremljajo omenjene pojave, formirajo svoja izhodišča in svoje zahteve. Prizadevati se moramo, da bi ustvarili takšno duhovno atmosfero, ki bo omogočala kar najbolj sproščeno umetniško ustvarjalnost. Naloga kritike je, da v sodelovanju z drugimi družbenimi znanostmi vzpostavi takšno hierarhijo vrednot, ki bo osvobodjena vsakega trenutnega pragmatizma, ki bo služila humanizaciji človeških odnosov in kar najbolj kompleksnemu spoznavanju človekovega notra-

njega sveta kot tudi njegovega okolja. Vprašanja umetniških smeri in stilov, odnos med obliko in vsebino, vprašanja vrednotenja so imanentno strokovna vprašanja, ki jih ni mogoče reševati intuitivno niti aktivistično. Družbi, ki si je za svoj cilj postavila osvobojenega, totalnega človeka, ne more biti škodljiva nobena misel, nobena duhovna kreacija, dokler za njo ne stojijo realne družbene sile, ki skušajo že doseženi stopnji humanizacije človeških odnosov dati negativno smer.

Vsakršno drugačno obravnavanje kulture in umetnosti nas bi samo vračalo na položaje, ki smo jih zapustili po letu 1948, ali pa nas bi zadržalo v stanju, ki ga skušamo zdaj preseči.

Umetnina in stvarnost

Janez Dokler

V vsesplošnem ugotavljanju slabosti v našem kulturnem življenju — in zadnji čas jih ugotavljamo morda preveč pogosto — moramo slejkoprej pristati na ugotovitvi, da sta za večji del teh slabosti odgovorna umetnostna teorija in kritika oziroma »deficiti« na teh dveh področjih. Če govorimo o umetnosti, je jasno, da se slaba dela ne bi mogla uveljaviti, če bi obstajala odgovorna in učinkovita kritika; če govorimo o zaostajanju občinstva za kvalitetno umetnostno produkcijo, je spet kriva teorija, ki ni iznašla interpretacijskih metod, s katerimi bi tako umetnost uspela približati občinstvu.

Čeprav — seveda — stvari še zdaleč niso tako preproste kot v zgornjih ugotovitvah, je vendarle res, da se je že ob prvem dvomu, da utegne biti kaj narobe, umetnostna teorija skupaj s kritiko znašla popolnoma razorožena. V kakršnih koli prizadevanjih po spremembi v splošni kulturni situaciji moramo namreč nedvomno z vsemi silami zagovarjati umetnost kot spontano subjektivno dejavnost, kot dejavnost, ki ji ni mogoče predpisovati norm in zakonov, po katerih naj ustvarja. Kakršni koli »kategorični imperativi«, naslovljeni na umetnike, lahko samo škodujejo in če teorija oziroma kritika to najboljše ve, je njena prva naloga, da sprejme na svoja pleča težo kritičnih očitkov in odgovornost za položaj. Pri tem pa se mora še zavedati, da jih nosi po pravici. V nadaljnjem bomo skušali ugotoviti, kje je krivda umetnostne teorije in kritike in kakšne perspektive se jima v tej situaciji odpirajo.

Izvor »krivde« umetnostne teorije in kritike moramo iskati prav tam, kjer najdemo razloge za zagovor umetniškega ustvarjanja kot spontane subjektivne dejavnosti, ki ji ni mogoče predpisovati nalog in pravil. Stvar je ustrezno formuliral že Kant, ko pravi nekako takole: »Vsaka umetnost namreč predpostavlja pravila, na osnovi katerih se šele neki produkt, če naj se imenuje umet-

niški, kaže kot mogoč. Toda pojem lepe umetnosti ne dovoljuje, da se sodba o lepoti njenega produkta izvede iz nekega pravila, ki ima za določujoči princip *pojem*, torej iz pravila, ki dela za osnovo neki pojem o načinu, kako je ta produkt mogoč. Tako lepa umetnost ne more sama sebi izmisliti pravila, po katerem mora proizvesti svoj produkt. Ker pa se vendarle neki produkt brez predhodnega pravila nikoli ne more imenovati umetnost, zato mora narava v subjektu (in s pomočjo razpoloženja njegovih moči) dati umetnosti pravilo, to se pravi, lepa umetnost je mogoča samo kot produkt genija... Iz tega se vidi — nadaljuje Kant — da genialnost (...) sama ne more opisati ali znanstveno razložiti, kako proizvaja svoje delo, temveč da kot *narava* daje pravilo; zato pa spočetnik nekega produkta, za katerega se mora zahvaliti svoji genialnosti, sam ne ve, kako se v njem nahajajo ideje zanj, prav tako pa ni v njegovi moči, da bi si jih po volji in načrtu izmišljal in da bi drugim sporočal takšna pravila, ki bi jih napravila sposobne, da ustvarijo ravno takšne produkte¹.

Ta Kantova »narava v subjektu« kot zakonodajalec umetniškega ustvarjanja je tista kritična točka, kjer se (ne glede na siceršnjo točnost in sprejemljivost njegovih opažanj) odpirajo najširše možnosti vseh mogočih špekulacij. Ta »narava v subjektu« je lahko vse od Razvijajočega se Duha, čigar zgodovino potem lahko prebiramo v hieroglifih stila, do Freudovega Libida, Življenja, Biti, Kozmičnih Zakonov itd., kar vse se nam slej ko prej pokaže kot nerodno izvedena sekularizacija ljubega boga.

Tu se ne moremo spuščati v podrobnosti omenjenih preobrazb »narave v subjektu«. Zadovoljiti se moramo s posplošujočo ugotovitvijo, da se nobena kolikortoliko dosledno mišljena nemarksistična estetska teorija na tem mestu ne more izogniti agnosticističnim ali pa metafizičnim konsekvencam.

Toda denimo, da so na primer Kozmični Zakoni, ki se radi — sodeč po umetnostni kritiki razodevajo v delih abstraktnega ekspresionizma, nekaj, kar realno obstaja kot na primer struktura atomskega jedra in se kot zakon določujoča »narava v subjektu« razodeva v umetnini. Kolikor znanost teh kozmičnih zakonov še ne pozna — kakšno korist ima lahko od njih estetska teorija, ki si jih je izmislila, in umetnostna kritika, ki jih odkriva v konkretnih delih? Po čem se, razen po imenu, razlikujejo od svete Trojice. Seveda — da ne bo nesporazumov — nimam prav nič proti sveti Trojici, pač pa toliko več proti estetski teoriji in — kritiki, ki se odpove (ali izogne) racionalnemu utemeljevanju svojih vrednostnih sodb, da jih lahko a priori izreka kot rezultat svoje kongenialnosti, kon-sensibilnosti, kon-nonkonformističnosti, skratka — svoje bolj ali manj aristokratske kon-izjemnosti, narave — zakonodajalca v svojem kritičnem subjektu. Takšna pa je domala vsa meščanska umetnostna kritika, domala vsa naša kritika. S tem seveda ni rečeno, da se je vsa povzpela do kriterijev kot so Bit ali Kozmični Zakoni, toda v principu ni nič boljša tista kritika, ki se skromno sklicuje na svoje duševno zdravje in iz njega izvirajoče

¹ Im. Kant, Kritika rasudne snage, str. 147. Kultura, Zagreb.

dobre namene glede graditve socializma pa pri tem še misli, da je marksistična. Zaradi popolnosti spiska lahko v isto vrsto prištejemo še kritiko, ki je prepričana, da je njeno opravilo končano, ko iz strukture umetnine razbere, da je le-ta avtentična, se pravi, da v celoti in v posameznostih ustreza svojemu imanentnemu zakonu, to je »naravi v subjektu«, potem pa si umije roke: glavno je, da smo vsi zdravi in avtentični, kot da v tem smislu ne bi bile najbolj avtentične otroške risbe in ljubezenska poezija pubertetnikov, čeprav bi se težko zedinili o tem, da med sicer vseskozi avtentičnimi deli ni vrednostnih razlik.

Tu smo zdaj pred nalogo, da ugotovimo, kaj je vsem tem teorijam in iz njih izvedenim kritikam skupno.

Razpoznavni znak obravnavane umetnostne teorije in kritike je predvsem to, da ne poznata skupnih nadrejenih pojmov, iz katerih bi izvajali vse serije odnosov, ki sta jih v danem trenutku sposobni dojeti v umetniški produkciji. Večina nadrejenih pojmov, s katerimi operirata (nekaj smo jih mimogrede našteali) so zgolj sinonimi za »naravo v subjektu«. Dani so a priori in ne posredujejo razvidnih zvez s celotno stvarnostjo in zgodovinskimi spremembami v njeni strukturi, kar pa je osnovni pogoj za objektivnost, osnovni pogoj za znanstveno metodo.

Res lahko pogosto beremo zagotovila, da je tudi umetnost konec koncev odvisna od »materialne baze«, vendar pa se ugotovitev pojavlja vedno le v svoji načelni, deklarativni splošnosti. Taka ugotovitev sama po sebi še zdaleč ne omogoča analize kot dedukcije v tem smislu, da (z analizo) iščemo sklad med nečem posebnim v delu in med nekim splošnim pojmom ali zakonom. Opozarja nas samo na to, da živimo v zgodovinski situaciji, v kateri je postala nemožna umetnostna kritika, ki bi svoje sodbe deducirala iz nekega integralne pojma. To nemožnost je treba sprejeti kot dokončno, ne glede na to, ali gre za dedukcijo iz neke absolutne Lepote, Okusa, Ideje, Resnice, iracionalne Biti ali pa — na drugi strani — za uporabo tistega postopka, ki oborožen z videzom empirične eksaktnosti v preteklem vedno najde absolutno mero tudi za vse tisto, kar danes nastaja za jutri in morda še za naslednje dneve.

Umetnostna teorija (in z njo kritika) kot znanost o umetnosti bo morala v sami stvarnosti, v njenih strukturah in njihovih zgodovinskih spremembah najti tiste zakonitosti, ki s posredovanjem »narave v subjektu« določajo tudi pravila, »na osnovi katerih se šele neki produkt, če naj se imenuje umetniški, kaže kot mogoč«. In šele ko bo v metodi ta zveza med stvarnostjo in umetnino vzpostavljena, bo umetnostna kritika z zadostno zanesljivostjo lahko ugotavljala, kako umetnina v konkretni stvarnosti učinkuje, kakšno je njeno mesto, kakšna je njena vrednost.

O literaturi in literarni kritiki

Boris Paternu

Prvo in najširše izhodišče za presojo sodobne literarne umetnosti je načelo ustvarjalne svobode. Družba, ki sprošča tak odnos do umetnosti, sprošča tudi avtentičnost pesnikovega in pisateljevega pričevanja o svetu ter hkrati s tem izvorno moč njegovega jezikovnega izraza. Oboje je predpogoj za nastajanje in rast pomembne in življenjsko tvorne književnosti. Kakršnokoli apriorno zoževanje te osnovne postavke zdrave kulture bi bilo zoževanje umetnikovega dialoga s svetom in ljudmi, bilo bi omejevanje njegove aktivne ter javne udeležbe v življenju. Tako početje bi prišlo v nasprotje z načeli razvitega socializma in socialističnega humanizma, ki bolj kot katerikoli dosedanji družbeni sistem težita po angažiranem človeku ter iskreno angažiranem umetniku. Isto velja za vprašanja stilne usmerjenosti in izrazne tehnike. Tudi tu ustvarjalca ni moč omejevati niti v imenu tradicije niti v imenu kakršnekoli antitradicije.

Samo od take, to se pravi svobodne in sproščene ustvarjalne klime lahko pričakujemo književnost, kakršne si želimo. To naj bi bila književnost, ki ne bo nikjer zaprla vrat pred zapletenimi problemi časa in sodobnega človeka, književnost, ki bo živa in osebno angažirana.

Seveda pa je vsaka osebna umetniška izpoved in pričevanje o življenju tudi javno, družbeno odgovorno dejanje. Logika resničnih socialističnih odnosov zahteva, da je dialog svobodno odprt tudi z druge strani, s strani bralcev, kritikov in naposled humanističnih oziroma družbenih znanosti.

Razumljivo je, da vsaka kritika, ki si lahko nadenemo to ime, izhaja iz nekega nazora o umetnosti in navsezadnje iz neke hierarhije življenjskih vrednot sploh. Drugače tudi ne more.

Eno izmed bistvenih izhodišč marksistične kritike, h kateri težimo, je spoznanje, da umetnost kljub svoji posebni naravi ni docela avtonomno področje človekove dejavnosti. Ni področje, ki bi bilo odtegnjeno idejnim frontam sodobnih družbenih procesov, čeprav je treba upoštevati, da gre tu za zelo specifične, subtilne in včasih težko dostopne oblike idejnih trenj. Drugo, iz tega izhajajoče stališče napredne kritike je v hotenju, da se sredi teh specifičnih, estetskih oblik duhovne nadgradnje opredeljuje in se mora opredeljevati v interesu osvobajanja človeka ter človeške družbe, skratka, v interesu realnega humanizma.

Toda tudi to načelno izhodišče lahko zaide v lastno negacijo, zaide v tistem trenutku, ko zapusti svojo notranjo dialektično perspektivo in se zoži v ideološko doktrino ali celo v prakticistična politična merila. Priznajmo, da ima naša »marksistična« kritika za seboj tudi to obdobje in izkušnjo. Še več, pomagala je roditi drugo nasprotje, ki ni nič manj sterilno, namreč popolni relativizem v presoji umetnosti, liberalistični kult njene avtonomnosti in socialne neodgovornosti ali pa filozofsko doktrinarnost bolj ali manj prikritega antimarksizma.

Mnogi pojavi prav v zadnjem času kažejo, da zdrave kritične sile teže iz obojne obremenjenosti in omejenosti, ki sta imeli tudi svoje stvarne vzroke.

Toda bilo bi zelo pretirano, če bi literaturo samo preveč vezali na pota in stranpota literarne kritike. Če skušamo preveriti vprašanje, kolikšna je bila volja naše novejšje književnosti po angažiranju, po njenem odzivu na sodobno življenje, in kaj je ta volja zmogla, ne ostanemo praznih rok. Prvo in pozitivno dejstvo je, da večji del naše književnosti hoče biti in tudi je idejno angažiran v procesu človekovega osvobajanja in njegove humanizacije.

Seveda se to hotenje dogaja na zelo različnih ravneh življenjske problematike, na različnih stopnjah zavesti in v različnih stilnih smereh, od tradicionalno realistične preko mnogih vmesnih stopenj do tako imenovanega »modernizma«. Težnja po ohranitvi človekove humane eksistence je pri »realistih« seveda mnogo bolj racionalistična in spéta v bolj pregledne družbene koordinate časa ter prostora, pri »modernistih« pa po navadi bolj iracionalna, nihajoča med poraženostjo in iluzijo, zaprta v nekoliko teže dostopne labirinte čustev, vizij ter asociativnega namesto logičnega izraza.

Umetnost ni znanost in ne filozofija, zato ima v načelu pravico do obojih izhodišč.

Vendar bi bilo napak, če bi hoteli prezreti dejstvo, da tudi na področju umetnosti, kot rečeno, teče bitka napredne zavesti proti njeni stagnaciji ali njenem razkroju. In narobe. Sile konservativizma in idejnega razkroja so tu prisotne prav tako, kot so prisotne na drugih področjih našega življenja. Pred njimi ni apriori zaščiten nobena stilna smer, pa naj si nadeva tradicionalno ali avantgardistično ime. Različna so samo izhodišča negativnih učinkov in njihova vnanja oblika, ki je včasih močno pogojena v preteklosti, včasih pa izhaja iz neposredne sodobnosti, domače ali tuje.

Pojavi, ki se kažejo v mejah tradicionalnega izraza, so razmeroma nazorni. Poseben in teže dostopen problem predstavlja vprašanje humanizma v literaturi tistih ustvarjalcev, ki so se tradiciji iztrgali in se do kraja odprli zapletenim pojavom sodobnega človeka ter družbe. To njihovo stremljenje je v načelu najbolj sprejemljivo in tudi v ustvarjalnem pogledu gotovo najbolj obetajoče. Rezultati te odprtosti so seveda odvisni od idejne ter izrazne zmogljivosti vsakega avtorja posebej. Toda nápak bi bilo, če bi tu prezrli določene pojave, ki prav tako — le z druge strani kot tradicionalistom — preté s stagnacijo ali razkrojem.

Pozitivno nit razvoja najčešče odkrijemo pri tistih avtorjih, ki kljub polni odprtosti življenju ohranjajo neko idejno in estetsko stilno suverenost sredi velikih protislovij časa. Pri takih avtorjih tudi jezik, kljub vsej svoji »izvirnosti« in »modernosti«, ostaja še dostopen in v mejah razumne komunikacije. Kakor hitro pa pisatelj ali pesnik docela »podleže« življenjskim nasprotjem in se brez slehernega notranjega preostanka izenači z njihovo navidezno absurdnostjo, smo na meji ene izmed možnosti razkroja humanizma. Po navadi tako ustvarjalno izhodišče razdre tudi komunikativne vezi navzven, tako da pesniški jezik postane medij večnega nesporazuma, ki ima navsezadnje lahko samo še to funkcijo, da bralca vrže v tesnobo in izgubljenost.

Seveda je tudi take pojave treba presoјati dialektično, kajti v umetnosti je nagacija lahko tudi afirmacija in narobe. Meje med razkrojem nečesa preteklega in začetkom nečesa bodočega po navadi tekó po razdrtem terenu. Dokler ima tako stanje to prednost, da je aventično, živo in odprto na vse strani, je lahko še obetajoče. Kakor hitro pa izgubi notranjo dinamiko in se zapre v kult »absurda«, »strahu«, »alienacije« ali »magije besede«, stagnira, otrdi v doktrino, ki je prav tako neplodna kot vsaka druga doktrina.

Pomembna naloga sodobne kritike je, da z veliko pozornostjo sledi problemu in krizam humanizma v naši književnosti. Toda s strpnim očesom in s tenkim poslušom za neštete možne variante umetnikovega upiranja zoper človekov razvoj, tudi za varianto negacije. Vendar s prav tako ostrim pogledom in občutkom za stanja, ko to upiranje poneha in se docela zlije s stihijo tistega, kar življenje potisne v svoje mrtve plasti. V zgodovini literature najbrž ni pomembne umetnine, ki bi v sebi ne nosila ták ali drugačen, a vendarle otopljiv fluid umetnikovega upora zoper razkroj človekove suverenosti. In v tem je njena humanizacijska moč.

Toda kritika, ki naj bi bila kritika socialistične ere, s tem humanističnim kriterijem ne bi smela nastopati drugače kot z argumenti idejno estetske analize, nikakor pa ne z zahtevo neke za vselej dane »idejne« oziroma »ideološke« čistosti. Uspela bo predvsem takrat, kadar bo zmožla prepričljivo dokazati, da stagnacija ali razkroj humanističnega jedra umetnine povzroči tudi stagnacijo in razkroj na njenem najbolj avtonomnem področju, v njeni umetniški oziroma estetski kvaliteti. Samo kritika, ki se zmore povzpeti do te ravni, lahko pripomore k objektivnemu ocenjevanju literarne umetnosti.

Naša ustvarjalnost ali družbeni okrased

J. Pirnat

V zvezi z likovno umetnostjo so nam znane številne razprave o razmerju med našo družbo in umetnostjo. To vprašanje je bilo ocenjeno kot osrednje in osvetljeno z mnogih, zelo različnih vidikov. Po slednjem lahko sodimo, da si naša družba ni izoblikovala jasnega razmerja do likovne umetnosti, da družbeni položaj umetnosti ni gotov niti jasneje določen. Če ne bi bilo tako, bi likovna umetnost ne bila v nevarnosti, da postane samo okras, s katerim na videz reprezentiramo našo družbo, kakor so ugotovile v zadnjem času prenekateri kritike. Če smo doslej z družbenimi sredstvi pretežno stimulirali tiste likovne storitve, ki so ustvarjale videz, da reprezentirajo našo družbo, potem so razumljiva tudi pojmovanja, da je likovna umetnost nekaj avtonomnega, od celote naše družbe neodvisnega itd. Vse kaže, da opisane prakse in z njo zvezanega pojmovanja ne bomo presegli niti s prakticističnim aktivizmom niti s splošnimi deklaracijami. Jasnost in trdnost našega razmerja do likovne umetnosti je treba doseči prav tam, kjer je bila doslej najbolj odsotna, to je v neposredni zvezi med občinstvom in ustvarjalcem.

Danes ni več nemogoče dokazati, da to, kar razumemo kot *umetnino*, ni samo slika, kip ali grafika, da *umetnina* ni samo delež umetnika (ustvarjalnega subjekta), ne samo delež gledalca oziroma občinstva, niti samo delež dobe (časa in okolja, kjer je nastala). *Umetnino* razumemo kot tisto posebno interakcijo, ki nastane ob sliki (kipu ali grafiki) kot neposredna zveza med gledalcem in umetnikom, kot stik v čisto določenem prostoru. Ta prostor je duhovne narave, skupen je tako gledalcu kot umetniku na podoben način, kot je skupna materialna baza, na kateri se razvijajo vse družbene oblike človeških aktivnosti. Ker danes vemo, da so *umetnine* časovno relativne (in ker se nam pojavlja v ocenah relativizem kot glavna ovira pri trdni določitvi razmerja med družbo in umetnostjo), moramo dvakrat poudariti dejstvo, da relativnost slike, kipa ali grafike izgine tisti hip, ko slika, kip ali grafika v prostoru učinkuje. Učinkuje pa že kot *umetnina* ali kakor temu sicer pravimo — kot »resnična vrednost«, »kvaliteta« itd. Če ne učinkuje, če ni interakcije, potem bi bilo že iz praktičnih razlogov bolje, da o slikah, kipih ali grafikah ne govorimo kot o *umetninah*. V tem primeru bi bilo o sliki bolj primerno govoriti kot o »potencialni umetnini« (o sliki, ki utegne učinkovati v prihodnosti) ali pa kot o storitvi oziroma izdelku. Če razumemo *umetnino* kot interakcijo, kot neposredno, živo zvezo med gledalcem in ustvarjalcem, ki je časovno in prostorno določena in izvira iz določene slike, kipa ali grafike, potem so aktivni in ustvarjalni vsi členi, ki v *umetnini* sodelujejo: oblike slike v tem primeru presegajo svoje materialne meje, s svojimi pomeni žive v prostoru, ki je skupen tako občinstvu kot umetniku. Ponovimo še enkrat, da je to prostor, katerega posebna struktura je

povezana z globalno strukturo družbe. Vprašanje, na kakšen način je povezana, je temeljno vprašanje ustvarjalne kritike. Vprašanje ustvarjalnosti kritike pa je vprašanje njene angažiranosti, njene potrebe, da namesto pavšalnih ocen in splošnih sodb o splošnih smereh, išče stvarnih, racionalnih povezav za vsak nov umetniški pojav znova.

Zahteva po interakciji, po neposredni zvezi med gledalcem in ustvarjalcem je pravzaprav zahteva po umetnosti. V tej zahtevi vidimo hkrati teoretično in praktično izhodišče za nadaljnje delo. Kritiki se odpirajo možnosti, da iz nje gradi ustvarjalno, marksistično metodologijo za razumevanje določenih pojavov; praksi pa, da v skladu s to metodologijo izdela prioritarno lestvico perečih vprašanj, ki smo jih deloma že spoznali iz razprav o odnosu med umetnostjo in družbo.

Zahteva po neposredni zvezi med gledalcem in ustvarjalcem izvira iz temeljnih načel naše družbe, načel, ki jih vsebujejo ustavna določila in program Zveze komunistov Jugoslavije. To je na eni strani načelo, da je v naši družbi vsak državljani hkrati enakovreden odjemalec kulturnih dobrin, na drugi strani pa načelo o svobodi umetniškega ustvarjanja. Prizadevanja, da bi razvili materialno osnovo do tiste stopnje, ki bo sposobna uresničiti omenjeni načeli, so hkrati tudi kulturna prizadevanja. Kolikor bolj se zavedamo, da nam dosežena stopnja v razvoju materialne baze v celoti ne omogoča stvarne realizacije obeh načel, toliko bolj smo dolžni določiti prioriteto področij, ki razvijajo likovno kulturo ljudstva.

Na prvem mestu je tu nedvomno celoten sklop šolstva, predvsem osnovnega in srednjega. Likovna vzgoja je bila s šolsko reformo grobo zapostavljena. To, kar smo zanemarili pri vzgoji v mladosti, bomo kasneje vedno težje nadoknadili. O kadru, ki je sestavljal in končno formuliral programe za likovni pouk, lahko rečemo najmanj to, da si ni bil v svesti zgoraj omenjenih temeljnih načel naše družbe in ni bil strokovno sposoben, da bi prerasel obstoječi teoretični relativizem, ki je obvladal področje likovne umetnosti. Splošno stanje likovne vzgoje v osnovnih in srednjih šolah je slabo. Še vedno pa so mogoči praktični predlogi, s katerimi bi lahko razvili obstoječe, a še neizkoriščene možnosti.

Na drugem mestu je izvenšolsko izobraževanje. Zveza Svobod in prosvetnih društev je na področju likovne vzgoje načrtno začela z delom. V tej zvezi omenimo zanimivo posebnost, da je prav amaterska organizacija, ki za to področje nima posebnih namenskih sredstev, prva zbrala podatke in ustvarila pregled nad razpoložljivimi možnostmi za praktične likovno vzgojne akcije (kadri, literatura, slikovna pomagala).

Na tretjem mestu so obstoječe ustanove in institucije, ki se namensko ukvarjajo z likovno umetnostjo. Vse, kar je zraslo, moramo gojiti naprej, da bodo kadri, ki se na teh mestih oblikujejo, bolj uspešno in bolj aktivno sodelovali na prvih dveh primarnih področjih dela. Večja aktivnost in angažiranost v tej smeri lahko tako imenovani visoki kulturi samo koristi, predvsem pa bo koristila temeljnemu prizadevanju naše družbe, da bo vsak državljani postal enakovreden odjemalec kulturnih dobrin.

Glasba v naši kulturi

Andrej Rijavec

Kdor je količkaj spremljal povojno dogajanje na področju jugoslovanske glasbene produkcije in reprodukcije, je lahko opazil, da je tudi glasbeno snovanje — v skladu z vse večjim osvobajanjem posameznika in njegovega duhovnega dela od kakršnihkoli administrativno vsklajujočih ukrepov — spreminjalo svojo vsebino in pojavno fiziognomijo. Kar velja za druge umetnostne zvrsti, velja — ob upoštevanju specifičnih značilnosti — tudi za glasbeno umetnost, čeprav bi se nepoučenemu zdelo, da je glasba tu hodila svojo pot. In vendar ni tako! Mar ni lok, ki se pne od nešteti pesmi borbe in izgradnje do najavantgardnejšega letošnjega dogodka — mednarodnega festivala sodobne glasbe v Zagrebu, sedaj že drugega po številu, samo glasbeni pendánt k likovnemu snovanju našega časa, ki ima svoj začetek nekje v heroičnih statuah prvih povojnih let in doživlja kaj nepričakovano, nasprotje v razstavljenih delih kakega ljubljanskega grafičnega bienala. In vendar je to nekaj, kar moramo pozdraviti. To je dokaz svobode ustvarjanja, ki je cilj vsake napredne družbe, se pravi: biti odprt do vsega, kar se dogaja v glasbenem svetu v najširšem smislu. Seveda pa vsebuje tako dviganje zapornic in s tem odpiranje poti vsakovrstnim glasbenim tokovom v sebi tudi kal nevarnosti. Gre namreč za to, da ne pride do nekritičnega, mehničnega in modnega posnemanja, t. j. ustvarjanja, ki bi ne bilo odraz iskrenega hotenja in potrebe komponista. Glasba — posebno nova, sodobna glasba — izgubi namreč svoj smisel in s tem tudi svojo upravičenost, ko se razblini zveza med ustvarjalcem in odjemalcem. Kakor hitro komponist ne misli na to, kako bo njegovo delo vplivalo na poslušalca, kadar mu postane kompozicija njegova subjektivna zadeva in ne izpovedno sredstvo, takrat je ravnotežje med obema faktorjema — produktivnim umetnikom in poslušalcem — porušeno. V abstraktni klimi sodobne umetnosti je ta odnos tembolj občutljiv. Obstoji pa druga nevarnost, da ne bi v iskanju našega sodobnega glasbenega izraza sedaj zašli v nasprotno skrajnost in vključili glasbo v golo sredstvo organizirane skupnostne vzgoje. Če se glasba v prvem primeru zaradi izgube komunikativnosti znajde kot fenomen, ki predstavlja samolastno vrednoto, znotraj nekega družbenega vakuuma, pa v drugem primeru sploh izgubi svoj notranji smisel. — Edini izhod med obema skrajnostima pa nikakor ni iskati v izbiri ene izmed alternativ, ampak samo v angažirani, etično pogojeni in objektivni kritiki, ki nam pa, žal, ravno pri najnovejših glasbenih stvaritvah vse preveč uhaja iz rok; ne zaradi neangažiranosti, neetičnosti ali subjektivnosti kritikov, ampak zaradi pomanjkanja znanstveno utemeljenih kriterijev, ki bi bili sposobni vsaj relativno objektivno oceniti vrednost določene kompozicije za naš čas. Tu je iskati ključ za pravilno vrednotenje ustvarjalne svobode in njenih rezultatov.

Tombola

Leopold Suhodolčan

VELIKA GASILSKA TOMBOLA, so vabili plakati, glavni dobitek *FIAT 600*, ne zamudite edinstvene priložnosti, po tomboli *VELIKI PLES*, igrali bodo *PLAVI POTEPUHI* in *VESELI KOROSKI FANTJE*, v primeru slabega vremena bo tombola naslednjo nedeljo, a je bilo oktobrsko sonce nenavadno prizanesljivo toplo, le nad Peco je čakal siv, mrzel oblak, prihajali so na veliki prostor pred trgovskim domom, s Poljan in iz Bele, bili so iz Dravograda in Slovenjega Gradca, z vlakom, avtobusi, avtomobili, motorji, s kolesi, peš, brisali so si v pričakovanju potna čela, otroci so tekali naokrog in se lovili, ženske so se bale, da se ne bi zgubili, klicale so jih, moški so iskali zavetja pri točilnicah, ki so jih postavili okrog prostora in jih okrasili s smrekovimi vejami, zastavicami in s pisanimi trakovi iz krep papirja, kmečke ženice so posedle na shojena tla in so malicale, tu so bili gasilci v zlikanih uniformah, nekateri s svetlimi odlikovanji na prsih, radi so dajali pojasnila in ponujali tombolske karte.

»Dobrije so danes na nogah kot en mož,« je rekel Andrej.

»Rada imam, kadar se zbere veliko ljudi,« je rekla Liza.

»Vidiš, že uganem, kaj imaš rada, in zato sem privolil, da pojdem s tabo,« je rekel Andrej.

»Hvala,« se je nasmehnila nagajivo, poiskala si je droben bel robček v veliki črni torbici, »vendar imaš tudi ti tombolske karte.«

»Videla si jih?«

»Oh, saj ti gledajo iz listnice!«

»Pridi, stopiva na teraso, dokler jo je še kaj naprodaj,« jo je povabil, potem pa dejal: »igre na srečo vplivajo name kot mamilo... Že dolgo je od tega, ko sem zaigral prvič... In od takrat... Karte, loterija, tombola... Čudno je to: Zdaj znam te igre z razumom natančno opredeliti, končno pa čustva vendarle pokleknejo pred njimi... Jaz bi prepovedal vse loterije, vse tombole...«

»Zaradi sebe? Andrej... Pusti nam to... To je vendar tako lepo slovensko zborovanje...«

»To bi storil z razumom,« se je zasmel Andrej, »seveda, če ne bi upošteval čustev.«

»Sprehodiva se malo okrog,« je rekla, »med ljudi.«

Krenila sta počez čez dvorišče, se izogibala ljudem, vrvež je od minute do minute spreminjal svojo zavozlano obliko, hodi lahkotno, se je naskrivoma ozrl k njej, v novem jesenskem kostumu, na vse strani obrača glavo kot ponosna divja kokoš, v ušesnih mešičkih se ji premikajo veliki zlati uhani.

»Fantje, fantje, le sem, preizkusite se v streljanju,« je vabila na ves glas stara ciganka s sivimi lasmi in mahala s puško visoko nad glavo kot Indijanci v kavbojskih filmih, za hrbtom ji je stala stara miza, ki so jo prekrili z obledelo odejo, nekaj metrov dalje pa so zapičili v zemljo dva kola in pritrdili nanju steno iz pločevine, v njene luknjice so nabodli pisane rože iz papirja, »fantje, fantje, le sem, le sem, odstrelite si pušeljč za svoje dekle...«

»S to puško ne zadeneš niti vola na dva metra,« se je nasmehnil Andrej, čutil je, kako mu vsaka hudomušnost pomeni drobec olajšanja.

»Važno je, da se sproži,« je rekla Liza, »v tem je dovolj čara... Da se sproži...«

Ko sta se premaknila dalje, je obstal pred njima star gasilec, trikrat je že bil odlikovan z medaljo hrabrosti, je Andrej prebral z njegovih prsi.

»Kupita tombolske karte, no, le vzemita jih, od mene jih vzemita, zadnje imam, čez nekaj minut bomo začeli, in potem bo prepozno...«

»Imava jih že,« je rekla Liza in pogledala Andreja.

»Vem... Seveda... Vem, da jih že imata, a od mene jih le še vzemita, zadnje so, zadnje pa so bile še zmerom prve, to je stara resnica, tudi pri sreči je tako,« je žlobudral stari gasilec.

»Čudno, da jih še sploh imate, trikrat ste že preložili tombolo.«

»To je bilo zavoljo vremena,« je govoril stari gasilec, »samo zavoljo vremena, saj veste, jesen ni za tombolo, a ni šlo drugače, danes pa bo lepa nedelja, lepa oktobrska nedelja... Zvečer se bomo seveda umaknili v dom železarjev, prehladno bi bilo zunaj.«

»Dajte še tri,« je privolil Andrej.

»Danes si čisto pogorel s svojim razumom,« je rekla Liza, ko sta bila spet sama sredi množice, in nato še: »Tako dobro mi de, da si pogorel.«

Dolg in suh fant s košem las na glavi je stal ob kiosku, ki je imel vrsto majhnih odprtinic — bile so kot linice v ladijskem trupu — otroci in ženske in moški so se gnetli okrog njega, nenehoma je kričal: »Oglejte si strašni zadnji trenutek ladje Titanic, obupane potnike, mater, ki si puli lase, in še strašnejši potop Andreje Dorie, vse je kot živo, prepričali se boste, samo sto dinarjev, in videli boste lepo, mlado devico v rokah groznega morilca Žipana Košapana, samo sto dinarjev, cenjena publika, počasi, prosim, vsi boste prišli na vrsto...«

»Ali je groza za človeka tako vabljiva?« je vprašala Liza. »Kaj misliš?«

»Vsak, ki si bo ogledal te grozote, bo nato olajšano vzdihnil: »Glej, srečen človek sem, usoda lepo ravna z mano, zadovoljen moram biti z njo...«

Tedaj se je Andrej naglo obrnil in odhitel v nasprotno smer.

»Andrej!« je zaklicala Liza in stekla za njim.

Bala se je, da ga bo zgrešila, množica je sproti zalila vsako prosto luknjo.

»Kaj te je pičilo?« je vprašala, ko ga je ujela za roko.

»Ga nisi videla?«

»Koga? Toliko je ljudi.«

»Prihajal nama je naproti... Z mefistovskim plaščem iz črnega klotja... Ko da je ušel skozi ladijsko linico... Povsod mi stoji za hrbtom...«

»Oh... Pivec... Videla sem ga... A ni bil v klotastem pisarniškem plašču, le v temni obleki, in zdi se mi, da naju sploh ni opazil.«

»Rada bi mi ga prikrila. Ne maram tega.«

»Ne vem vsega o vama, pa se mi le zdi, da ga jemlješ prebolešno... Préná-peto...«

Ob Paraju je stopicalo drobno dekle v čevljih z visoko, tanko peto, ko da lovi ravnotežje, ko da se bo zdaj zdaj prelomila v pasu, v kričeče svetlem jesenskem plašču in z ovratnikom za tri mornarje, grizljala je velik keks in se venomer hihitala.

»Dober dan, gospod Paraj,« je pozdravil moški in visoko dvignil klobuk, »kako kaj žena, gospod Paraj, ji je že bolje?«

In že je bil mimo.

»Povej, kako da te kar naprej vsak sprašuje po ženi,« je vprašalo dekle.

»Ej, ljudje so hudobni, veš, ti tega še ne razumeš,« je zamomljal Paraj, počakal jo je, ob vsakem drugem koraku se je ustavljala in razkazovala svoje kretnje.

»Glej, ali ni tamle Andrej... Seveda, z Lizo je.«

»Poslušaj me, rekel sem ti že, da ne kaži na vsako stvar s prstom,« se je jezil Paraj.

»Včeraj sem srečala njegovo ženo,« je rekla s keksom na ustih, »kako se je zadnje dni spremenila, čisto drugačna je.«

»Ni drugačna zaradi Andreja,« je odgovoril Paraj, »no, pa ti tega še ne razumeš.«

»Mi boš še kupil keksov, zadnjega imam.«

»Vidi se ti, da delaš v slaščičarni... In tvoj šef nič ne vidi?«

»Saj še ne ve, da jem rada kekse,« se je zahihitala, »in sploh je ko kak posušen svetnik, hihih...«

»Začenjamo s tombolo!« so zahreščali zvočniki, ki so jih obesili po bližnjih hišah in v drevesa, »začenjamo s tombolo!«

»Pa smo le dočakali,« so vzdihnili ljudje.

»Sedla bi,« je rekla Liza.

»Zdi se mi, da bova težko našla prosta sedeža,« je rekel Andrej.

Naproti jima je prihajal fant s puhasto pubertetniško brado in z zvečilnim gumijem v ustih, v odprti beli srajci, z odpetimi dolgimi rokavi, velik pisan pulover si je obesil čez hrbet, ob njem so hodila tri dekleta, gledala so vanj in se mu smejala, nobena jih še nima sedemnajst, je pomislil Andrej.

»Obnaša se kot mlad sultanček z mladim haremom,« je rekel Andrej.

»Moški ste od rojstva do groba sultančki,« je rekla Liza, ne da bi pomenljivo zvišala glas.

Večkrat sem zase ugotavljal, da bom ostal do žensk pubertetniško nebogljen, je pomislil, da bom vse čase hodil po svetu s puhasto brado in z zvečilnim gumijem v ustih, brez kravat in brez sukniča, vsak dan bi odkril lepše dekle — o, vse preveč je lepote, človek dobi vrtoglavico! — v trenutku bi pozabil na prejšnje, v trenutku bi ustvaril z njo novo čudovito zgodbo, nikoli se ne bi poročil, saj ni za v zakon noben pubertetnik.

Liza je stekla k deklici, ki je padla pred njima v pesek, pobrala jo je, deklica ni jokala, le gledala jo je z začudenimi očmi, potem se je Liza pozdravila z znanko, dekličino materjo.

»Številka 29! 29!« so naznanjali zvočniki, množica je v obredni slovesnosti sklonila glave nad tombolske karte.

Andrej je postal in čakal na Lizo, kako je vse na njej premeteno ustvarjeno, je pomislil in jo gledal, vsaka njena kretnja, njena hoja, gibi telesa, obleka, ko da je vse natanko domišljeno, a vendar ne hoteno, umetno poustvarjeno, vse je samo po sebi, tega ni mogoče po manekensko obdelati, privlačnost sama po sebi, hm, mis Portoroža, težko je to najti na ženski in še težje je potem to pozabiti, kadar jo pogledam, začutim, kako mi najdba preplavlja vršičke živcev, a ne preplavlja jih enkratno, za vedno, julijsko, le vedno znova in znova, sunkovito izrazito, in Barbara, ko da je bila vse dni v sivi, neopredeljeni službeni halji, tudi takrat, kadar si je odkrila rokave in vrat, ostala je v sivi službeni halji, njene kretnje, hoja — velika lepota, a neprivlačna, ni preplavljala vršičkov živcev, le komaj zaznavno se jih je dotikala.

»Številka 99! Kdor ima štiri v eni vrsti, naj pride brž po dobiček... Čakajo vas sami lepi dobitki...«

Medvedast moški s trebuhom, ki mu je kar naprej uhajal čez pas, je stal za dolgo mizo in ponujal svojim strankam kuverte, »vzemite, vsaka številka zadene,« je govoril v slabi slovenščini, po mizi so bili razpostavljeni mlečno gladki kipci deklic, nedolžni pastirčki s torbami in rdečimi lici, prijazni kužki in mucke z repki, sladki prašički in deviški jeleni, »vzemite, vzemite, ljudje, vsaka številka zadene...«

»Boris, daj mi sto dinarjev,« je rekla Tomaževa, »vzela bom eno kuverto.«

»Ženska, kaj si znorela?!« je odprl usta inženir Tomaž. »Ti kipci so za pod cestni valjar, ne pa za v stanovanje.«

»Oh, ne napihuj se, saj sem mislila samo tako... Rada bi videla, če imam še kaj sreče.«

»Sreča, hm? Primitivnost človeške duše, nič drugega, in to v dvajsetem stoletju, le poglej jih, kako jo razkazujejo, saj postaneš še pesimist, v dveh tisočletjih povprečna človeška duša ni napredovala niti toliko, kolikor je črnega za nohtom...«

»No, danes pa ti pretiravaš,« je rekla užaljeno, »mislila sem kar tako, da bi videla, če imam še kaj sreče... Oho, Liza je tamle...«

»Potem tudi Andrej ni daleč,« je rekel inženir in se preril dalje.

»Pojdiva svojo pot,« je rekla Tomaževa.

»Ne začenjaj spet s tistim o veliki, spodobni družini, ki se ti je nenadoma začela sesedati pred očmi kot hiša, ki so jo postavili na pesku.«

»Boli me to, ker si tega nikoli nisem mislila.«

»Ježi te in ne boli,« je rekel inženir, »čutiš se bolj prevarano kot Barbara...«

»Številka 1!« so objavljali zvočniki.

»Andrej, prisedita,« ju je povabil Zobec, potem ko so se pozdravili, »še imava dva prostora.«

»Komaj sva obdržala stola,« je rekla Zobčeva, »toliko da ju nama niso iztrgali iz rok.«

»Kaj si ju ohranila prav za naju?« je vprašala Liza.

»Za vaju? Ne vem. Za nekoga pač... Z Ivom ni mogoče sedeti sam, je preveč pust.«

Mimo so prihajali ljudje z dobitki, smejali so se in jih kazali drug drugemu, kuhalnice, kavni mlinček, toaletno milo, kravate, britvice, podstavek za rože, noži, galoši, mlečno srce, ogledalce...

»Kako malo sreče je treba človeku,« je rekla Zobčeva in se nasmehnila.

»Vsi smo nori nanjo,« je menila Liza.

»Gorje, če se je navadiš.«

»Ob nji pozabljaš na svoje težave.«

»A nekega dne, ko usahne? Potem človeka pogubi prva težava,« je rekel Zobec.

»O vem, ti bi igre na srečo prepovedal,« je rekla Zobčeva in zamahnila z roko.

»Prepovedati je sicer zelo enostavno, a vprašanje je, če je tudi pametno, ljudje bi se šli srečo skrivaj, za vsakim vogalom bi se šli...«

»Vseeno bi... S temi številnimi drobnimi srečami človeka samo odtegujemo od njegove prave sreče.«

»Torej sreče le ne zanikaš.«

»Ne, seveda je ne zanikam.«

»In kako misliš, da mu bomo pokazali pot do tiste prave, velike sreče?« se mu je otroško rogala Zobčeva.

»Mislim... Čisto preprosto: Z delom... z vzgojo... izobrazbo...«

»Joj, vidite, saj sem vam rekla, da je pust kot pridigar v cerkvi,« je dejala Zobčeva.

Nenadoma je obstal za njihovimi hrbti Simon Takin, v sivi obleki in s temnim metuljčkom pod vratom.

»Dober dan... Ste mogoče videli kje Ano...«

»Katero...? Katero Ano?« je vprašala Zobčeva.

»No, Ano... Ano Takinovo, mojo ženo... O glej, ti si, Adrej, nisem te videl...«

»Poljanski urar, ali ne,« je rekel Zobec.

»Seveda, da... Nikjer je ni, ko da se je pogreznila v tla... Nisem maral na tombolo, branil sem se, a mi je tako dolgo prigovarjala... Komaj pa sva prišla sem, je nekam zginila...«

»Zdi se mi, da sem jo videl pri strelišču,« je dejal Adrej, hm, moj nesrečni sorodnik, v svaštvu sva si, objeti bi se morala — in sploh danes, ko je dan sreče — in drug drugemu izpiti čašo na zdravje.

»Že mogoče, že mogoče, takoj bom pogledal, je govoril urar, »hvala, Adrej, na svidenje...«

Brž se je izgubil v množici.

»Adrej, kaj si jo res videl?«

»Ah, ne vem...«

»Številka 13!« so razglašali zvočniki.

»Dober dan, o, pozdravljen, Adrej,« je hitela Tomaževa, »povsod smo vas iskali.«

Inženir je vlekkel za sabo gostilniška stola.

»Toliko ljudi že dolgo ni bilo na Dobrijah,« je rekla Zobčeva, »saj imamo res srečo, da smo se našli.«

»Danes pa razsaja sreča po vseh naših mislih!« se je nasmehnil inženir Tomaž in sedel. »Tudi stole sva odkrila po sreči.«

»Tako rekoč ukradla sva jih nekomu, ki je ves srečen stekel po dobiček,« se je hihitala Tomaževa. »Ali vi kaj igrate?«

»Jaz bi rada, a ne morem, sem pod strogim nadzorstvom visoke vzgoje,« je rekla Zobčeva in pogledala moža.

»Andrej sicer ima karte, a nič ne vidim, da bi igral,« je rekla Liza Mahova, zagledala ga je, kako mu iz listnice molijo tombolske karte, naglo je segla po njih, Andrej ji je hotel prestreči roko, a je bil prepozen.

»Poglejte ga!« je zaklicala Liza. »Vse številke, ki so bile izklicane, ima prečrtane... Kdaj pa si jih črtal, da tega nismo zapazili...«

Andrej je pobledel, pogled mu je vztrepetal.

»Liza, vrni mi karte... Precej mi jih vrni.«

Liza pa jih je nagajivo skrivala.

»Morebiti bo imel vsak trenutek polno tablico,« je dejala Zobčeva in ga prepričevala: »Človek, lahko dobiš nov avto!«

»Vrni mi karte!« je Andrej proseče ponavljal.

»Številka 88!« so dražili zvočniki.

»Liza, pogledjte brž, če ima to številko,« je zaklicala Tomaževa.

»Vrni mi karte!« je tedaj bolestno vzkliknil Andrej, Liza se je stresla, ga pogledala, moj bog, kakšen je, je pomislila, kako divje me gleda, ubogljivo mu je dala karte, Andrej jih je v hipu raztrgal na drobne kosce, sfrčali so pod mizo, vsi so zaprepadeno molče zrl v njegove prste.

»Pozor... Pozor! Tombola! Naznanjamo ime srečnega dobitnika,« so klicali zvočniki, množica je globoko zajela sapo, »avto fiat 600 je zadel uslužbenec železarne na Dobrihah Rade Mirkovič... Rade Mirkovič! Čestitamo!«

Množica je vzvalovila, oči so iskale srečneža.

»Hm, Rade Mirkovič,« se je nasmehnil Zobec, »doma ima v garaži čisto nov avto...«

Zadnjemu oktobrskemu soncu so naglo pešale moči, brezoblačno nebo ni moglo skriti tanke, hladne koprene, ljudje so zapuščali prizorišče sreče, »cenjene goste vabimo na drugi del naše prireditve,« so oznanjali zvočniki, »torej smo srečni del že prestali,« je rekel inženir Tomaž, »ne obirajmo se preveč,« je menila Tomaževa, »drugače ne bomo dobili prostora ne v restavraciji in ne v kavarni,« in Zobčeva je tožila, »meni je že hladno...«

Vstali so, le Andrej je še obsedel na svojem prostoru, Liza je zmedeno molčala.

»Andrej... Ne smeš tako... Liza ni mislila nič hudega,« je rekel inženir.

»Zaradi tombole se ne izplača niti očesa odpreti,« je dodal Zobec. »Zapravljen čas.«

»Oh no! Saj ne gre za tombolo, še malo ne,« je rekel Andrej. »Kar tako... Ves svet me jezi...«

»Ves svet?!« se je ironično začudil inženir. »Kaj res bolehaš za svetoboljem? Pozna se ti na očeh.«

»Ponavljam: Ljudje, pohitimo!« je priganjala Tomaževa.

»Andrej,« je dahnila Liza.

»Pustimo to... Pojdimo,« je rekel Andrej.

Raztegnjeni paviljon doma železarjev je premogel dva velika prostora, ki sta bila povezana s širokim hodnikom, na levi je bila kavarna, tja so zavijali tisti, ki so hoteli poslušati *PLAVE POTEPUHE* z modernimi ritmi, pevca s puhasto brado in z zvečilnim gumijem v ustih, na desni je bila restavracija, kjer so se

utaborili VESELI KOROSKI FANTJE s polkami in valčki ter s pevcema VANČEM in MOJCKO, na hodniku med obema prostoroma pa so našli prostor zamudniki in nevtralci.

»Kaj smo? Desničarji ali levičarji?« se je zasmel inženir.

»Jaz sem že od rojstva levičar,« je dejal Zobec, »bil sem rojen na dvorišču tovarne, med delavsko stavko, a nisem za levice s plavimi potepuhi.«

»Ostanimo tu... pri nevtralcih,« je rekla Liza.

»Tudi jaz sem za to!« je zaklicala Zobčeva, »četudi se še ta trenutek ločim od moža.«

»No, ker se mi zdi, da je večina za nevtralnost, ostanimo tu... In ti, Andrej?«

»Meni je vseeno...«

Ženske so že zasedle prostore.

»Ker tam ni prave levice, bom ostal z vami,« je rekel Zobec smehljaje in prisedel.

Meni je vseeno, sem zinil, čeprav mi ta trenutek ni tako prekleto vseeno, je pomislil Andrej, to se mi večkrat zgodi, da se premakne v meni svetobolje — kdo ve, če je to pravo ime! — potuhnjeno živi v meni kot klica malarije, da potem nenadoma znova pokaže, kako je venomer na preži, potreben je čisto droben zunanji povod, povod, ki nima nobene zveze z bistvom moje stvari, Liza pleše, vsi plešejo, sam sedim tu ko kak prismojen, zakrknjen samec, počakal bom, da bo minilo, ne bo trajalo dolgo, ali pa tudi bo, kaj vem, čuj, na desni so zapeli.

LIPA ZELENELA JE,
TAM V DOMAČEM GAJU...

Plesalci so se vrnili k mizam, s sabo so prinesli svež vonj ritmov.

»Kaj ste opazili, da smo bili zdaj vsi iz naše družbe na levi?« je vprašala Zobčeva vsa zasopla, z lahno rumeno jopico si je prekrila ramena.

»Jaz hodim na obe strani,« se je smejala Liza, »zmerom sem bila taka.«

»V kavarno ne pojdem več,« je rekel Zobec, »res ne morem gledati tistega puhastega pevca.«

»Tepček, kaj bi ga gledal! Poslušaj ga,« je dejala Zobčeva, »glas ima dober.«

»Ne morem ga ne gledati in ne poslušati, kratko malo zoprni mi je,« je vztrajal Zobec.

Zobčeva je bila neugnana. »Z Ivom se samo zato tako lepo ujemava, ker se sploh ne ujemava... Hihhi...«

»Tak je pravi zakon!« je vzkliknil inženir.

Pristopili so trije moški in se priklonili za ples.

»Vsi na levo?« se je zahihitala Zobčeva.

»Vsi na levo,« so v zboru odgovorili moški.

Ko so odkorakali, se je Zobec obrnil k Andreju.

»Andrej, nikar, svetobolje je preživela zadeva. Pustili smo ga le še petošolcem za vaje iz humanizma.«

»Ni povsem tako,« je odkimal inženir, »danes postaja znova aktualno... In moderno...«

»Treba se je boriti proti zlu,« je govoril Zobec, »ne pasivno trpeti zaradi njega... Vse manj zla bi bilo na svetu, če bi bilo tako...«

»Tudi trpeti ga, je že odpor!«

»Stritar je nekoč točil solze zaradi raje pod turško vladavino, trkal na srce Evrope, pa kaj! Priti je morala svetovna vojna, da se je stvar spremenila,« je rekel Zobec. »In enainštiridesetega bi nas vzel hudič, če ne bi bilo puške... Pa danes: Ciper, Južna Amerika, Afrika, Alžirija — kaj bi si tu pomagali z gandizmom?«

»Sama lepa, nesramežljiva osvobajanja človeka!«

»Boli me nasilje, prav to,« je mrmral Andrej, »ne vem, kje sem se nalezel te zahrbtnne bolezni, ne poznam večjega zla od nasilja nad človekom, ki ima eno samo prekleto lepo življenje, pa naj bo to v imenu katerega koli boga ali katere koli ideje... In najhuje je v državah z najvišjo civilizacijo in najimennitnejšo umetniško tradicijo... Ne vidim nobenega izhoda, komaj utihne na enem koncu sveta, bruhne na drugem močneje na dan, ne morem si pomagati, vse to je kratko malo v meni...«

»Poslušajta, danes je vendar čisto drugače,« se je smehljajl inženir. »Nasilja so bila zmerom, bilo je le manj svetobolja, manj kompleksov pacifizma, svet se je zožil v družino, v kateri se vsi med sabo poznamo, ni bilo časnikov, ne radia in ne političnih zborovanj, ki bi venomer okuževala ljudi, da zdaj trpijo, in kar prav je, to čisti človeku kri.«

»Jaz ne jemljem tega tako samo po sebi,« je ugovarjal Zobec. »Nič ne pride samo po sebi, vse si je treba priboriti, in tudi dostojanstvo za človeka.«

»In vem, Zobec, da ti tega tudi ne jemlješ tako bojevito, tako brezsenčno sončno, kot razlagaš,« je rekel inženir, »dobro veš, kako moramo vsakokrat zaključiti take pogovore ob misli na atomsko orožje.«

»Brez bojazni, dragi moji, mene ne bo spravilo ob tla, kot se to godi premnogim po svetu,« je dejal Zobec, »človek lahko premaga tudi to orožje, paziti pa mora, da se ne okuži kot... kot Andrej...«

»Torej, priboriti si dostojanstvo z orožjem?«

»Kaj mislite, da ni drugačnega boja?«

»Je. A potem se povrnemo k Stritarju, hm, začarani krog.«

»Ni tako... Danes gre za boj višje stopnje; to ni več osamljeni klic posameznika, to je širok, vsepremagljiv klic množic...«

»Ivo, ti si nepopoljšljiv optimist,« se je zasmeljal inženir. »Poklonimo se mu.«

»Preprosto ne razumem, kako to zmore, danes, ko kar rojijo gordijsko zapleteni kompleksi po človeku...«

»Sem optimist že po rojstvu, čisto preprosto,« se je nasmehnil Zobec, »in sem optimist tudi zato, ker — čisto preprosto — verujem v to, kar govorim...«

»Pravim, ljudje: Poklonimo se mu!«

PO GORAH JE IVJE,

PO DOLINAH JE MRAZ...

»Vsi ljudje smo konec koncev nepopoljšljivi optimisti,« je zamrmral inženir.

... OJ, KJE JE MOJE DEKLE,

KJE SEM PA JAZ...

Ko je pesem utihnila, so v restavraciji na desni *VESELI KOROŠKI FANTJE* zaigrali poskočno polko, ritem je že po prvih taktih razcefral olikane pregrade, oglasili so se vriski, zabobneli so koraki.

»Malo žalosti, malo smeha, to je slovenska duša,« je tiho dejal inženir Tomaž.

Ritem pa se je kmalu zadužil v lastni hitrosti, ženske so se vrnile s plesa, moški so se udvorljivo priklonili v zboru in odšli.

»Kaj smo vas predolgo pustile same?« je vprašala Tomaževa.

»Da ste nas pustile same? Še opazili nismo, ali ne?« je rekel Tomaž in se ozrl po Zobcu in Andreju.

»Pijte, ljudje!« je klical moški, njegov glas je bil svečeniško slovesen, »pijte, ljudje, 27. novembra — točno opoldne — se bo začel sodni dan...«

Obstal je pred mizo in prijel Andrejev kozarec, »zate, brat,« je rekel, dvignil s tankimi, prozornimi prsti kozarec in ga izpil s slastnim dolgim požirkom, pod očmi so mu visele vijoličaste sence, in je imel postavbo starega, brezposelnega kočijaža, na hrbet si je bil z vrstico privezal citre, ki so premogle le še polovico strun, nato je prijel še Lizin kozarec, »zate, sestra,« je rekel in ga izpil, »pred sodnim dnem smo si vsi bratje in sestre, ali ne,« je govoril, postavil kozarec spet na mizo, odhajal je dalje, do naslednje mize, citre so ga opletale po hrbtu, in je klical vedno znova, »pijte, ljudje...«

»Andrej... Zakaj ne greš plesat z Lizo?« je vprašala Zobčeva, ko sta zaplesala. Andrej jo je pogledal z nasmeškom, saj je kot plašljivo dekle, je pomislil, in vedno ima polno zvezdnate iskrivosti v očeh.

»Magda, prav nič ti ne pristajajo tako globoko resna vprašanja.«

»Eh, beži! Ti si mi res pravi čarovnik, iz naprstnika narediš globok vodnjak... Mislila sem samo reči: Ne kujaj se!«

KOT ROSNI POPEK SO TVOJE USTNICE, je pel pevec s puhasto brado, z obema rokama se je oklepal mikrofona in dihal vanj svojo sentimentalnost, z obema rokama so se oklepali mladi plesalci in dihali drug v drugega svojo sentimentalnost, in Paraj je z obema rokama oklepal mlado slaščičarko in dihal vanjo svojo sentimentalnost, in oklepali so še drugi plesalci svoje plesalke in dihali vanje svojo sentimentalnost, tehniki, inženirji in drugi uslužbenci železarne, trgovski pomočniki in poslovodje, uslužbenci občine, učitelji in profesorji z gimnazije. Dobrije so se po vojni sunkovito razvijale ob veliki železarni, nezadržno so preplavljale svoje prvotne meščane, *KOT ROSNI POPEK SO TVOJE USTNICE...*

Ko je melodija našla svoj konec, so se plesalci razvrstili v povorko in iskali pot do svojih miz, priokus trpke blaženosti nekega daljnega konca jim je legel na obraze, »saj lahko, ali ne,« se je zasmejala Zobčeva, ko se mu je obesila na roko, ob desnem toku povorke je stal Simon Takin, da so se mu plesalci le s težavo umikali, svetil se je v lice kot prebarvana lutka, »glej ga,« je rekla Zobčeva, »še ni našel svoje žene,« upam, da me ne bo ustavljal, je pomislil Andrej, a ko sta stopala mimo njega, ju je le pozorno pogledal, in že sta bila mimo, najbrž me ni hotel prepoznati, še zmore preizkušnjo svoje osebnosti, ali pa sploh ne more več koga prepoznati.

Na Andrejevem stolu je sedel moški srednjih let, v srajci z velikim, belim ovratnikom, da je bil podoben mlademu, debelušnemu ministrantu, z nosom Cyranoja de Bergeraca, o, saj to je Lakuš, si je rekel Andrej, nekdo se je nekoč zaklel in je naredil iz njega humorista, in potem ljudje niso več mogli preboleti, da ga ne bi imeli za humorista, neutrudljivo so ga vabili na vse družinske slovesnosti, postal je nepogrešljiv kot poročna torta, »Lakušu se smeji vsak centimeter kože posebej,« so si ljudje zaupali drug drugemu.

*...prerežite poročno torto na devetindvajset enakih delov, sem jim rekel, popolnoma enakih delov, hahaha,« je govoril Lakuš, »drugače si bo tisti kos,

ki ne bo enak drugim, vzal hudič, ja, ja, ja, sam hudič, o gorje ženinu in nevesti! In potem so rezali torto skoro vso noč — hahaha — vso noč so svatje divje razpravljali o milimetrih, potili so se kot ob veliki košnji — hahaha — kot ob veliki košnji...«

Tomaževa se je glasno smejala in udrihala polna sproščenosti z desnico po moževem ramenu, zasmejali so se tudi drugi, Zobčeva je poskakovala na svojem stolu kot otrok, ki ga zabava Pavliha v lutkovni igri, in Liza je s svojim smehom prekosila samo sebe, Lakuš pa je zapazil, da stoji Andrej poleg njega, »oh, oprostite,« je rekel, »mislil sem, da sedim na svojem stolu,« naglo je vstal.

»Oh, ostanite še malo,« je zaprosila Tomaževa.

»Ne, ne, ne,« je rekel Lakuš, »moje načelo je biti večno na potovanju... Na svidenje!«

Po nekaj korakih se je ustavil in se počasi vrnil k mizi, nos si je ob vsakem premiku njegove glave našel novo obliko.

»To vam še lahko povem, da... da mi je punca odšla z drugim... Snoči sta se odpeljala... Rekla sva si, da se bova ob novem letu vzela, no, zdaj bo ta najina prireditel najbrž odpadla,« je govoril s tankim tankim smehljajem, »in povrhu sem jo imel rad...«

Naglo se je spet zasukal in se odmajal v restavracijo na desni.

»Pijte, ljudje!« je klical slovesen glas nekje daleč v šumenju množice, »pijte, 27. novembra bo sodni dan...«

Spet so me pustili samega pri mizi, je pomislil Andrej, ali pa sem se sam pustil samega, lahko bi šel plesat z Lizo, in Tomaževa je naskrivoma gledala vame, bala se je, da bi se ji lahko pripetilo in bi ostala sama z mano pri mizi, vsi gledajo, da ne ostanejo sami z mano pri mizi, po nenapisano skrivnem redu odhajajo na plesišče, in se vračajo tako, da hkrati posedejo k mizi, množica šumi vse glasneje, vedno tiše je tu v meni, strahotno tiho, množica postaja vse večja, jaz postajam vse manjši, strahotno manjši, in tu je ena sama samota, njene nevidne stene padajo name, s tihotnim truščem padajo, pobijajo me, a me nikoli ne ranijo, ko da so iz nevidne črne pene, tombolske številke se sprehajajo po njej z visoko spodrecanim krilcem, tu in tam poganja iz tal puhasta brada, poskakujejo debele kaplje svetobolja, pevec jih lovi z *ROSNIM POPKOM*, tu leži izgubljena dojka mlade slaščičarke, Cyrano de Bergerac se kdaj na kdaj nežno dotakne njene bradavice, pristavi kozarec in si smeje natoči penečega črnega vina, na desni steni je plakat, z debelimi črkami stoji na njem *GASILSKO DRUŠTVO VABI NA SODNI DAN*, prvi dobitnik *DOSTOJANSTVO ČLOVEKA*, a saj bi še ostal tu, če ne bi bilo tako samotno mrzlo, razen tega »je moje načelo biti večno na potovanju...«

*TEREZINKA, TEREZINKA ZGODAJ VSTALA,
SVOJGA LJUBČKA ČAKALA...*

»O, živel Andrej!« je zaklical znanec iz železarne, moški s ptičjim obrazom, ko je obstal na vratih v restavracijo, »pridi, mi proslavljamo avto, ki ga nismo zadeli, hahaha...«

»Tudi jaz bi rad z vami proslavljal avto, ki ga nisem zadel,« je rekel Andrej, z užitek je vdihnil vonj sproščenosti, ki je razganjal restavracijo.

»Živio!« je vzkliknil moški s ptičjim obrazom, »ej, vidiš, to je pa moje dekle, kuharica je, a najboljša, kar jih je na svetu, ali ne, Katka?«

Sedel je na njeno desno stran in dvignil kozarec:

»Naj živi najboljša kuharica na svetu!«

»Naj živi!«

Najboljša kuharica na svetu je sramežljivo skrila bradico v ovratnik.

»In za ples ti tu ne bo manjkalo deklet,« je razlagal znanec s ptičjim obrazom.

»Poglej, tamle je najboljša perica na svetu, dela v servisni pralnici, in tam si lahko izbereš najboljšo bolničarko, iz našega zdravstvenega doma je, lahko ti bo postregla z najboljšimi baldrijanovimi kapljicami za srce, takoj poleg nje sedi najboljša kmečko dekle, polko pleše, da ti odpadejo noge, če želiš, da ti nocoj odpadejo noge, pa še najboljša frizerka na svetu, lahko te ostriže kot ovna, če želiš, da bi bil nocoj ostrižen kot oven...«

»Obljubim ti, da bom plesal z vsemi najboljšimi dekleti na svetu,« je rekel Andrej, »nocoj želim plesati z vsemi najboljšimi dekleti na svetu, kdo mi kaj more...«

V dušku je izpil kozarec — zaslišal je, kako je v njem še drobno zaškripala zavora — in zaklical:

»Naroči vina! Jaz bom plačal. Jaz se požvižgam na vse, razumeš!«

»O, strašno me veseli, da se požvižgaš na vse,« je rekel znanec s ptičjim obrazom, žarel je z razpoloženjem nepokvarjenega prostovoljca, »najrajši imam take, ki se požvižgajo na vse, he. Živio polka!«

Pograbil je za roko najboljšo kuharico na svetu in odhitel z njo na plesišče, in Andrej si je brž poiskal najboljšo kmečko dekle, ej, pleše polko, da ti odpadejo noge, je pomislil, in potem bom najboljši človek na svetu, ko mi bodo odpadle noge.

»Sem ti stopil na prst, lepoticica,« je rekel, ko sta odplesala že nekaj taktov, vsak hip bo prebolela pomislek, da sva bila nekoč rojena vsak v drugem razredu, čutim to.

»Ne vem,« se je zasmejalo najboljšo kmečko dekle na svetu, »pri polki nikoli ne čutim nog...«

»Tudi jaz jih ne bi rad več čutil,« je rekel Andrej in se z licem dotaknil nje-nega lica, a ga je brž odmaknila, »sploh ničesar ne bi več rad čutil...«

»Od kod ste?« je vprašalo najboljšo dekle na svetu. »Z Dobrij? Nikoli vas še nisem videla.«

»To je čudovito, da me še nikoli nisi videla... In boj se me, dekle... Jaz sem največji potepuh na svetu, hodim iz kraja v kraj in lovim najboljša dekleta...«

»Ne verjamem vam.«

»Moraš mi verjeti, moraš... Ne bo dobro zate, če mi ne boš verjela.«

Polka se je lovila za lastni nagajivi rep, vrtela se je v krogu, v divjem krogu, ko da nikoli več ne bo ujela svojega repa, vrisk in smeh se ji je svetil v mačjih očeh, plesalci so ji zasoplo poskakovali po razježeni dlaki in roke so se jim spotile in vratovi, ko se je naposled vendarle upehana ustavila, mačje oči so se ji tihotno zaprle, v kotu restavracije se je oglasila pesem, zagrenjeno samosvoja,

**KO BOM JAZ VANDRAL ZADNJIČ V ŽIVLJENJU,
TAKRAT, PRIJATELJI, PESEM ZAPOJTE...**

»Holala,« se je namuznil Andrej, zdajle plešem valček z najboljšo bolničarko na svetu...«

»Kaj ste rekli?«

»Nič, nič... Samo to sem mislil, če imaš s sabo stekleničko z najboljšimi kapljicami za moje srce...«

»Imate srčno napako, hihi,« se je nasmehnila najboljša bolničarka na svetu, po mladih kamilicah diši, je pomislil.

»Strašno srce imam... Ga ni kardiografa, ki bi mi lahko izmeril napako.«

»Oh, norčujete se, iz vsega se norčujete,« je rekla, »to se vam lahko nekega dne maščuje.«

»Brez skrbi, nisem vražjeveren... In ne veste, kako imenitno je, če se lahko iz vsega norčuješ... Kaj lepšega si človek ne more želeti. To te doleti le enkrat v vsakem stoletju.«

»Ne bi vas hotela imeti za moža.«

»Ne bojte se, taki se ne ženimo... Taki se ne bojimo vojne... in ne smrti... Taki ne verujemo v pravico, v srečo, v dostojanstvo človeka... Smo samo potepuhi, veliki potepuhi, danes tu, jutri tam, nobenih skrbi nobenih dolžnosti...«

»Grozno... In od česa potem živite?«

»Od vode in sadja...«

»Zdaj vidim, da se res norčujete,« je rekla najboljša bolničarka na svetu, čutil je, kako se je oddahnila, »hvala bogu, da se res norčujete, bilo bi grozno, če bi v resnici živeli taki ljudje...«

»Bilo bi lepo... Preveč lepo,« je rekel Andrej, »toda ti tega ne razumeš...«

Valček se je nenadoma pretrgal, zaslišal je, kako je znanec s ptičjim obrazom zaklical: »Barabe šoferske, nosove vam razbijem...!«

V trenutku se je po plesišču zavrtel klobčič ljudi, podiral je mize in stole, zapeli so kozarci, plesalci so se umaknili, oči so se jim zasvetile v napetem pričakovanju, klobčič se je pomikal sem in tja, se večal in manjšal, kdaj pa kdaj je pokukala iz njega roka ali noga, Andrej je tekal za njim, se vrtel z njim v krogu, in ko je bil njegov znanec s ptičjim obrazom na tleh, štirje so viseli na njem, je najboljša kuharica na svetu zaječala: »O križani, saj ga bodo ubili...«

Andrej se je sproščeno besen pognal v klobčič, ujel znaca za roko in zaklical: »Pomagaj ti bom, prekleti, ne smejo te zmleti.«

»Pusti,« je težko zasopel znanec s ptičjim obrazom, jezik mu je silil iz ust in lasje so se mu lepili v znoju, »beži proč, sam moram podaviti te zanikrne šoferje... Pojdi... Pojdi... k moji najboljši kuharici..., na svetu..., in ji povej, da bo kmalu vse v redu...«

Videl ga je, kako je z vsemi svojimi močmi napol ozek hrbet in se dvignil s tal, za trenutek se je lahko zravnal, izgrgral je krik ponosa, nato pa so se znova obesili nanj, »barabe, štirje proti enemu,« je zaklical nekdo, »rešite ga,« je zajavkala neka ženska, »ne bojte se zanj,« je Andrej tolažil najboljšo kuharico na svetu, »želi pokazati, kako vas ima rad,« živi klobčič se je skotalil mimo njiju, »samo da ga ne bi kdo udaril v obraz,« si je želela najboljša kuharica na svetu, »ima tako občutljiv obraz...«

»Zakaj se je pravzaprav začelo?« je vprašal Andrej.

»Plesala sva... Tisti šofer, tisti največji... Prišel je in je rekel... Ne morem... Rekel je: Preketo, ta ptičji obraz ne bo plesal z najboljšo kuharico na svetu...«

Prisopihal je upravnik restavracije, s težkimi, drvarskimi rokami, in je brez težave razvezal klobčič.

»Zakaj mi ne pustite, da bi pobil te gnidave šoferje,« je vprašal znanec s ptičjim obrazom, majal se je na nogah kot spodrezano stebelce in si z rokavom brisal nos.

»Zato, ker mi morajo jutri pripeljati krompir in solato, ti tepec,« je rekel upravnik.

Najboljša kuharica na svetu pa je stekla k njemu, mu z robčkom brisala potno čelo in šepetala, »samo da te ni kdo udaril v obraz...«

»Andreja ni več k naši mizi,« je rekla Zobčeva.

»Samo mimo še pride.«

»Zdaj pleše le na desni strani,« je dodala Tomaževa.

»Po polnoči pač pokažemo še svojo drugo podobo.«

»Kdor jo ima.«

Na desni, nekje v restavraciji, se je tiho oglasila pesem, ko da se počasi približuje iz daljave, iz jesensko zorane zemlje, iz reke, iz gozda, iz podzemlja, ko da se spušča v dolino z vetrom...

POJDAM U RUTE, TAM ČIER JE MRAZ...

...ptica je rasla v širino neba, se dotaknila spet nižine hiš kot srne pozimi, hodila je sključena starka po ozki pešpoti, stala boso dekle na brveh, napivala kot voznik v gostilni,

POJDAM U RUTE, TAM ČIER JE MRAZ,

TAM JE MOJ ŠOCEJ, MOJ ŠOCEJ

JE POKOPAN...

»kmalu ne bo več leve in desne strani, in tudi sredine ne več,« je tiho dejal Zobec,

...pesem je bila ena sama, zanosno preprosta, segala je od pevca s puhasto brado do najboljše kuharice na svetu,

...TAM DOL POKLEKNEM, NMAU POŽEBRAM...

...vsak je obstal na mestu, kjer je bil v trenutku, ko ga je zasegla, človeka-posameznika ni več, tu je podoba Dobrij-Pompejev, pod to lavo se bomo ohranili še tisočletja, je pomislil Zobec,

...DA TE RAJNI MOJ ŠOCEJ, MOJ ŠOCEJ

NE BO LEŽAL KOJ SAM...

»Zelo bi me zanimalo, kako da si po tolikem času le prišel pome za ples,« je rekla Liza, kaj ji je, ne more skriti svoje sentimentalne utrujenosti, je pomislil.

»Ko je orkester zaigral, si mi po naključju stala najbliže,« je odgovoril Andrej.

»Kje ti bolj ugaja, na levi ali na desni?«

»To zdaj ni več važno, poglej, pomešali smo se med sabo, nobenega ne prepoznaš več...«

»In tudi plesalke so zdaj že vse enake?«

»Vse so najboljša dekleta na svetu.«

»Nenadoma si postal veliki svetovljan,« je govorila Liza, besede so ji skrivale iskriive bodice, »o vsem z lahkoto stresaš sodbe iz rokava, in svoja mnenja, norčav si in obenem ravnodušen...«

»Najvažnejše je to, da ta trenutek lahko storim, kar se mi zljubi... Tudi... tudi tebe lahko pustim sredi plesa in grem ter si izberem drugo plesalko...«

TI SI BOLJ VEČNA OD VEČNOSTI, je pel pevec s puhasto pubertetniško brado svojemu mikrofonu.

»Nikar ne misli, Andrej, da sem začela varčevati za balo, ko si po tistem večeru pri Parajevih legel k meni.«

Inženir Tomaž se je tesno oklepal najboljše kuharice na svetu, in najboljša bolničarka na svetu je poslušala srce zdravniku Kauniku.

»Zamerim ti samo, da mi nisi že prej napovedal, kako se boš po polnoči preoblekel v velikega svetovljana in fanta potepuha, lahko bi se bila za nocoj obesila na koga drugega.«

TI SI BOLJ VEČNA OD VEČNOSTI...

»Hm, kaj je med nama?« se je vprašal Andrej. »To, da sva nekaj noči ležala pod eno odejo? In nič se ne bi spremenilo, če bi to počela leto in dan.«

»Rekla sem ti že, da ne varčujem za balo,« se je smehljala Liza, naj si nikar ne misli, da bi se lahko kakor koli izdala, si je rekla, upam, da mu kažem dovolj ravnodušnosti, in le zakaj me to noč tako neumno preganjajo dnevi na morju, »ti ne boš z nobeno shajal, Andrej, to zdaj vem, a te je škoda, bil bi lahko dober fant...«

»Najboljši fant na svetu, kaj, hahaha,« se je na ves glas zasmel Andrej.

O, TI SI BOLJ VEČNA OD VEČNOSTI...

(Iz romana)

Samica

Zarko Petan

Tri korake po dolgem, dva počez. Pod je kamnit. Do stropa ne sežem, četudi stopim na pograd in se stegnem, kolikor morem. A domnevam, da je prav tako kamnit. Povsod tema. Črna, gosta, testeninasta tema, da bi jo lahko rezal. To je vse. Še kibla in zid. Okrog in okrog zid. Prav tako črn. Občutek imam, da zidovi rastejo neskončno v višino, da se nekje daleč zgoraj v temi stikajo v majhno črno piko. Kot cesta, ki ne pelje nikamor.

ZID. Otipavam ga z obema dlanema previdno kot slepec. Božam ga. S prsti romam počasi od vogala do vogala. Čez hribček, dolinico, spet vzpetino, višjo od drugih, potem globoko zarezo. Brrr! Zazebe me prav do kosti. Pritipal sem do vrat. Vrata so železna. In mrzla. To je konec mojega sveta. Onstran vrat je spet zid. Tam se nadaljuje zemljevid samote.

V želodcu je težka bula, ki postaja čedalje večja. Raste. Zdaj leze navzgor po požiralniku. Je že v goltancu. V ustih. To je tesnoba. Negotovost. STRAH. S suhim jezikom jo tipam. Ima kovinski okus.

Strah je povsod. Kot tema. Čutim ga celo v koncih prstov na obeh nogah. Kot svinčene uteži. Sedem na pograd.

POGRAD. Sedem desk. Tesno zbitih skupaj z enim, dvema... sedemnajstimi ali osemnajstimi žebli. Štejem jih najmanj desetkrat. Toda vsakič je njihovo število drugačno. Žebli tako globoko tičijo v lesu, da jih iščem uro, dve ali morda samo pet minut. Nimam več občutka za čas.

ČAS. Kaj je zunaj: noč, zgodnje jutro ali pozni popoldan. Kdo ve? Sem so me pripeljali ponoči. Nemara zato, da ne bi premočno občutil razlike med navadno celico in samico. Temu pravijo prilagoditev. Tolažim se, da je tudi zunaj temna noč. Počasi štejem do šestdeset. To je ena minuta. Z nohtom napravim zarezo v pogradu. Les je trd. Preden se mi posreči zarezati otipljivo znamenje, mineta še najmanj dve minuti. Zaznamoval bom samo ure. Štejem. Šestdesetkrat šestdeset je tri tisoč šeststo. Ko pridem do dva tisoč, se naveličam. Sicer pa je tako vseeno. Zame čas stoji.

Vstanem. Potem hodim. Devet celih stopal in desetega več kot polovica po dolgem, šest počez. Celica se je zmanjšala. In postala še bolj temna. Našel sem najdaljšo pot: iz levega kota v nasprotni desni. DIAGONALA. Štiri slabe korake. To je skoraj dvanajst stopal. Tako sam sebe goljufam, da imam več prostora, kot ga je v resnici.

PROMENADA. Tja. Spet nazaj. Tja. In spet nazaj. Nog od kolen navzdol ne čutim več. Zaletavam se ob zid, a še vedno hodim sem in tja. Kot nihalo stenske ure. Tik-tak. Sem-tja. Tik-tak. Sem-tja. Tik-tak. Sem-tja. Promenada je pusta in enolična.

Stojim. Sezujem čevelj in ga vržem proti stropu. Majhni črni piki. Preštejem do štiri, preden mi pade na glavo. Zalučam ga še enkrat. Tokrat močnejše. Čevelj zadene ob strop. Majhno, črno piko. Torej, truga ima pokrov. Kamnit.

Spet se lotim temeljite preiskave zidu. Dolgočasna raznoličnost pod blazinicami. Ta zareza je globlja od drugih. Še dve, prav tako globoki. In še ena, ki je zvita kot črka O. Z nohtom krožim po njej. Saj to vendar je črka O! Pred njo sta I in V. Črkujem: I... V... O.

Odkritje me razburi. Prsti mrzlično plešejo po zidu. Iščejo sled, nadaljevanje. Zaman. Ivo ni imel časa ali morda volje, da bi vdolbel še svoj priimek v zid. A zavest, da je bil nekdo že pred menoj v samici, mi v hipu vrne zaupanje. Lahkotno žvižgam in poplesujem po samici. Bula v želodcu izgine. Vrtinčim se v koraku valčka. VSE BO V REDU. En, dva, tri. VSE BO V REDU. En, dva, tri. VSE BO V REDU... Vedno hitreje, hitreje in hitreje, dokler se mi ne zvrti.

Gmahnem na pograd. Tako nenadoma, kot sem se poprej razvedril, me zdaj popade obup. Pozabili so name. Pustili me bodo tukaj samega, da strohnim. Nekaj moram ukreniti. NEKAJ.

Vpijem. Roki zvijem v lijak in ju nastavim na usta, da bi ojačal glas. Stene kot kosmat pivnik vpijajo moje krike in jih duše.

Namesto odmeva se slap vode zlije na moje občutljive živce. Nekdo je v tretjem ali četrtem nadstropju potegnil vodo v stranišču.

Ta tuš me strezni. Saj bom še ob pamet. Komaj se obvladam. Umirim. Delati moram premišljeno, če hočem zdržati. Premišljeno. Misli švigajo po glavi kot puščice z ostrimi konicami. Ena se globoko zapiči v zavest: MORDA JE KDO V SOSEDNJI SAMICI.

Trikrat udarim s pestjo ob zid. Nato, po presledku, še enkrat. To je dogovorjeni poziv sosedu. Prisluhnem. Nič. Še enkrat ponovim vse od začetka. Spet nič. Molk. Samice imajo debele zidove.

Kaj naj počnem, da bi pregnal dolgčas, ki je tako zelo podoben strahu?

ŽELEZNA VRATA. Nisem jih še do kraja otipal. Samo to vem, da so ledenomrzla. Po njih prsti hitreje drse kot po hrapavem zidu. Nikjer ni nobene

zaporeke. Gladka so kot ogledalo. Pač! Prst se zatakne za kos papirja, pritrjen na vrata. Papir je približno za pedenj širok in še enkrat toliko dolg. Napenjam oči. Zdaj ga že lahko razločim. Je bel. In popisan. Ne morem pa prebrati, kaj piše na njem.

Domišljija ima nekaj časa dovolj snovi za vrtooglave skoke. Na papirju piše, koliko časa bom še v samici. Na papirju piše, kdo vse je že bil v samici. Na papirju piše, kdo vse bo še prišel v to samico. Na papirju piše... Kaj pa, če na papirju sploh ničesar ne piše. Kaj pa, če je na papirju kaj narisano? Sonce. Drevo. ŽENSKA. Gotovo bo ženska. Mlada. Lepa. In naga.

KORAKI. Na hodniku zvonijo koraki. Premišljeni, trdni koraki človeka, ki stopa s celim stopalom. Samozavestno, možato, svobodno. To bo paznik. Pazniki imajo okovane čevlje.

Potuhnem se. Ves napet čakam, kaj se bo zgodilo. Koraki lahko pomenijo marsikaj. Dobrega ali slabega. Največkrat slabega. Zasliševanje. Vprašanja, ki so do utrudljivosti enaka in vsiljiva.

Paznik obstane pred vrati. Čaka. Tudi jaz čakam. Nato sunkovito odpre okence na vratih. Špijonko. Hotel me je presenetiti, zasačiti, pa mu ni uspelo. Vedel sem, da bo to napravil. Zdaj je priložnost! Pramen bele svetlobe prereže temo na dve črni polovici. Hitro pogledam papir. Je popisan. Zgoraj piše z večjimi črkami: HISNI RED. Spodaj so naštete točke. Od prve do dvanajste. Oči se ustavijo na točki 7, ki je nekje na sredini.

ZAPORNIKOM JE DOVOLJENO IGRATI V PROSTEM ČASU ČLOVEK NE JEZI SE!

Samodejno berem še in še: Človek ne jezi se! Človek ne jezi se! Človek ne jezi se!

ČLOVEK NE JEZI SE!

Moj smeh odmeva v zdaj že temni samici. Prebil je debele zidove in planil soncu nasproti.

Zgodba

Žarko Petan

Nihče ni znal tako imenitno poslušati kot Paško, prav zares ne. Kmalu potem, ko je prišel v našo celico, smo odkrili njegov talent za poslušanje. Priznati moram, da smo ga vsi s pridom izkoriščali kot poslušalca.

Vsak zapornik ima svojo zgodbo. Najmanj eno. Pa še ta je po navadi izmišljena. Hočem reči, da je v njej resnica tako spremenjena in napihnjena, da je nihče pri najboljši volji ne more ločiti od laži. Vsak izmed nas je pripravljen povedati svojo zgodbo brez konca in kraja, z vedno novimi nadrobnostmi, tudi desetkrat zapored. Seveda, če so jo drugi voljni poslušati. Običajno niso.

Karčo ima svojo zgodbo.

Šerif ima svojo zgodbo.

Stari ima svojo zgodbo.

In tudi jaz imam svojo zgodbo.

Le Paško je nima. Niti izmišljene ne. Zato Paško posluša naše zgodbe. Z nastežaj odprtimi usti in na široko razprtimi očmi. Kadar se kdo utruji ali naveliča pripovedovati, kar je sicer redkost, ga Paško vedno znova vzpodbujaja z vprašanji. Paško se nikoli ne naveliča poslušati. Vse zgodbe zna že na pamet. Če se pripovedovalec zmoti, če pove drugače kot drugekrat, ga takoj popravi. Če kaj izpusti, ga takoj dopolni. Zelo obzirno, seveda. Kajti Paško je imeniten poslušalec, prav zares da.

Zavoljo te njegove lastnosti ga imamo vsi radi: Karčo in Šerif, Stari in jaz. Naše zgodbe se tako ali drugače sučejo okrog žensk. Pašku je najbolj všeč Karčova zgodba. Takole proti večeru, ko se tema odluči od mračnih sten, in preden dežurni paznik prižge na hodniku luči, prične siliti vanj.

»Daj, Karčo, povej!«

»Kaj pa?« se dela Karčo nevednega. V resnici pa ga jezik srbi prav tako kot nas.

»Saj veš.«

»Ne, ne vem. Res ne.«

»Zgodbo.«

»A zgodbo! Katero pa?«

»Tisto o bolničarki.«

»O bolničarki? Jaz poznam več bolničark.« Besedo poznam je rekel tako, da smo takoj vedeli, kaj je hotel povedati.

»No, o Miri.«

»Tudi Mir je bilo več.« Ta igra je obvezen uvod v zgodbo, ki ga Karčo kar se da podaljšuje.

»A samo zaradi ene Mire si izgubil zob.«

»Zakaj mi nisi takoj povedal, da misliš Mirico.«

»Saj sem ti!«

»Ne bom se prepiral s teboj. Če hočeš, ti bom povedal, če nočeš, pa ne.«

»Oprosti, Karčo.«

»Je že prav. Veš Mirica je bila lepa, da so mi šli mravljinca po hrbtu, ko sem jo gledal. Ne vem, če razumeš, kaj mislim.«

»Seveda razumem. Tudi jaz sem nekoč doživel nekaj podobnega.«

»Res? Potem veš, kako je to. V hipu me je spreletela zona.«

»Karčo, povej vse od začetka. Kako si jo spoznal, kaj si ji ti rekel, kaj ti je ona rekla. Sploh vse. Zona pride nazadnje.«

»Ja ... No, takrat sem bil spet enkrat v temnici. V celici smo se stekli. Ne po moji krivdi. Lahko mi verjameš, niti toliko nisem bil kriv, kot je črnega za nohtom. Maks, tisti, ki je dobil pet let zaradi grabeža, me je izzival, dokler ga nisem pošteno prebotal. Upravnik me je kaznoval s štirinajstimi dnevi temnice. Zaman sem mu dopovedoval, da nisem začel pretepa. Veš, upravnik ima svoj sistem. Sploh ga ne zanima, kdo je kriv. Pravi, da smo vsi več ali manj krivi. In da nihče, najmanj pa on, ne more zanesljivo ugotoviti stopnjo krivde. Zato deli kazni kar po abecedi. K je pred M. Tako sem jo izkupil. Maks pa bo prišel prihodnjič na vrsto.«

»Pa je prišel?«

»Seveda. Vsi smo po nekajkrat prišli na vrsto. V naši celici smo bili sami nepoboljšljivi. O tem ti bom drugič pripovedoval. Poznaš številko sedem?«

»Poznam... No, ti si mi že pravil o sedmici.«

»Sedmico spoznaš šele, ko jo občutiš na lastni koži. To je najslabša temnica v naši kleti. Je prav na koncu hodnika. Majhna kot mišja luknja. In temna kot... no, kot so pač vse temnice na tem usranem svetu. Še nikoli nisem slišal za svetlo temnico. Pa ti?«

»Ha, ha, ha.« Paškov smeh je za trenutek prekinil pripovedovanje. Tukaj se je vedno zasmel, ker je menil, da se bo s tem Karču prikupil.

»Najprej sem besnel,« je Karčo nadaljeval. »Razbijal sem po vratih, dokler ni prišel paznik ter mi nadel lisice. Potem sem se pomiril. Tiste jeklene zapestnice zaležejo bolj kot vsi pomirjevalni praški na tem usranem svetu. Začel sem premišljevati, kako bi se izvlekel. Najprej mi je prišel na misel beg. Čeprav sem vedel, da je nesmiselno, sem se oklenil te misli. Do podrobnosti sem izdelal načrt za beg.«

»Misliš, Karčo, da se da pobegniti iz tega zapora?«

»Seveda. Iz vsakega zapora se da pobegniti. Tudi iz tega. Samo načrt moraš imeti.«

»Kakšen je bil tvoj načrt?«

»Odličn. Sklenil sem, da bom poklical paznika, hlinil slabost, in ko bo vstopil v temnico, ga bom udaril z desko iz pograda po glavi. Potem bom z njegovimi ključi odklenil lisice, se preoblekel v njegovo uniformo in odšel po hodniku do železnih vrat, skozi katere se pride do stopnic, ki peljejo v pritličje. Vrata bom odklenil s paznikovimi ključi. Če bom imel srečo, ne bo v pritličnem hodniku nikogar. Vrata na dvorišče so čez dan vedno odklenjena. Od tam pa bom skočil čez zid na cesto. Ta je skoraj vedno prazna, ker je na drugi strani travnik. Preden me bodo pogrešali, bom že daleč.«

»Imenitno, Karčo. Zakaj pa nisi pobegnil?«

»Zakaj? Zato, ker sem se bal. Paznika sem sicer poklical. Ko pa je vstopil v temnico, sem kar ohromel od strahu. Rekel sem mu, da me grozno boli zob. Tega sem se v hipu domislil. Jutri te bodo odpeljali v bolnišnico, mi je rekel in že ga ni bilo več.«

»Ti je verjel? Ni vprašal, kateri zob te boli?«

»Je. Pokazal sem mu enega. Na zobu se ne vidi, če boli ali ne. To si zapomni. Morda ti bo prišlo prav. Drugi dan zjutraj so me z marico odpeljali v bolnišnico. V čakalnici mi je paznik snel lisice in rekel, da naj grem v ordinacijo, da me bo počakal. Pa nobenih neumnosti, mi je še zabičal. Če bi vedel... no, v ordinaciji je bila samo asistentka.«

»Zadnjič si rekel, da je bila bolničarka,« je planil Paško.

»Saj to je vendar isto, asistentka ali bolničarka.«

»Že prav, že prav... Nadaljuj!«

»Bila je čudovita, fant. Poznaš Avo Gardner?«

»Filmsko igralko?«

»Ja.«

»Poznam. Zakaj?«

»Bolničarka ji je bila tako podobna, zlasti po postavi, da ji še sestra ne bi mogla biti bolj. Visoka, v pasu ozka kot osa, prsa pa ... Kaj naj ti rečem. Z eno besedo: bomba.«

»Kaj pa noge?«

»Čudovite. Malo na O, kar pa je ni prav nič kazilo. Ravno narobe. Veš, imela je čevlje z visoko peto. Takšno.« Karčo je pokazal s prsti, kolikšna je bila peta.

»Pa obraz?«

»Saj sem ti rekel: izrezana Ava Gardner. Takoj sva se sporazumela. Jaz sem profesor za tiste reči. V petih minutah sva bila že skupaj na kavču. Kaj naj ti rečem? Pesem.«

»Povej vse, Karčo. Tako kot zadnjič. Vse povej, ničesar ne zamolči. Kako je bilo?«

»To se ne da povedati, fant. Ko si je začela odpenjati belo, do vratu zapeto haljo, sem izgubil glavo...«

»Te je spreletela zona?«

»Ja, mrzel pot. Ona pa je odpenjala, odpenjala, odpenjala. Spodaj ni imela ničesar. Bila je gola. GOLA.«

»Kaj pa kombineža?«

»Če ti pravim, da je bila gola. Kot tale moja dlan. Bilo je poleti. Poleti pa ženske ne nosijo kombinež. To bi že lahko vedel.«

»Saj vem, Karčo, saj vem. In potem?«

»Potem sem skočil nanjo, jo vrgel na kavč in bilo je vse v najboljšem redu. Veš, bil sem že potreben kot pes.«

»Pa ves čas nista ničesar govorila?«

»Seveda sva. Saj veš, kaj človek govori ob takih priložnostih. Da jo imam rad, da je čudovita, da sem se zaljubil vanjo in podobne neumnosti.«

»Mislim, kaj sta govorila, preden sta začela govoriti o teh rečeh. Kako si jo nagovoril?«

»Prav nič je nisem nagovarjal, samo zgrabil sem jo, pa je že bila pečena.«

»Kaj pa zobozdravnik?«

»Kakšen zobozdravnik?«

»No, tisti, ki ti je izdrl zob.«

»Aja, zobozdravnik! Prišel je potem, ko sva že opravila. Izpulil mi je zdrav zob, kujon. Vidiš, tegale.« Karčo je na široko zazijal in pokazal luknjo med od tobaka orumenelimi zobmi. »Gotovo je kaj zasumil, ker me je pestil, da sem že mislil, da me bo konec. Medtem me je Mirica držala za roko. Zanj bi dal vse zobe po vrsti, pa če mi verjameš ali ne.«

»Saj veš, da ti, Karčo.«

Naslednji dan se je Paško prijavil na zdravniški pregled. Dežurnemu je rekel, da ga boli zob. A na naša vprašanja je vztrajno molčal. Iz bolnišnice se je vrnil z oteklim, od bolečin izmaličenim obrazom.

»No, Paško, kako je bilo?«

»Ali si jo?«

»Povej no, Paško.«

Paško sprva ni hotel odgovoriti, samo važno se je nasmihal, kar je njegov izmaličeni obraz še bolj spačilo. Navsezadnje pa je le povedal, da Mirice niti videl ni.

»Na dopustu je,« je rekel. »Tako mi je povedal bolničar, ki jo je nadomeščal. Vrnila se bo čez dva tedna. Pa mi ne bo ušla. Saj imam še dovolj zob.«

Tako je tudi Paško prišel do svoje zgodbe, ki jo je iz dneva v dan olepševal, spreminjal, razvlačeval. Iz vnetega poslušalca se je prelevil v prav tako vnetega pripovedovalca. In zdaj je v naši celici tako kot prej, ko ga še ni bilo. Nihče noče poslušati tujih zgodb.

Obiski

Zarko Petan

Danes je nedelja. Zadnja v mesecu. V zaporu ima vsak mesec osemindvajset navadnih dni in samo dve pravi nedelji. NEDELJI Z OBISKI. Prvo in zadnjo v mesecu. Imena navadnih dni niso prav nič važna. Ponedeljek je podoben sredi, ta pa soboti, ki je do pičice enaka kot torek. Tudi datumi so za nas izgubili pomen, ki ga imajo zunaj. Nihče se ne veseli prvega v mesecu, niti ne vzdihuje, ker se druga polovica meseca vleče v nedogled. Čas merimo tako, da nestrpno štejemo dneve, ki nas ločijo do prihodnje nedelje. NEDELJE Z OBISKI.

Še devet dni.

Še pet dni.

Čez dva dni.

Že jutri.

Danes.

V enakomernih presledkih se paznik sprehodi po hodniku. Na vsaka vrata potrka s ključem in zagodrnja:

»Pripravite se za obisk!«

Mali, Stari in Lepi se že od navsezgodaj pripravljajo. Danes je njihova nedelja z obiski. PRAZNIK.

Malega bosta obiskala mati in oči. Tako kot zmeraj. Vsak zase. Pred leti sta se ločila in od takrat živita narazen. Oba sta se že vdrugeč poročila. Zato nikoli ne prideta skupaj na obisk. Najprej pride mati, ki stanuje bliže. Potem pa oče. Kratko uro, določeno za obisk, razdrobita na dve še krajši polovici. Včasih se je primerilo, da stá prišla z njima njuna nova zakonca. Očim in mačeha. Gdkar pa so si v sprejemnici skočili v lase, jima je upravnik prepovedal, da ju spremljajo, kot je rekel, tuje osebe. Mati in oče tekmujeta, kateri bo Malemu več prinesel. V nedeljo z obiski imamo v celici pravo pojedino. In kadimo najboljše cigarete. Čike pa spravimo za navadne dneve.

Starega bo obiskala žena. Zelo rad jo ima. Ure in ure nam pripoveduje o njej. Vemo natančno, kako izgleda, čeprav je še nikoli nismo videli. Niti na sliki ne, ker hišni red ne dovoljuje, da bi imeli pri sebi fotografije sorodnikov. Prav vse vemo o nji. Celo kakšna je v postelji. Kako ji je bolj všeč. Stari nas mori

z večno istimi opolzkimi opisi. Če bi bila njegova žena mlajša, ne bi imeli nič proti. Tako pa se nam upira. Ima jih že petinštirideset. Starega skrbi, da bo v zaporu zamudil najboljša leta. Njena najboljša leta. Ven in ven sprašuje, kdaj pride ženska v tista leta, ko ne more več roditi. Želi si sina. Imel je samo dve hčerki, pa sta mu obe umrli. V sobi za obiske je Stari redkobeseden. To nam je povedal paznik, ki ga zavoljo tega zbada. Pravi, da samo strmi v ženo. Celo uro, ne da bi spregovoril. Med njima je gosta mreža molka. Mreža, ki razbije njen blede obraz na majhne štirikotnike. Kot bi jo gledal skozi teniški lopar. A Stari nikoli ni igral tenisa.

Lepega bo obiskala prijateljica. Kajpada, ne ista kot zadnjič. Lepi je zelo lep. Zato mu pravimo Lepi in zato ima na kupe prijateljic. Same lepoticе. Vsaj tako nam zatrjuje. Tudi Lepi rad pripoveduje o svojih ljubezenskih dogodivščinah. Toda njegove zgodbe niso dolgočasne. V vsaki zgodbi nastopa druga prijateljica. In vse so lepe, mlade. Sleherno nedeljo z obiski je Lepi prvi pokonci. Dolgo se umiva do pasu, si drgne bleščeče zobe in skrbno gladi mastne, črne lase. Potem se kot maneken, samo v spodnjicah, sprehaja po celici. Razkazuje svoje gibčno telo. Od časa do časa napne mišice, ki so nagrmadene pod gladko kožo. Navsezadnje se počasi obleče. Natakne hlače, ki so tako zlikane, kot bi jih ravnokar prinesel od krojača. Zvečer jih je zložil, zmočil na robovih in dal med deske pod slamnjačo. Še preden vstanemo, je že pripravljen za oglede, kot on pravi obiskom. Za čiščenje nohtov mu tako ostaneta še dve polni uri. In on ju temeljito izkoristi. Nohte si pogrize do mesa.

Paznik že desetič ropota s ključem po železnih vratih.

»Pripravite se za obisk!«

Mali, Stari in Lepi so že zdavnaj pripravljeni.

»Mali, ali pričakuješ Starše?«

»Ne.«

»Koga pa?«

»Mater in očeta.«

»Kaj pa mačeha?«

»Je ne bo.«

»Kakšna je? Lepša od matere?«

»Pusti me pri miru!«

»In očim? Stavim, da je možakar in pol. Gotovo ga je v hlačah več kot očeta.«

»Če zineš samo še eno tako, te bom mahnil.«

»Saj nisem nič takega rekel. Samo to, da je... No, sicer ga tvoja mati ne bi vzela. Ona že ve.«

»Ti, pazi se!«

»Veš, da si srečen, Mali.«

»Zakaj neki?«

»Zato, ker imaš dva očeta in dve materi.«

»Ti, ti... pa sploh nimaš očeta. Niti enega.«

»No, mirno kri, Mali. Povej, kaj ti bo prinesla mati? Mislim, tvoja prava mati.«

»Obljubila mi je pohanega piščanca.«

»In oče.«

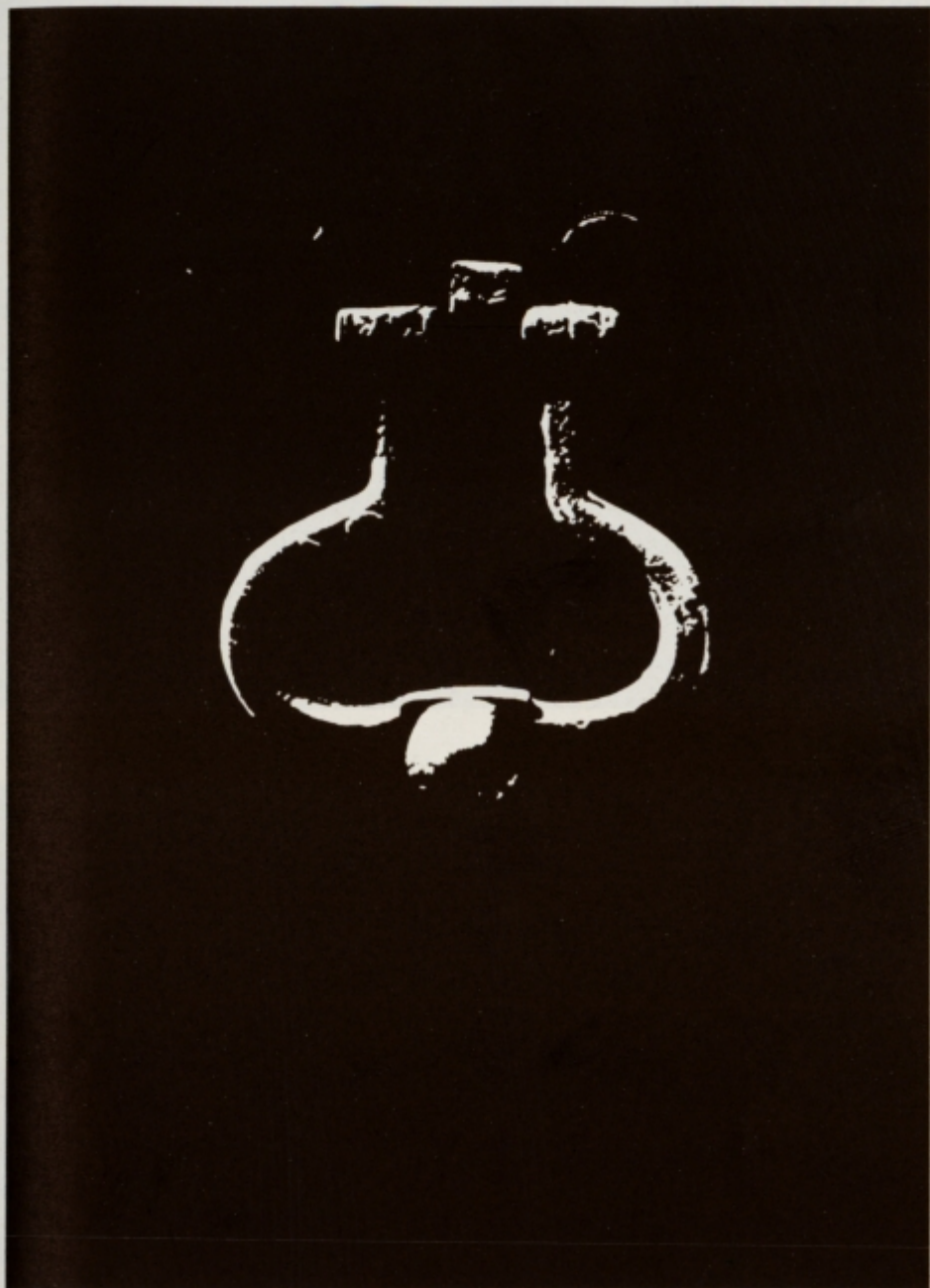
»Sirov zavitek. Oče mi vedno prinese sirov zavitek. Ve, da ga imam rad.«

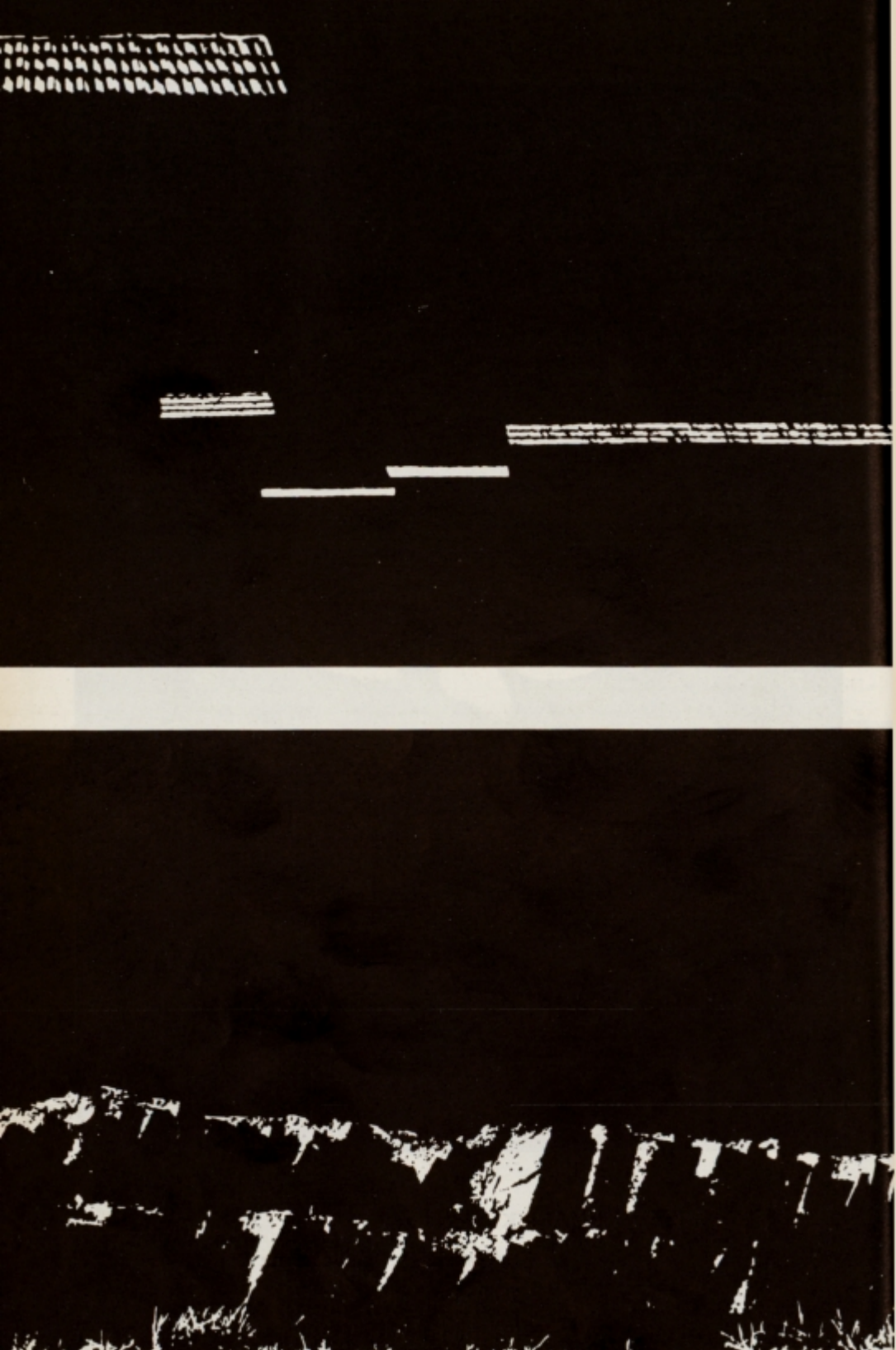

MILAN KUMAR: Koruza

Barjanski totem, Večer na Barju

Tolkač

Strešine, Šota

Kaže, da se bo danes dvoboj med očetom in materjo za naklonjenost sina končal neodločeno. Pohani piščanec nam tekne prav tako dobro kot sirov zavitek. Torej bodo odločile cigarete.

»Stari, kaj boš rekel ženi?«

»O vsem se bova pomenila. Kam bova šla, ko pridem ven. Kako si bova uredila novo stanovanje. Kje se bom zaposlil. O vsem pač, kar zanima moža in ženo.

»Kaj pa o tistem se ne bosta nič pogovarjala?«

»O čem?«

»No, o sinu vendar.«

»Seveda, tudi o sinu se bova pogovarjala. Predlagal ji bom, da ga bomo imenovali Bojan.«

»Mislil sem, da se bosta najprej domenila, kako ga bosta sploh dobila.«

»Kam meriš?«

»No, kako ga bosta napravila.«

»Povej, kaj si hotel s tem reči!«

»Nič takega. Samo to, da jih ima tvoja žena že petinštirideset, ne res?«

»Štiriinštirideset.«

»No, pa štiriinštirideset. Eno leto gor ali dol. Ko boš prišel ven, jih bo imela skoraj že petdeset. In ženske v teh letih niso več za nobeno rabo. Saj veš, kaj hočem reči, ne res?«

»Neumnosti blebečeš. Morda me bo sodišče oprostilo. Sicer pa sem poznal žensko, ki je rodila z dvainpetdesetimi leti.«

»Dvojčke, ne res?«

»Ne, pač pa sina. Krepkega fanta.«

»Ampak zato jih je imel oče samo petindvajset.«

»Nobenega mulca se ne bojim v postelji, da boš vedel. Tudi tebe ne.«

»Nisem te hotel žaliti, res ne. Samo to sem te vprašal, kaj boš rekel ženi?«

»Marsikaj. Pomenila se bova o tem in onem. Saj veš. O službi, o stanovanju, o sinu.«

Ničesar od vsega tega ji ne bo povedal. Med njima bo mreža molka. Le boljčala bosta drug v drugega kot dva tujca, ki se še nikoli nista videla. Ljudje, ki so tostran mreže, nimajo kaj povedati tistim, ki so onstran. Pa četudi bi jim kaj povedali, jih ne bi razumeli.

»Lepi, kakšna pride danes?«

»Kakšna neki! Lepa. Zelo lepa.«

»Lepša kot zadnjič?«

»Lepša. Veliko lepša.«

»Lepša kot predzadnjič?«

»Seveda. No, tudi ona je bila lepa, ampak ta je drugačna.«

»Je plavolaska?«

»Ne.«

»Črnelaska?«

»Rdečelaska.«

»Oho. Je visoka?«

»Ne. Majhna, toda lepo grajena. Vsa nabita kot polna vreča.«

»Kje si jo spoznal?«

»Na plesu. Prišla je pome, ko je bobnar napovedal, da dame volijo. Pozneje mi je priznala, da sem ji bil že dalj časa všeč. Potem pa sem ji čisto zlezel pod kožo.«

»Pa je bila dobra?«

»Še vprašaj! Odlična. Kaj ne veš, da so rdečelaske od hudiča.«

»Kolikokrat si bil z njo?«

»Kakih sedem ali osemkrat. Ne spominjam se več.«

»Ji boš povedal, zakaj si zaprt?«

»Si znorel? Rekel ji bom, da so me zaprli zaradi politike. Zdelo se ji bo imenitno, da ima fanta, ki se ukvarja s politikom. Pa tudi če bi ji rekel po resnici, da sem kradel, mi ne bi prav nič zamerila.«

»Misliš?«

»Prepričan sem. Ti ne poznaš žensk. Če so zaljubljene vate, ti vse oprostijo. Razen nezvestobe, seveda.«

Vse prijateljice Lepega so lepe. Vsaka je lepša od prejšnje. Ko je bil na svobodi, se je nemalokrat primerilo, da so se njegove prijateljice steple zanj. V zaporu se vsaj to ne more zgoditi, ker jih Lepi naroča po vnaprej določenem vrstnem redu. Vsakič drugo. Ko se vse zvrstijo, prične spet od začetka. Paznik odklepa celico.

»Obisk. Mali, Stari, Lepi, gremo!«

To je edini paznikov ukaz, na katerega Mali, Stari in Lepi ubogajo brez godrnjanja.

V celici smo ostali samo tisti, ki ne sprejemamo obiskov.

Danes je nedelja. NEDELJA Z OBISKI. Do prihodnje nedelje z obiski je štirinajst dni. In štirinajst noči. Tudi mi, ki ne sprejemamo obiskov, štejemo dneve od nedelje do nedelje. NEDELJE Z OBISKI.

Mesec ima v zaporu samo dve nedelji z obiski ter nešteto navadnih dolgih dni brez obiskov.

Živimo od nedelje do nedelje.

ŽIVIMO?

Ljubezen

Stanislava Lužnik

Vzdrhtelo

je prozorno telo
porcelanaste mesečine,
ko se ga je dotaknila
tema.

Vso luč

je morje popilo
in potopilo
ladjo v mrak.

Ni se razbila.

Morda je ljubila
njegovo temno
strast ...

RUDI MIŠKOT: PESMI

Večer in noč

Na iskrem konju zarje,
s plamenico trepetajočih žarkov
jezdi sivolasi Večer.

Vzpel se je v stremenih
pegastega žrebca
visoko nad oblake —
in prižiga zvezdam obraze.

Med jelšami pozvanjajo
kraguljčki Večera
prihod velike device.

Temnolasa in temnopolta
vstaja iz jezera tišine — Noč.
Močna in stasita...
Trudnega jezdeca ogrne —
in položi na svoje marmornè prsi.

S krono lesketajočih zvezd
pod pahljačo vetrov
pestuje spečega konja in jezdeca
do ranega dne.

Pusti me molčati

Danes je moja temna ura.
Pusti me molčati.

Ne sikaj v brezno
uspavanih mrličev,
da jih ne zdramiš.

Trnja ne polagaj
v okamenela usta,
ki točijo pesem voda;

v njih se pretaka kri zemlje.
Še tisti, ki so pod soncem spočeli tigra,
s kapljami žalosti dojijo
žile na stopalih dreves,
ki so pognala skozi zevajoče oči
v izpraznjeno dvorano misli...

Danes je moja temna ura.
Molči, da bom molčal jaz.

Zato ne spuščaj votlih lešnikov
na krste mojih uspavanih mrličev.
Pusti jih molčati.

Jurij

Veter gnete krila
svatbenih ptic.

Ples metuljev
v spomladanskem soncu.

Zametni spodrsljaj
na postaji sladkosti.

Poldan si je nadel
krono nedolžnega zlata,
opasal zelen si je meč;

s konico odpira
zapahe zasanjanih duri.

Na pragu

Silhueta mrkega psa
na pragu hiše;
lajež razbolelega srca
pod oboki krošenj.

Na golih vejah češnje
ščebeče osamela ptica...

Skozi sivino oblakov
prodira sonce,
se ustavi v mojem srcu
z violino trpke otožnosti.

Molče poslušam njeno pesem
in čakam na pragu stoje.

Poslednja

Maja Tul

Beži, beži
čez dolge poljane,
razbij mi vso zemljo,
utoni brez vode,
umri,
razsekaj na kose to klavrno jadro
in pljuni poštenju v obraz,
rotim te,
razbij mi to zadnjo podobo,
razsekaj mi ladjo,
raztrgaj obraz,
moj otrok si je v grobu žile razrezal,
izdolbel očesci in še ni umrl.

Samota

*Večer
se je zagledal v okno
s svojimi rumeno sinjimi
očmi;
z vek
se mu je utrnil
mrak.
Jagnjedi
so se naslonile na nebo
kot da jih je strah
samote.
Rade bi zaspale ...*

*Drobni bilki
so iztisnili kapljo
krvi,
da bi sanje ne bile preveč
resnične.*

*Moja duša je boben,
ki nanjo igra tišina
Marche funèbre.*

Dan se je sklonil ...

*Dan se je sklonil ...
Zalezal se je
v veje
svojih včerajšnjih sanj,
ker mu je žal sonca,
ki odhaja
v jutri.
S poslednjim upanjem
stiska
svoje velike dlani,
da mu ne bi ušla luč,
ki jo je ujel
opoldne.*

*Dan se je sklonil ...
Tiho se je zalezal
v veje
svojih mavričnih sanj ...
Na njegove velike
krhke dlani
je padla
rosa.*

Po neuspelem napadu

Janez Govc

Klic izza poslopja ga je zdramil.

»Komandant!«

Planil je pokonci, si samogibno naravnal jopič in si otepel hlače. Trudil se je, da bi skrnil malodušje, in je nabral obraz v zaspane gube. — Po vsem tem naj me še najdejo tu, si je rekel. — Izbrskajo naj me izza skednja, vsega čemer-nega in stisnjenega v dve gubi. Le kaj bi si mislili? In kaj bi rekel oni... komisar?

Stopil je okoli vogala in se nameril k hiši.

»Terenec je tu, komandant.«

»Tako?«

»Kmet je z njim.«

»Kmet?« se je zavzel komandant. »Kaj pa ta?«

»Po tebi sta vprašala.«

Stražar se je nezaupljivo nasmehnil, se nagnil naprej in dodal:

»Ali sta nakurjena! Oba.«

In čez čas, po oklevanju, še:

»Mislim, da zavoljo komisarja.«

Nekaj zarotniškega je bilo v njegovem glasu in je komandantu v prvem trenutku dobro delo. Potem se je ovedel in je stražarja hladno zavrnil.

»Ne govori neumnosti!« je rekel in stopil v vežo.

Terenec je bil v izbi. Stal je pri oknu in gledal na dvorišče ter se zaman trudil, da bi pomiril razsrjenega Kmeta, ki je kakor zver v kletki begal med mizo in pečjo. Jelka se je preplašeno stiskala v kot in tudi komandant je presenečen obstal med vrati.

»Kaj pa ti, Kmet?«

»Še sprašuješ?« je bruhnilo iz njega.

»Vprašati bom pa že smel.«

»Z menoj je prišel,« je rekel Terenec. »Pravi, da so mu davi...«

Toda Kmet mu ni dal do besede. Razkoračil se je pred komandantom, oprl pesti v bok in se zasrepel vanj. Sivi lasje so mu razmršeni silili na čelo, brki so se mu povešali čez usta in zardele veke so mu naglo utripale.

»Bi me radi povsem uničili, a?« je izdaval.

»Kdo pa te uničuje?«

»Vi, ker drugače ne bi hodil sem.«

»Ne vem, kaj misliš,« je rekel komandant.

Ob pogledu na Kmeta ga je neprijetno stisnilo v grlu.

— Spet nekaj! ga je obšlo.

»Ne veš?« je zrasel Kmet. »Pa veš, koliko živinčet sem imel pred vojno v hlevu?«

»Tudi tega ne vem,« je rekel komandant in se skušal nasmehniti.

»Štirinajst,« je Kmet sam odgovoril na vprašanje. »Nikoli manj kakor štirinajst.«

Globoko je zasopel skozi nos, potem pa je vprašal, kakor da mukoma razklepa čeljusti:

»Pa včeraj? Koliko sem jih imel včeraj?«

Nastal je mučen molk. Komandant, ki ni vedel, kaj naj reče, je zmignil z rameni.

»Tri,« je Kmet spet sam odgovoril. »Že veš, zakaj samo tri!«

»Kaj ne bi vedel,« je rekel komandant. »Vojska jih je vzela ... kakor vsem ...«

»Pojedli ste jih. Drugega za drugim.«

»Sam imaš dva fanta v odredu,« ga je zavrnil komandant. »In veš, da morajo jesti.«

»Vem. Zato sem tudi dal in nisem vam očital grižljaja, ampak davi ... davi ste mi na silo vzeli vola, ki mi je še ostal.«

»Vola?« se je začudil komandant.

Nikoli ga niso spraševali, kje naj vzamejo živinče, pa tudi pritožil se doslej še ni nihče; vse se je urejevalo samo po sebi. Tu pa iznenada Kmet, prav Kmet, in na tak dan!

»Vola,« je rekel Kmet in glas mu je vztrepetal, kakor da premaguje jok. »Naj grem jutri na polje z junico? Ali z brejo kravo? Ali pa naj samotěž vlečem voz v breg? In jeseni ... jeseni boste hoteli krompirja in fižola in moke, pa boste hudiča dobili, to ti sedaj povem.«

»Tako hudo spet ni,« je miril Terežec. »Vse drugačne reči se uredi, pa bi se ta ne.«

»Uredi?« je zaječal Kmet. »Sedaj, ko je žival že v kotlu?«

Komandant bi bil s stvarjo rad opravil, tako ali drugače, in je vprašal:

»Kdo je prišel ponj?«

»Peter. Kakor navadno.«

»Poklicali ga bomo ...«

»Kaj bi ga klicali,« ga je ustavil Kmet. »Z njim bi se pogovoril tudi sam, saj je razsoden človek. Napravil je, kakor mu je bilo ukazano.«

»Ukazano? Kdo mu je ukazal?«

»Komisar.«

»Komisar?« se je zavzel komandant.

Znova ga je pritisnilo v grlu in nemir ga je obšel in neprijetna slutnja, da se je spet nekaj začelo.

— Komisar!

»Poiščite ga,« je rekel komandant.

»Zmotil se je,« je rekel komandant, da bi pregnal moreče vzdušje, ki je leglo mednje.

»Zmotil?« je zrasel Kmet. »Seveda se je. Tako, da me je spraval ob vola.«

»Nov je. Komaj je prišel, pa se še ni razgledal.«

»Več ko enkrat je bil pri nas.«

Potlej so molčali in ko je vstopil komisar, jih je našel, kako so vsak zase bolščali v tla.

»No?«

Vsi hkrati so ga pogledali, a ni nihče spregovoril. Potem je Terenec le prišel z besedo na dan.

»Zavoljo vola je tu,« je rekel in pokazal na Kmeta.

»A, Kmet!«

»Rad bi vedel, le čemu vse to,« je spregovoril Kmet.

Njegov glas je bil mračen, a udržan, bolj udržan kakor poprej pred komandantom.

»Fantje so bili lačni,« je rekel komisar in se pomirljivo nasmehnil.

»Nisem vprašal, če so bili lačni,« je odgovoril Kmet. »Le to bi rad vedel, zakaj sem ob vola.«

»Nekje smo morali vzeti.«

»Nekje, ja,« je trmasto vztrajal Kmet. Ampak tisto bi moralo biti nekje drugje, morda pri Koblarju, ali pri Martinčku...«

»Zakaj prav tam?« je vprašal komisar.

»Zakaj?« se je zavzel Kmet. »Ves čas smo delali tako. Odbor je odločil, kdo pride na vrsto in kdaj.«

»Pa se odbor ni zmotil?«

»Kako naj bi se zmotil?« je osupnil Kmet.

»In kako naj bi se zmotil jaz?«

Kmet je pomolčal in namrščil čelo, da je bilo videti, kako se mu za njim gnetejo težke misli. Potlej je uprl pogled v komisarja in strupeno vprašal:

»Hočeš reči, da odbor ni bil potreben?«

»Tega nisem mislil.«

»Ali pa, da mu ni zaupati?« je vztrajal Kmet.

»Takle odbor ne ukrene vselej prav.«

»Takle? Misliš... nekateri odborniki?«

»Tudi.«

»Kmet ni hotel reči, kaj?«

Komisar ni odgovoril. Prekrižal je roke na prsih in se zagledal skozi okno. Pa tudi drugi so molčali. Preveč nenavadno je bilo in preveč iznenada je prišlo nadnje.

»Ah, ja!« je po premolku vzdihnil Kmet.

Njegov glas je bil spremenjen, vsa ihtavost je izginila, kakor da se je iznenada sprijaznil z vsem tistim, čemur se je doslej upiral.

»Saj nisem tako neumen, da bi ne razumel,« je rekel in stopil proti vratom.

»Samo verjeti takoj skraja nisem mogel.«

Na pragu je še enkrat obstal, se zazrl po izbi in dodal:

»Preklete se boste še kesali!«

Vrata je trdo zaloputnil za seboj, da se je stresla izba, z dolgimi koraki odvihral mimo oken in se izgubil. Neprijeten molk je ostal za njim. Vsi trije so čakali, kdo bo prvi spregovoril, in spet je bil Terenec tisti, ki je začel. Obrnil se je proti komisarju in se razdraženo zagnal vanj.

»Lepega vraga si nam skuhal,« je dejal.

»Vsaj jesti smo morali dobiti . . . po taki noči,« je mirno rekel komisar.

»Nikoli še nismo bili lačni v teh hribih.«

»Potem je prav.«

A nam zato ni bilo treba ustvarjati nezaupanja med našimi ljudmi,« je nadaljeval Terenec.

»Pri naših?« je posmehljivo vprašal komisar.

»Kmet je bil zmerom naš.«

»Si tako zelo prepričan o tem?« je vprašal komisar.

»Sedaj ne več,« je odvrnil Terenec.

Komandant je čutil ostrino v njunem razgovoru. Govorila sta pridušeno, se merila z očmi, izbirala besede in drug drugemu skrivala resnične misli.

— Samo čakata, je pomislil komandant. — Zdaj zdaj bosta padla drug po drugem.

Videti jima je bilo, da sta utrujena, posebno Terenec, in razdražena zavoljo dogodkov v pretekli noči. Kakor popadljiva psa sta si stala nasproti in komandant je zaman ugibal, kako naj poseže vmes in odvrne nevarnost.

— Če se bomo začeli tu v štabu takole žreti, si je rekel, — potem . . . potem je vsega konec.

»Človek, kakor je tale, nikoli ni bil z nami in nikoli ne bo,« je rekel komisar.

»Preveč ima.«

»In vendar nam je ves čas dajal. Zmerom smo se zatekali v njegovo hišo, že tedaj, ko se drugam še nismo upali.«

»Saj to je tisto. Dajal je, ker se je bal za lastno kožo. Ko si je pridobil zaupanje, je začel ukazovati in določati dajatve kakor kak davkar.«

»O tem je odločal odbor,« je rekel Terenec.

»Odbor, seveda! Tisti, ki ga je imel Kmet v rokah. Že zdavnaj bi mu bili morali pristriči peruti in, če nas drugo ni, vsaj včerajšni poraz bi nas bil moral iztreti.«

Komandant se je zganil, ker ga je očitek zbudel, kakor bi bil namerjen naravnost nanj. Tudi izraz Terenčevih oči se je zaostril.

»Kaj pa ima Kmet opraviti s tem?« je vprašal prežeče.

»To bi moral ti bolje vedeti,« ga je zavrnil komisar. »Obveščevalec si in najbrž si že razmišljal, komu se imamo zahvaliti za tisto včeraj.«

»Sem,« je kratko pritrdil Terenec.

»No?«

»Ničesar še ne morem reči.«

»Ti bom pa jaz povedal,« je rekel komisar. Izdani smo bili.«

»Že mogoče.«

»Nič mogoče,« ga je zavrnil komisar. »Recimo bobu bob in nič drugega! Vsak tepec uvidi, da so nas čakali.«

»Modro, zares,« se je posmehnil Terenec. »Zame je važnejše, kako so izvedeli. Odgovor na to pa ni tako preprost. A vendar... morebiti... morebiti ne bom dolgo čakal nanj.«

»Morebiti?« je izzivajoče rekel komisar. »Vse lepše...«

Umolknil je, kakor da razmišlja o nečem, potem pa je iznenada vprašal:

»Pa tisti strel sinoči? Kaj meniš?«

»Bertu se je sprožila puška. Tako so pripovedovali.«

»Ti preveč verjameš, kar ti pripovedujejo.«

»Nič nisem rekel, da verjamem.«

»Potem po tvojem ni bila nesreča?«

»Kako misliš?« se je Terenec skušal izogniti odgovoru.

Komisar pa je silil dalje:

»Misliš, da je nalašč sprožil?«

»Berta bo treba izprašati.«

»Zares?« je posmehljivo vprašal komisar. »Izprašati? Sem mislil, da si to že storil.«

»Nisem še,« je rekel Terenec in ni mogel skriti, kako mu je iznenada postalo neprijetno.

»Pa boš?«

»Zato sem tu.«

»In ga boš dobil?«

»Kako?« je osupnil Terenec.

»Fant jo je pobrisal.«

Novica je prišla iznenada in je bila tako presenetljiva, da je komandant onemel. Tega ni pričakoval. Sicer pa ničesar ni pričakoval, bil je kakor šolarček in se je zdel sam sebi smešen in bedast.

»Ušel?« je mukoma spravil iz sebe.

In Terenec:

»Kdaj?«

Komisar se je smehljaj. Prav nič ni skrival zmagoslavja.

»Le brez skrbi,« je rekel. Prijeli smo ga, hočem reči, izkopali smo ga iz listja, kamor se je skrnil.«

»Tako!« se je oddahnil komandant.

»Naj ga privedejo?«

»Prav,« je rekel Terenec.

Niso dolgo čakali. Komandantu je postalo neprijetno, ko je zaslišal zunaj korače: opotekajoče stopinje ubežnika in trde udarce stražarjevih čevljev. Ko bi se bilo to primerilo prej, bi ga bil razkoračen pričakal sredi izbe in zagrmel nad njim, sedaj pa se je umaknil tesno k steni in molče gledal, kako je stražar potisnil jetnika pred seboj v izbo. Bil je bled in droban in ves prepaden in roke... roke je imel zvezane na hrbtu. To ga je prizadelo, čutil je, da nekaj ni prav, da bi moral reči, zavpiti, pa ga je prehitel Terenec. Stopil je k jetniku in mu z naglo kretnjo razvezal vrv.

»Tega pri naših ljudeh ne delamo,« je rekel ostro. »Tako.«

To pot je bil komisar tisti, ki je osupnil. Nekaj je zamrmral predse, potlej pa je rekel:

»Torej misliš...«

»Nič ne mislim,« mu je segel v besedo Terenec. »Prav nič in to je tisto.«

»Kakor veš.«

Terenec se je obrnil k Bertu.

»Kaj nisva bila nekje skupaj?« je vprašal.

»Sva.«

»Pri nekem napadu. Takrat na mostu... Se mi zdi. Se prav spominjaš?«

»Prav.« je prikimal Bert. »Takrat sem komaj dobro prišel...«

»In tudi neumnosti še nisi počenjal, kaj?«

»Sem,« je tiho rekel Bert in pogledal v tla. »Bombo sem vrgel...«

»Saj res,« se je domislil Terenec. »Bombo si vrgel...«

Potem je vprašal:

»Takrat te je bilo strah?«

»Morebiti me je bilo tudi malo strah.«

»Pa sinoči?« je vprašal Terenec. »Si ti streljal?«

»Jaz.«

»Spet zavoljo strahu?«

»Ne,« je odkimal Bert.

Zablodil je z očmi po izbi, kakor da išče pomoči, potlej pa se je krčevito izvilo iz njega:

»Ni bil strah, ne. Bilo je nekaj drugega... sam ne vem... nesreča... ali nerodnost... Zataknilo se je, to sem čutil. Nemara za vejo ali... ne vem, zares ne vem. Počilo je in...«

»...in ves odred je trpel zaradi tega,« se je vmešal komisar. »Veš, koliko jih je padlo? In koliko je ranjenih? Mislim, da je to dovolj.«

Bert se je stresel.

»To se vendar ni moglo zgoditi zaradi mene,« je zastokal. »Tega ne morem biti kriv.«

»Streljal si.«

»Nisem streljal...«

»Ni bilo prvič, da se je po nesreči sprožila puška, take stvari se primerijo,« je rekel Terenec.

Potlej se je obrnil k Bertu.

»Zakaj si bežal?« je vprašal.

Bert je prebledel.

»Nisem bežal...« je zajecjljal. »Samo skrili sem se, ker sem se bal.«

»Česa?«

Težak molk je sledil vprašanju in potlej:

»Da bi bil ustreljen.«

»Zakaj ustreljen, če je bila nesreča?«

Bert se je ozrl v komisarja, potem v komandanta in nazadnje v Terenca in je zajeceljal:

»Komisar mi je obljubil kroglo... in potem...«

Terenec ga je dolgo gledal, potem pa je šel z očmi do komisarja.

»Zares?« je vprašal.

»V vojski se take reči kaznujejo s strelom,« je odgovoril komisar. »Ne more početi vsak, kar se mu zljubi, in spravljati tovariše v nevarnost. Danes ta, jutri drugi...«

»A, taka je ta reč,« je zamrmral Terenec.

Še enkrat je pogledal komisarja, potlej komandanta in nazadnje Berta in odločno rekel:

»Ničesar se ti ni treba bati. Lahko se vrneš k četi in... in glej, da ne boš spet uganjal neumnosti!«

»Ampak... mislim... mislim vsaj, da smo tu trije,« se je uprl komisar. Bertova usta, ki so bila raztegnjena v nasmeh, so se spet ukrivila navzdol.

»Da,« je rekel Terenec. »Komandant naj odloči!«

Komandantu je postalo neprijetno. Proseč fantov pogled je čutil na sebi, brezbarvne komisarjeve oči so bile uprte vanj in tudi Terenec ga je vprašujoče gledal in čakal. Kdo ima prav? Komisar je trdo ukrepal in je bil nedvomno prepričan, da ima prav. Pa Terenec? Je delal po preudarku ali pa je hotel le nasprotovati komisarju? Strel je bil tako preračunan, in Bert je hotel ubežati, je že vedel, čemu.

— Kaj pa, če je bila zares nesreča?

Misel, da bi nad nesrečnikom izrekel obsodbo po vsem tem, kar so doživeli ponoči, se mu je upirala, da je prenesel komisarjev pogled in rekel:

»Terenec ima prav.«

Sam ni vedel, kaj se je glasneje oglasilo v njem, zavest krivde ali zadovoljstvo. Oboje je občutil in oboje hkrati. Toda vse tisto strašno je bilo mimo, Bert je odšel in tudi stražarja ni bilo več in komisar se je mirno vdal.

»Kakor vesta,« je rekel. »Ampak takole ne bomo prišli daleč.«

Pa tudi Terenec se je potegnil vase.

»Preveč se ti mudi,« je rekel z enako mirnim glasom kakor komisar.

»Toliko preveč, kolikor se meni premalo.«

Potlej je šel še ta in komandant je ostal sam s komisarjem. Pričakoval je, da bo razgovor nadaljeval, pa se je molče obrnil in šel...

— Pa se mu zares mudi, je grenko pomislil komandant.

Tudi sam se je umaknil, ker se mu je zdelo, da nima ničesar več iskati v izbi, vrnil se je za skedenj, k tisti skrivenčeni slivi in sedel...

— Nemara me bodo izmenjali, si je rekel. — Kaj bi drugega po vsem tem.

Nedelja

Pavel Smolej

Ob petih se je pričelo daniti, kar je pomenilo konec Filipovega počitka. Spal je v svoji sobi. Založena je bila z odvečnim pohištvom, ki ga je pri bogatih ljudeh vedno dovolj. Strop je bil previsok za majhen prostor. Če bi pogledal od stropa na Filipa, bi se zdelo, da leži v jami. Leva roka mu je mrtvo molela izpod odeje. Nabrekla dlan in prsti so bili rahlo skrčeni. Tako roka obstane, ko trudna odloži orodje.

Sunkovito se je zbudil. Kakor vedno je najprej pomislil, kaj mu prinaša prihajajoči dan. Ob misli, da je nedelja, se je veselo zganil.

»Danes me obišče mama,« je zašepetal prepričano.

Preživel je prijeten trenutek, ki se ga je zavedel šele, ko je že minil. S privajeno kretnjo je poiskal in si nataknil hlače. Skozi okno je pogledal proti Doterči in Triglavu. Kmalu za tem je z bosimi nogami bobnel po stopnicah v vežo. Tu si je nataknil mrzle cokle. Med vrati je močno vdihnil svež zrak in zacopotal čez dvorišče v hlev.

Občutek radostnega pričakovanja mu je dajal čudežno moč pri delu. Z zanesljivimi kretnjami je v rokah menjaval vile, koš, samokolnico. Nič ni bilo pretežko. Ko je nesel v košu na hrbtu kravam krmo, je prosto roko vlekel po verigasti hrbtenici. Konje je trpljal po hlebčastih prsih. Švigali so z repi in se prožno prestopali. Žvečenje živine je napolnilo hlev s prijetnim šumom. Skozi okna se je valila sopara. V hladnem zraku se je prejasto trgala in utapljala.

Ob tričetrt na šest so zazvonili zvonovi vkup k maši. Hitro se je površno umil in preoblekel. Ko je stopil v cerkev, je zvonček že naznanil župnikov prihod. Prišel je počasi in svečano, ogrnjen v svetlikajoče ogrinjalo. Orgle so zabučale. Trepetajoči glasovi orgel in pevcev so napolnili cerkev. Za Filipa se je začela najlepša ura v tednu. V glavi se mu je zazibalo in nič več ni razločil obrazov okrog sebe. Skozi solzne oči so dobile lučke nešteto igel, ki so švigale čez vso cerkev.

Danes grem gotovo z mamo domov! Ne morem več tako delati in še v šolo hoditi! V vasi vidim, kako lepo živijo tisti, ki so tudi stari trinajst let. Poleti so zagoreli po vsem telesu, pa vsi že znajo plavati. Ko gremo iz šole, se gredo med dvema ognjema. Jaz moram vedno takoj domov. K delu. Učim se zjutraj, od petih do sedmih. Po vrhu vsega tega pa se še vsi pred menoj bahajo. Pravijo mi suženj. Mama to ve. Doma jo bom vse ubogal. Hodil bom h kmetom delat, da bom zaslužil. Rekla bo gospodarju: »Že dve leti je pri vas, sedaj se je že navadil delati. Danes ga bom vzela domov.«

Misli so se mu ponavljale. Glava se mu je spuščala vedno bolj na prsi. Črnih, zmršenih las je bilo preveč za majhen pegast obrazek.

»Bog bodi hvaljen!« ga je prebudil pojoč župnikov glas. Maše je bilo konec. Ko je spoznal vse obraze okrog sebe, so ga začeli udarjati trdi dvomi. Pohitel je, da je bil na cesti sam. Prepričan, da gre ta dan domov.

Dopoldne je bilo na dvorišču živahno. Točno je vedel, kaj se je dogajalo. Hiša je bila dvonadstropna in svetlo okrase barve. Njen vhod je bil posebnost vasi. Marmornat okvir je bil po robovih gladek, vmesne ploskve pa so bile klepane podobno kot mlinski kamen. Vrata so bila rezljana. Na vsako stran vhoda sta rastla dva oleandra, ki sta se dvakrat na leto bahavo pozibavala s krvavo rdečimi cvetovi. Središče kvadratastega dvorišča je bil star kostanj. V kostanjevi sencu so starejši balinali in šaljivo obljubljali drug drugemu poraz. Sosed je popravljal motor. Sem in tja je z neznosnim ropotom pridrvel čez dvorišče. Tudi v mislih se ni norčeval iz gospodinje, ki se je v nedeljskih oblekah nosila posebno bahavo. Iskal si je nepotrebnih opravkov po raznih kotih. Včasih ga je nepremagljiva radovednost potegnila na cesto, če bo mogoče zagledal njeno postavo.

Opoldne je nervozno krmil živino, ko ga je presenetila mama. V hlev je prišla v spremstvu gospodarja in gospodinje. Pozdravil jo je olikano in odšel nazaj k delu. Razkazovala sta ji poslopje in živino ter ji razlagala način modernega gospodarstva.

»Filip dela pač tisto, kar je zanj; za učenje ima čas, sit je, pa tudi oblečen.« Popoldne se je vleklo v mučnem čakanju maminega odhoda. Ker ni mogel govoriti z njo, je ponavljal misli iz maše. Sedel je na stopnicah, ki so vodile od hlevskih vrat na skedenj. Glavo je z obrazom v dlaneh pestoval na kolenih. Prav tako je posedel na skednju, na ojnica h voza v šupi in na vrtni ograji. Ko je tako čepel na vrtni ograji, ga je splašil gospodarjev klic:

»Filip, pridi noter!«

Podoben preplašeni ptici je zakrilil z rokami in telebnil na tla. Stekel je pod kostanjem čez dvorišče. Ustavil se je na mrzlih betonskih tleh v veži. Ni upal takoj vstopiti. Srce mu je tako močno butalo, da ga je čutil v sencih. Požrl je slino in se odločil.

Na vogal mize se je naslanjala gospodinja. Nekoliko postrani je držala dolgo koščeno glavo. Obraz je bil pokrit z drobno nagubano kožo, izsušeno od sonca. Njene modre oči so ga obliznile kalno. Hitro je preskočil k mami. Z enim samim pogledom ji je hlastno povedal težke misli. Nemirno se je nasmehnila. Pogledala je gospodinjino in rahlo zardela. Odprla so se vrata. Za hrbotom je začutil gospodarjevo postavo. Z lažno mehko mu je položil roko na ramo. Z glavo se je sklonil do višine njegovega obraza. Skozi Filipa je šinila neumna misel, da je gospodar obešen za noge in da so črne migajoče obrvi leteča ptica.

»No, ali si lačen pri nas?«

»Ne.«

»Oblečen si tudi. Kajne?«

»Tudi.«

Omamljen od udarca teh besedi se je zavedel šele v svoji sobi. Sedel je na postelji in posiljeno buljil v neko šolsko knjigo. Še vedno je skušal upati.

»Mama je gospodinjini že rekla, ko jo je tako pogledala.«

Neka črka se je razrastla v domačo pokrajino. Kot razposajen kozlič se je

podil po rebri. Z motiko je okopaval majhno domačo njivo. Skozi srajco ga je gladil veter in mu vihtel predpasnik. Pojavil se je med fantiči in jim pripovedoval o sebi. Z očetom je šel v gozd. Tam je ovohaval nešteto vonjav in poslušal šepet bukovega listja.

Sedel je sklonjen in težko dihal. Včasih je hitro dvignil glavo. Z nekaj močnimi vdihni zraka se je oddahnil kakor pri težkem delu. Zopet se je sklonil in pričel mirno in težko dihati.

»Kam si se vtaknil!? Pridi me pozdravit!«

Pod kostanjem je stal v zapravljivečk vprežen Jordan. Gospodar se je mudil pri uzdi. Mama je že udobno sedela v krivini sedeža in se naslanjala na usnjen naslonjač. S pritrdilnim kimanjem je na nekaj odgovarjala gospodinji.

»Filip, ostani še tu pa ubogaj. Doma jih je še vedno dosti.«

Komaj je izjecljala dosti. Hitro se je obrnila in pogled ji je obtičal na konjevem hrbtu.

Za skednjem je pojenjevalo votlo drdranje zapravljevca. Onemoglo je padla Filipu glava na ramo in mu zdrknila na prsi. V čelu mu je zaključevala bolečina, kakor bi si kopala izhod.

Stvarno, resnično in dejansko sodobne slovenske inteligence

Tine Hribar

Usodnost kulturniške inteligence

Kakor proizvajalec imanentne zakone socializirajočega se produkcijskega načina čuti kot zunanje prisilne zakone, čutijo obratno perspektivni intelektualci Sodobnosti¹ in sodobna intelektualca Perspektiv² zunanje prisilne zakone kot svoje imanentne gonilne nagibe. Zaključek je posledica analize člankov omenjenih in zato, kot vsak rezultat, ugasli miselni proces. Konec, ki je imel svoj začetek v obrazložitvah razumnikov D. Pirjevca, T. Kermaunerja in V. Rusa njihove zdajšnje situacije.

Presojajo jo kot situacijo krize z značilnostjo dejanske dilemskosti in subjektivne nedilematičnosti. Zunanji opredeljujoči moment³ so za Pirjevca v izvoru »tiste skrivnostne sile⁴, ki paralizira večino pobud«, skrite m »pravzaprav ravno v strahu pred praznino.« Za Kermaunerja je to... »osnovna človekova ujetost v stvarnost, ki ni istovetna z resničnostjo in je sestavljena iz svetlobe in mraka, iz resnice in slepil, iz biti in nič.« Oba preseže Rus z dojetjem: »Usode se ne da zanikati, ... ampak jo lahko samo človečimo.«

Bistva bi ostala bistva, torej skrita, če ne bi dobila svoje pojavnosti oblike v ponašanju inteligence. Pirjevcu je »posebna logika... povzročila navsezadnje izolacijo inteligence in inteligenca, o kateri je tukaj govora, je začela nihati med uradno oblastjo in praznino, med tem, kar »uradno je, in ničem.« Kermau-

nerju je dokaz ujetosti slovenske kulturniške inteligence v stvarnost »ravno to zapiranje v intimni svet privatnosti, ostvarjanje zasebniške družbe, koeksistence zasebnikov.« Rus je tudi tokrat doslednejši: »Postati konkreten, družbeno angažiran pomeni, zapisati se hudiču, ostati intelektualec pa pomeni prepustiti se ničū.« Takšna je usoda intelektualca kot posledica »nestvarnega položaja, ki ga intelektualci imajo v naši (ali pa v katerikoli drugi) družbi.«

Nobena situacija, ki je splet stvarnosti in resničnosti, ni neprehodna; zmeraj se najde možnost preboja. Biti moraš samo dovolj zmožen. Vsi trije že poznajo pot in zato ne bo težko. Pirjevec zagotavlja: »Iz krize vodi ena sama pot; to je *pot iskanja, oziroma pot tveganja*.« Kermauner mu pritrjuje: »Odpovedati se temu naporu neprenehoma novega *orientiranja, tipanja, poskušanja, udarjanja, tehtanja*, pomeni prilagoditi se končanemu času, zaprtemu svetu, zadelanim možnostim, dejansko pa ... pomagati konservativnim silam ...« Rus ni popolnoma zadovoljen. Kajti: »Imanentni imperativ dane situacije sili intelektualca, da se posveti ukinjanju družbenih mehanizmov, *da sodeluje pri obratnem procesu, kot se danes odvija*, da se bori proti politizaciji družbe, da sodeluje pri razvijanju ORGANIZACIJE kot novega, kulturnejšega tipa združevanja ljudi ... zahteva jo tako *samoobstoj intelektualca kot tudi samoobstoj družbe*.«

Inteligenca je nujno potrebna družbi. Inteligenca je nosilka kritike, neusmiljene kritike. »Samo takšna kritika je potrebna družbi, ker *le od nje družba lahko izve*, kakšno je trenutno razmerje med kvaliteto in špekulacijo.« (Pirjevec) »*Pokazati mora resnico celotni slovenski kulturni (pa tudi drugi) javnosti*, da bo spoznala, iz česa raste, kaj je njena osnova in resnica, njena subjektivna krivda, objektivna tragika, kaj njena perspektiva in kaj lažno mamljiva pot v prepad.« (Kermauner)

Potemtakem je slovenska družba na nepoznani, toda vnaprej zagotovljeni dobri poti. Vendar vsakdo ne verjame, da je sveta trojica en sam bog, čeprav se lahko sprašuje, če ni sveta trojica en sam hudič. Sodobni človek je že od Descartesa naprej razrvan po metodični skepsi in dvomljivec v besede. Seveda si pa najprej ogleda besede same, stopi v dialog z njimi.

Strah pred praznino, ničem; občutek ujetosti v stvarnost, usoda in skrivnostne sile, niso samo izraz tesnobe, bojazni, ampak odražajo predvsem nezaupanje v stvarnost, odpor proti stvarnosti, razkol s stvarnostjo. V razkolu s stvarnostjo je nemogoče bivati, zato takšna zavest samo stvarnost razkolje v bit in nič, da lahko potem na bit navezuje svoje bivanje. Nič jo neprestano straši in zato je zavest sama v sebi razklana, raztrgana. Biti pomeni zanjo: biti se. Pomiritve ni.

V tej borbi pozablja, da je ta nič njen nič, da to ni čisti nič. Če iz ničā ne nastaja nekaj, ni nobenega razloga, da bi iz nekaj nastajal nič. Pač pa iz nekaj zmeraj nastaja drugo. Kar je za drugo nastajanje, je za nekaj pristajanje. Izhod ni vedno gotov, gotovo je samo gibanje. Prestajanje se lahko spremeni v preminjanje. Eksistenca je ogrožena, določena eksistenca. V procesu ukinjanja nekaj, negacija negacije, vztraja kaj: Kaj? V kaj bo prešel ta kaj? V drugo nekaj, kar pa ne bom več prejšnji jaz. Vprašljivo je, kdo bom zdaj. Bom še kdo, izredni kdo, ali samo nekdo? Če bom samo nekdo, bo to zame nič, nasproti temu, kar sem bil prej. Ampak saj kdo ni isto kot nekaj. Primerjava kdo ali kaj je lažna. Kdo sem zato, ker se zavedam, da sem nekaj, ker to nekaj lahko tudi sam izdelam ali uničim. In ta nekaj lahko zadržujem v sebi. In še zvijača: če se mi vendarle ne posreči in se spremenim v nekoga, se še zmeraj lahko

pretvarjam, da nisem nekdo, ampak Nekdo. Čeprav sem ujet v stvarnost in mi je tako usojeno, goljufam obe: stvarnost in usodo. Toda še predno sem ju začel goljufati, sem ogoljufal samega sebe. Ogoljufal sem se že takrat, ko sem samega sebe postavil izven gibanja v stališče: nekaj in drugo sta ločena, kdo in kaj sta ločena. Obravnaval sem ju, kot da sem postal tretje med njima in preko njiju. Začetna prevara o razkolu se je nadaljevala v vrsti naslednjih prevar. Drugobit sem zamenjal za nič, zakonitost v ujetost in v usodo, svojo enotnost posameznosti in občosti v samostojno enoto: Nekdo.

Pojavna oblika mistificiranega je bolj preprosta. Razklanost se iz komičnih sfer spusti v slovensko družbo. Razklanost se pojavlja v osebni razklanosti inteligenta med uradno oblastjo in praznino, hudičem in ničem; v nasprotju med inteligenco in družbo; med inteligenco in neustreznim položajem, družbenim mehanizmom, celotnim procesom, ki se danes odvija itn. Vse, kar ni inteligenca, je njej nasprotno, je neinteligenca. In ker je že vse razklano, zakaj ne bi bila razklana še inteligenca sama: v kritizirano in kritizirajočo: Razmerju navzven je zmeraj adekvatno razmerje navznoter in obratno.

Razklanost tudi zdaj ne dovoljuje pomiritve. Nepomirjenja prehajajo v gnantnost. Če se hočeš rešiti nihanja, moraš tvegati, poizkušati, tehtati, se boriti, kar je mogoče le s preraščanjem (Aufheben) razkola. Razkol je razmerje. Zato se nič ne dogotovi, če ne omogočiš obenem preraščanje obeh polov razmerja. Preraščati ne moreš nečesa vnanjega, če tega vnanjega ne pripraviš do preraščanja samega sebe, če nisi z njim v delujočem odnosu. Za odnos je pa vedno potrebna pripravljenost dveh. Zavest o tem dejstvu se razvija od Pirjevca do Rusa, ki jo privzame, a istočasno razbije na dva dela in absolutizira sebe. Zato se mu skupno preraščanje sprevrže v »ukinjjanje družbenih mehanizmov«. Gre mu za *samoobstoj intelektualca* in *samoobstoj* družbe in daje prednost intelektualcu. On in družba sta se ponovno znašla v razkolu.

V čem ima izvir ta circulus vitiosus? V vrsti napačnih abstrakcij, ki so bile podvržene sprotneemu mistificiranju. Najprej abstrakcija človeka od inteligenta. Ostane inteligent. Na človeka v njem se pozabi, dokler se ta v mistificirani obliki ne pojavi nasproti inteligentu kot element družbe. Osnova zoprtvanja inteligence in družbe je dana. Abstrahiranje se nadaljuje preko ločevanja humanistične inteligence od tehnične in oblastniške ob pozabi na tisto, kar je svojsko vsej inteligenci — vse dokler ne ostane ena sama skupina inteligentov ali celo en sam (Pirjevec), ki se ima za dejanskega inteligenta. Na vsaki stopnji je bil seveda ponovljen ves proces mistificiranja. V tem je dejansko napačna abstraktnost. (Abstrahiranje samo po sebi je nujno, ker človek ne more drugače misliti kot z abstrakcijami).

Razkol je tedaj rezultat absolutiziranja nasprotij med različnim in enotnim. Različno, ki je možno samo v odnosu do enotnega, ker bi drugače samo ne bilo različno, se iztrga iz tega odnosa in postavi samo zase. Kot takšno pa ne more obstajati in zato išče opore izven sebe. Samo sebi ne more biti zrcalo, v samem sebi ne more spoznavati samega sebe. Njegove notranje razlike so kot razlike v enoti absolutno različne in jih nima s kom soočiti. Ogleovati se mora v drugem. Kot človek se mora ogleovati v sočloveku. Kolikor si je to z mistificiranjem onemogočil, mora sebe vnašati v ljudi. Tako postanejo možnosti, ki jih je odkril Pirjevec za izhod iz svoje situacije, edino možne možnosti za vso slovensko inteligenco in njegovi situaciji so na las podobne situacije drugih slovenskih inteligentov. Tako postajajo problemi inteligence okrog Rusa problemi vse slovenske inteligence in družbe ter problemi slovenske inteligence pro-

blemi evropskih intelektualcev sploh: »Neopredeljenost oziroma socialna nedoločenost je skupna karakteristika evropskih intelektualcev.« (Rus)

Še več. Na njegovem namišljenem stališču se mu dozdeva, da ima pregled nad razmerji v družbi in da je lastnik resnice o družbi. Družba pri njem lahko izve za resnico. Če se ne zmeni zanj, ji mora pokazati resnico. Ker on je Nekdo. Njegova resnica se mora uresničiti v družbi. V ostvaritvi njegove resnice je njegova samouresničitev in v njegovem samouresničevanju je samouresničevanje družbe. Čim bolj pospešuješ lastno korist, tem bolj koristiš splošni blaginji — izraženo v bolj vsakdanjem jeziku.

To pa je zakon vsake družbe, zasnovane na nasprotnih si interesih in deluje kot zunanji prisilni zakon. Tu je prišel na dan kot notranji gonilni nagib. Pokazal je svoje varuhe in pospeševalce. Skrivnost plačane opozicije dvora je razkrita.

Zakaj potem kriza? Ker se družba, dopolnjena na nasprotnih interesih, ukinja, ohranjuje in presega. Zunanji prisilni zakon in notranji gonilni nagib preraščata na novi nivo, kjer plačana dvorna opozicija izgublja svojo pomembnost, čeprav še lahko životari.

Dialog z besedami prekinjam. Kot tak je bil formalen, na površju, omejen po sobesedniku. Preden se povnanji, je vsak dialog monolog. Monolog je zbiranje vsebine, je urejanje in analiziranje. Po prekinitvi se dialog ponotranji in ponovno spremeni v monolog. Skušal bom dognati, koliko je razkol dejanskosti vzrok mistificiranju, oziroma koliko je mistificiranje vzrok dejanskemu razkolu; opredeliti dejansko vsebino inteligence in njene situacije ter predvsem razkriti momente, ki v sedanosti pri nas silijo človeka, da se razceplja in omotava v ločujoče se družbene plasti. Začeti moram torej pri človeku, kvaliteti, ki šele omogoča kvantitativna razmerja v družbi in poraja trajajoče oblike svojega bivanja.

Bogatenje človekove dejanskosti.

Po čemer človek je to, kar je, je delo. Delo dela človeka. Kar človek izdelava, je izdelek. Izdelek je obdelan z obdelovalnimi orodji. Človek ni izdelek svojega dela, ker ni nikdar obdelan. Je odprt za delo, ker je sam povzročevalec dela in izdelovalec predelovalnih sredstev. Delo je presnavljanje stvarnosti in delavca, je proces med njima. Delavec nadzoruje menjavo snovi med seboj in stvarnostjo. Stvarne zmožnosti svojih organov smiselno uporablja v odnosu do stvarnosti, da bi njene snovi in sile mogel porabljati za svoje življenjske potrebe. Delo je torej gibanje, zavestna dejavnost. V dejavnosti se izraža enotnost delavca in človeka. Možnost za ločitev človeške skupnosti na delavce in nedelavce je latentno že dana, čeprav je še nerazvita.

Človek je družbeno bitje in zato je njegova dejavnost družbena dejavnost. V prvotni enotnosti človeka in delavca je bilo vsako delo družbeno delo. Šele ob njuni ločitvi je nastala možnost individualizacije dela izven družbene prakse. Zato je pojem individualne prakse nesmiseln in mistifikacija dejanskih odnosov. Praksa je splet dejavnosti individuov. Prav zato sama ne more biti zavestna smotrna dejavnost. Zavestno in smotrno se jo lahko le uravnava; skuša prerasti zakonitost, da se neko obče pravilo družbenega dogajanja uveljavlja samo kot nesmotrn povprečni zakon neurejenosti in zato nepravilnosti.

Iz dejavnega odnosa med človekom in stvarnostjo nastaja dejanskost. Dejanost je združitev in preraščenost zamišljenega in stvarnega, subjektivne res-

ničnosti in objektivne stvarnosti, biti in zavesti, objekta in subjekta. Združevanje in zato enotnost. Kontemplativcu se dejanskost pojavlja kot pojavni, fenomenološki svet; tisto, kar je prisotno kot predmetno. Stvar, ki sem jo prepariral in je zato pred menoj. Ker je pred menoj, sem jaz izven nje. Med menoj in stvarnostjo je razkol, prepad. Mehaničnemu materialistu pomeni v glavnem drugotno prirodo, delno družbeno bit in zato nikdar ne ve, kam naj bi z družbeno zavestjo. Subjektivni idealist pa jo sploh prezre; zato se mu vse pomeša. Resnica se mu ostvarja, svet se mu uresničuje, stvarnost se mu ostvarja (Kermauner). Če prvi iz dejanske enotnosti zavesti in stvarnosti, ki pa je protislovna, poudarja samo različnost, jo drugi gleda v njuni omrtvelosti in zadnji v njuni dovršeni enotnosti in zato omejenosti. S stvarnostjo, ki je neskončna, ravna kot s končnim zdajšnjim svetom.

Stvarnost je vse, kar obstaja neodvisno od nas. Neodvisnost ne pomeni neodnosnosti. S stvarnostjo smo v odnosu. Kdo smo mi? Jaz, ti, on? Kdo si ti? V odnosu do mene vsakdo, ki nisi jaz. Smo v tej strukturi porazdeljenosti zajeti vsi? Ne. Je še on, ki je bil pred odnosom med menoj in teboj in bo po njem. Ta zgodovinska in strukturna totalnost je šele človek kot samostojna kvaliteta. Samostojna spet samo v enotnosti s stvarnostjo kot kvaliteto.

Kvaliteta ni zaključena vsota lastnosti, ampak je vsota v procesu in zato nekončana vsota. Kot zaključena nastopa samo v določenem preseku ali v čisto določenem odnosu. Če imajo vse stvari stvarnosti lastnost odražanja, jo je imel tudi prednik človeka. Da se je preko dela preoblikoval v človeka dejanskosti, je v prehajanju v novo kvaliteto moral spreminjati tudi lastnost odražanja. V odnosu človeka in stvarnosti se je pokazala nova lastnost. Človek je začel odražati stvarnost z resnicami. To zmore samo on in zato resnica pripada njemu, človeku kot totaliteti. Zato je tudi resnica v svoji absolutnosti totaliteta. Das Wahre ist das Ganze. (Hegel) Prvi moment za možnost razkola resničnosti in stvarnosti se je porodil.

Človek je dobival lastnost odražati stvarnost z resnicami v svoji dejavnosti ali v svojem aktivnem odnosu do stvarnosti. Resnica kot njegov odraz in izraz stvarnosti mu je zato samo moment, ki ga opredeljuje enostranskost. Skladnost zavesti s stvarnostjo mu ni nič, dokler ni na osnovi spoznanja preoblikoval s pomočjo predelovalnih sredstev snovi stvarnosti in si priredil njene sile. V tem procesu se je skladnost zmeraj pokazala spojena z neskladnostjo. Vsako resnico je stvarnost ovrgla kot delno neresnico. Vendar je ni zanimala. Iz resničnega in stvarnega je zmeraj nastalo dejansko. Kar je bilo v dejanskem ustrezno relativni resnici, je tvorilo človeku resničnost. Vse drugo, kar je od zamišljenega odstopalo, je bilo neresnično.

Dejanskost kot enotnost resničnosti in stvarnosti («neresničnosti») je še izven filozofskega miselnega dometa. (Samo filozofska misel je namreč sploh postavila problem resničnosti in stvarnosti ter se ujela v njem. Delavec je oblikoval dejanskost in jo neposredno sprejemal, kar je še jasno zaobjeto v predsokratski filozofiji.) To neločevanje med resničnostjo, dejanskostjo in stvarnostjo je še danes eden izmed izvirov vseh teorij o zmotnosti teorije odraza.

Ko je zaradi družbene delitve dejavnostnih področij in presežnih izdelkov prišlo do razcepitve človeške skupnosti v delavce in nedelavce, s čimer je bil človek-delavec osiromašen za svojo enotnost in obogaten za teoretično misel, si je plast nedelavcev začela prisvajati pravico ne samo do presežnih izdelkov, ampak tudi do resnice. Izdelki iz sveta dejanskosti, s katerimi je bila predvsem

v uničevalnem odnosu, je zaničevala. Povelečevati je začela resnico, teoretičen odnos do stvarnosti. Izdelke dejanskosti in z njimi vred dejanskost je priključila k stvarnosti. Prav tako delavce, ki zanje niso bili več ljudje, ampak predelovalna orodja. Tudi nasprotja z dejanskostjo v obliki uporov ljudi-predelovalnih orodij se jim je čedalje bolj kazalo kot nasprotje s stvarnostjo. Sodelovanje ljudi je prehajalo v obvladovanje delavca po nedelavcu. Zato se tudi stvarnosti zdaj ni več prirejalo, ampak podrejalo, obvladovalo.

Isto napako naredi Rus, ko trdi, da je dilema evropskega intelektualca: »ali je resnica stvarna in stvarnost neresnična ali pa je morda obratno resnica nestvarna in stvarnost resnična.« Ne glede na to, da je Rusova misel o sodobni evropski družbi kot enotni in iz te enotnosti izpeljani istosti evropskih intelektualcev, ker je razdeljena v kapitalistično družbo in družbo, ki se socializira, fikcija ter zato nepravilna, je njena stopnjevana nepravilnost v enačenju dejanskosti in stvarnosti. Nasedel je prosvetljuječi inteligenci in ostal v njenem miselnem okviru. Prvič, mišljena inteligenca, ker omenjeni problem sploh ni problem vse inteligence, ampak samo prosvetljuječe inteligence (kolikor je je pri nas, tudi naše), sploh ni v dejavnem odnosu s stvarnostjo, zato z njo ne more biti dejansko v takšni dilemi. Drugič, dilema izhaja, kot Rus pravilno ugotavlja, iz njene deklasiranosti, ločenosti od dejanskih nosilcev določene družbe. V nasprotju so torej z dejanskostjo. Zato je njihova dilema: ali je naša resnica dejanska in dejanskost neresnična ali pa je obratno resnica nedejanska in dejanskost resnična. Tretjič, ob tem pozabljajo, da njihova resnica sploh ni resnica o dejanskosti in da je zato neresnica.

Da bi se bilo mogoče podrobneje lotiti ožjega problema inteligence, naj najprej nakažem, kako se resnica kot moment spoznavnega procesa absolutizira v samostojno celoto. Kakor hitro je bil ukinjen njen medij med resnico in stvarnim, to je *dejansko*, je bila z njim vred zavržena dejavnost, praksa kot odločujoči in verifikacijski element v spoznavnem procesu. Preokret je nujen. Ni več resnica odraz stvarnosti, ampak je stvarnost odraz resnice. Če se stvarnost ne pokorava tej zahtevi, je neresnična. Treba jo je obrzdati in spremeniti v resnično. Ravno tako dejanskost, ki je bila seveda priključena k stvarnosti. Dejavnost se posredno ponovno vrača.

Takšno preobrazbo je mogoče izvesti samo teoretično in temu dejstvu se je morala pokoriti tudi plast nedelavcev s prosvetljuječo inteligenco vred, ki je njena zadnja, že močno deformirana pojavna oblika. Dvom pa je ostal. Ravno tako neurejenost pojmov. Ostalo je tudi pozitivno: poudarek na dejavnosti.

Kritiki teorije odraza delajo prav nasprotno napako. Absolutizirajo cel spoznavi proces v enotnost: dejavnost — resnica — dejavnost je eno. Različnosti ne vidijo. Neurejenost pojmov jim je v pomoč. Odražanje resnice obravnavajo kot odraz, resnico. Nato zanikajo, da bi odraz mogel biti aktiven. Odraz seveda ne more biti aktiven, ker je odraz odražanja, ugaslo gibanje. Ker lahko ugotovijo upravičenost zanikanja, toda nesmiselnega zanikanja, sedaj sklepajo, da je tudi proces odražanja neaktiven. Seveda je že sam pojem neaktivno odražanje *contradictio in adjecto*. Enako kot »resnica se dogaja« (Kermauner). Dogaja se človekovo spoznavanje, odražanje kot moment celotnega človeškega delovanja. Če za prispedobo pravimo, da se pojmi spreminjajo ali da se resnica menja, mislimo na gibanje človekove misli, ki je nosilka pojmov in resnice. Kritiki enačijo dejanskost in stvarnost. Med resničnim in stvarnim ni medija. Zato se mora resnica neposredno sama dogajati, ostvarjati v stvarnosti. Pri tem mislijo na dejanskost, kajti stvarnost presnavljajo zanje že drugi in jim

zato sploh ni potrebna. Tudi dejanskost («priroda») brez njih je zanje nič. (Kangrga)

Resnica kot miselni odraz je presek procesa, končno neskončnega. Je nahajanje mrtvega v živem in živega v mrtvem. Odražanje je kot vsako gibanje splet kontinuitete in diskontinuitete: kontinuiteta diskontinuitete in diskontinuiteta kontinuitete. Njegova diskontinuiteta je resnica. Preko dejanja se staplja končno z neskončnim. Zunanjo irelevantnost resnice in stvarnosti prerašča sama dejavnost v notranjo relevantnost dejanskosti. Ko človek deluje s predelovalnimi sredstvi (na osnovi dosežene resnice o stvarnosti in dejanskosti, že dane dejanskosti in stvarnosti), znova in znova vzpostavlja dejanskost in z njo sebe samega, se z njo prerašča. Vztraja v prežetosti končnega in neskončnega.

Resnica ne rezultira samo iz stvarnosti, ampak tudi iz dejanskosti. Kakor resnica o stvarnem odraža stvarne odnose in nakazuje stvarne možnosti, tako resnica o dejanskem odraža dejanske odnose in nakazuje dejanske možnosti. V tem se enačita. Razlikuje ju stopnja relativnosti, ki izhaja iz različne zapletenosti gibanja stvarnosti in dejanskosti. Stvarnost vključuje samo fizikalno-kemične in biološke procese, dejanskost tudi družbene. Čeprav prihajamo do resnic v stvarnosti samo posredno preko resnic o dejanskosti, relativnost tu ni s posrednostjo premo sorazmerna, ampak obratno sorazmerna; medtem ko je nasprotno v odnosu do dejanskosti, kjer družbeno negativne sile lahko delajo zavestno proti dejanskim možnostim in jih onemogočajo, relativnost je premo sorazmerna s posrednostjo.

Dejanskost vključuje delovne sile in delovne odnose. Človek-delavec bi kot individualna delovna sila nastopal proti silam in snovem stvarnosti kakor stvarna sila ter jim bil sam snov. Kolikor kot atomiziran individualist ne prerašča tega odnosa, toliko jim tudi je. Združen v družbeno grupo čedalje bolj spoznava stvarne sile in jih preoblikuje iz stvarnih v družbeno-stvarne, dejanske. Kolikor si jih ni priredil, so stvarne in ne dejanske. Celu neprirejani zakoni blagovnega trga nastopajo proti njemu kot stvarne zunanje sile, čeprav jih je sam vzpostavil in so izraz družbenih odnosov. Družbenih, toda postvarnih (versachlicht — Marx).

Združevanje ljudi-delavcev je potekalo skozi zgodovino odvisno od delovnih odnosov. Na prehodu živali v človeka so bili združeni pod vplivom stvarnih sil. Črede so se s svojo dejavnostjo preraščale iz stvarnih sil in snovi v dejanske globalne družbene grupe. Z razdelitvijo na delavce in nedelavce so zadnji prve pod pritiskom stvarne nujnosti, smatrajoč jih za delovna sredstva, podružbljali ob delovnih procesih v delovne skupine. Podružbljenje je bilo nujno zaradi predhodnega in istočasnega razdružbljevanja. Prvotne skupnosti so razbite. Predpostavka podružbljenja je vodstveni sloj, ki s podružbljanjem prisiljuje delavce, da zanj izdelujejo presežne izdelke. Suženj, podložnik, državljan je na ta ali oni način podružbljevan. Državljan je pritiklina delovnega sredstva in ne delovno sredstvo pritiklina državljana. Državljan-občan ukinja podružbljevanje, ki si prireja zunanje prisilne zakone stvarnosti in postvarele zakone dejanskosti, jih ohranja in presega z zavestnim družbljevanjem. Državljan prerašča v občana.

Je vdružbljevanje državljana-občana možno samo v delu dejanskosti? Vdružbljevanje je, toda ne vdružbljenje. To je možno šele s popolno preobrazbo državljanov v občane. Šele ti se bodo združili v dejansko občestvo. Občestvo pa ne pomeni samo odmrtja državnih meja, ampak tudi tržno-blagovnih odnosov.

Kar je osvobajalo državljana, zasužnjuje občana. Toda kakor so uporabni izdelki postajali blago in s tem menjalne vrednosti najprej v vnanjem življenju, v izmenjavi med družbenimi skupinami in so šele pod vplivom vzvratnega učinkovanja postajali blago znotraj skupnosti, tako bodo zdaj izdelki nehavali biti blago najprej znotraj socialističnih skupnosti in nato pod vzvratnim učinkovanjem tudi v zunanji mednarodni trgovini. Dovršena socialistična skupnost bo prerasla v komunistično človeštvo.

Je pri nas blago še blago? Izdelek si nadene obleko blaga samo, kadar je v odnosu z drugim izdelkom v obliki blaga. Obliko blaga pa dobijo samo izdelki med seboj neodvisnih in samostojnih zasebnikov. Zasebnikov imamo čedalje manj; zamenjujejo jih kolektivi z ekonomskimi enotami.

Gospodarski kolektivi preraščajo podjetja, vendar se jih družbeno ne priznava predvsem po njihovi kolektivnosti, marveč po njihovi podjetnosti. Kolikor v procesu kapitala D-B-D' povečajo prvotno količino denarja, toliko veljajo. Važna je kvantiteta blaga; kvaliteta samo toliko, kolikor se s kvaliteto zviša tudi kvantiteta prejemane denarja. Kvaliteta je torej zaradi kvantitete in to naši kolektivi čutijo kot protislovje med trgom in svojo proizvodnjo: protislovje, ki jih ovira v njihovi podjetnosti. Kot del družbe imajo za negativno, kar je za celoto pozitivno ne samo navzven, ampak tudi navznoter, ker razreševanje protislovja vodi v vrnitev ugleda kvaliteti, v vrednotenju izdelka predvsem po bogastvu njihovih lastnosti.

Zakaj to protislovje med družbeno skupnostjo in delovnimi kolektivi? Ker še zmeraj obstaja lastnina: državna lastnina, ki je dana v zakup kolektivom. Državna lastnina naj bi prehajala v družbeno lastnino. Vendar more preraščati samo v brezlastniške odnose. Kajti lastnina je predvsem družbeni odnos, ki dovoljuje *posamezniku* ali *posameznim* družbenim skupinam, da si prilaste izključno pravico do *posameznih* zemljišč, reči glede na ostale individue. Družbena lastnina bi bila tedaj združitev vseh zasebniških lastnin v eno samo družbeno lastnino, kar pa je *contradictio in adjecto*. Takšno lastništvo je lahko samo državno.

V družbenoekonomski formaciji kapitalizma je lastnina kapital. S koncentracijo in centralizacijo kapitala narašča podružabljevanje dela, ki se nadaljuje v državnocentralističnem upravljanju države administrativnega socializma. Nerazvitost jo v marsičem prisili, da dovrši posel, ki ga je v razvitih državah že opravila prvotna akumulacija. Ob uvedbi samoupravljanja so bile tovarne »dane v roke delavcem«. Delovni kolektivi zdaj v *imenu* družbe upravljajo dodeljeno jim lastnino, do katere imajo sicer vse razpolagalne pravice, vendar pod nadzorstvom države in družbe. Lastnina torej ni več lastnina v klasičnem pomenu. Po izpolnitvi obveznosti do družbene skupnosti delovne organizacije razporejajo preostali del svojega dohodka po lastni presoji. Čim večji je celotni dohodek, tem večji je tudi ta del. Zato na tržišču nastopajo kot lastniki blaga z vsemi težnjami, ki karakterizirajo zasebnika. Blago je še blago in se ravna po tržnih cenah, ki različnim delovnim organizacijam določajo neenak profit.

Kakor je osnovno protislovje kapitalistične družbe nasprotje med družbenim značajem dela in privatnim prilaščanjem, tako je osnovno protislovje socializirajoče se družbe nasprotje med *družbenim značajem dela in prilaščanjem posameznih družbenih grup*.

Ta zakon sam po sebi še ne opredeljuje značilnosti revolucionarne prakse. Kako je z odnosi znotraj samoupravnih delovnih organizacij? Bistvena je delitev

dohodka »po delu«. Seveda ne po konkretnem delu, ampak zaradi blagovnih odnosov po družbeno abstraktnem delu, ki ga konkretno delo vsebuje. Noben delavec ni zato nagrajen dejansko po svojem delu; pač pa po učinku v sora- zmerje z delom ostalih delavcev, če abstrahiramo različne privilegije, ki izhajajo v glavnem iz ločevanja fizičnega in umskega dela. Z delitvijo po učinku je samoupravljanje v neposredni odnosnosti. Samo plačevanje po učinku ne bi osvobajalo dela v smislu osvobajanja človeka, marveč bi osvobajalo delo od človeka v smeri njegovega vladanja nad človekom. Poleg religioznih mitov in blagovnih fetišizmov bi dobili še fetišizem dela. Takšno najhujše samoodtu- jevanje samoupravljanje onemogoča, ker združuje materialni, družbenopoli- tični in moralni interes posameznika. Zato je samoupravljanje tudi samokulti- viranje delavca.

Samoupravljanje omogoča, da delavec ni več pripravljen svoje delovne sile v vsakem primeru imeti samo za blago in je kot take prodajati. Če bi te vloge ne imelo, bi ne bilo smoter za človečenje človeka, ampak samo sredstvo za ustvarjanje čim večje presežne vrednosti. Popolnoma vseeno bi za ta odnos bilo, če bi si nato delavci po izvršenih obveznostih razdeljevali dohodek. Ostali bi mezdni odnosi s prenašanjem dela svojih moči in s tem dela svoje osebnosti v last drugega. Obe osebnosti bi subjektivno združevala samo sebičnost. V sistemu samoupravljanja delavcev ne prepusti sebe za določen čas v last dru- gega ampak se za ta čas poveže z drugimi delavci v sodelovanje za ustvarjanje družbeno potrebne vrednosti in presežne vrednosti za njih same. Kolikor mu presežno vrednost odvzema država, toliko je v odnosu do nje še mezdni delavec in kolikor si presežno vrednost prisvaja zase, toliko se ga še drži lupina državljana.

Notranja težnja po *sodelovanju* s sodelavci, težnja po oblikovanju izdelkov, v katere bi vnašal bogastvo svoje osebnosti in tako preko njih posređoval sebe samega soljudem, se še podreja *soupravljanju* zaradi zunanje nujnosti druž- benega načina dela, zaradi zadovoljevanja potreb civiliziranega človeka, ki mu je najvišje merilo družbeni standard. Dokler 1,8% delavcev dobiva za svoje delo še pod 10 000 din in 12% delavcev še pod 15 000 din, sama hrana pa posrka 9000 din, je takšno obnašanje nujno. S preraščanjem tega stanja bo tudi delavec postajal kulturnejši. Vendar samo tako, da bo preraščal zdajšnjo kulturo prosvetljuječe inteligence in z njo vred inteligenco samo. Vsako bor-jenje za »samoobstoj inteligence« (Rus) bo zaman.

Umikanje mezdnih odnosov znotraj delovnega kolektiva vzvratno učinkuje ne samo na družbeno samoupravljanje, ampak tudi na odnos med uravnavanjem delitve dela v družbi in delitve dela v delovni organizaciji. V kapitalističnih odnosih je iz osnovnega protislovja izhajajoče protislovje med načrtno orga- nizacijo dela v posameznem podjetju in anarhijo v družbi. Splošno pravilo je: »kolikor manj uravnava delitev dela v družbi avtoriteta, toliko bolj se razvija delitev dela v delavnici in toliko bolj je podrejeno avtoriteti enega človeka.« (Marx, Kapital str. 407, CZ). Birokratsko upravljanje hoče nasprotje mehanično ukiniti s tem, da povsod uveljavlja avtoriteto, ki pa jo razviti blagovni odnosi sprevrtačo v dušenje razvoja delovnih sil in z njimi vred delovnih odnosov.

»Mehanizem« samoupravljanja splošno pravilo presega. Čim bolj se delavec osvobaja izpod upravne avtoritete, tem bolj raste z neposrednim samouprav- ljanjem delitev dela znotraj delovne organizacije in avtoriteta delavcev nad njo, tem bolj uravnava delitev in sintetiziranje dela v družbi avtoriteta po- srednih družbenih samoupravnih »mehanizmov«. Zato temelj družbenega samo-

upravljanja »dejansko ni v prenašanju funkcij na delovne organizacije in ustrezne organe samoupravljanja, temveč v tem, da se skozenj izražajo in jamčijo novi položaj in vloga osvobojenih proizvajalcev ter drugih delavcev...« (Kardelj, Predosnutek... Založila slovenska izdaja »Komunist«, Ljubljana, oktobra 1962, str. 161). Prokrustove postelje torej ne odpravimo s tem, da jo napravimo po meri.

Inteligenca in osvobajajoči se delavci

Bodočnost ni samo prihodnost: nekaj kar bi prihajalo k nam neodvisno od nas. Je splet prihajajoče nujnosti in naše svobodne zavestne dejavnosti. Revolucionarna praksa zato ni le preraščanje preteklosti, samopreraščanje zdajšnjosti, ampak tudi preraščanje prihodnosti, njena negacija negacije. Vključuje svetopisemski »bodi«, toda ne kontemplativno.

Med našo inteligenco teče polemika o zavestni in smotrni revolucionarni praksi ter o zaostajanju družbene zavesti za dejanskim dogajanjem. Marsikdo njuno imanentno protislovje sprejme kot neprotislovje in istočasno brani obe domnevi. Konsekventno: praksa je smotrna, ker je pred smotrom. Naš duh post festum ugotavlja duhovnost Weltgeista. To miselno protislovje nastaja zaradi prehitrega posploševanja lastnosti dela v lastnosti celote. Kar se šele totalizira, se jemlje za totaliteto. Revolucionarna praksa postaja čedalje bolj zavestna in smotrna zaradi zavestnega in smotrnega delovanja revolucionarne družbene grupe. Kolikor bolj se smotrna dejavnost grupe prerašča kot dejavnost grupe, toliko bolj prehaja v smotrno dejavnost celotne družbene skupnosti. Dejanske smotrna bo postala v združenju svobodnih ljudi, ki bodo svoje mnogoštevilne delovne sile zavestno trošili »kot eno samo družbeno delovno silo.« (Marx) Prav tako nepravilno je podrejanje lastnosti dela lastnostim celote. Če celotna družbena zavest zaostaja za dejanskim dogajanjem, zato še ne zaostaja zavest tistih, ki odkrivajo dejanske možnosti dogajanja in način njihovega dodelovanja v dejanskost, ga torej zavestno usmerjajo v bodočnost. In ker njihova posebna zavest ni ločena od obče zavesti, ampak prežemata druga drugo, tudi obča družbena zavest ne zaostaja v smislu stoičnega psa na vrvi za vozom družbenega dogajanja. Del in celoto je potemtakem treba zmeraj proučevati v njuni prežetosti.

Proces prežemanja in preraščanja zdajšnje prežetosti je demokratizacija. Demokratiziranje je smiselno, dokler obstaja nasprotje med dejansko enakostjo in neenakostjo ljudi. Ena izmed zdajšnjih neenakosti je tudi neenakost zaradi kondenziranja duhovnih potenc človeka in kulture v delu družbe, ki prav zaradi takih momentov ni dejanska družbena skupnost, ampak sebe šele totalizira preko razbitosti na družbene grupe. Omenjeni del se imenuje inteligenca. Da delavec zadovoljuje svoje kulturne potrebe samo z določenim številom in obsegom, je opredeljeno po splošnem stanju kulture, ki je odvisna predvsem od inteligence. Zadovoljevanje samo tudi od časa, ki je zanj razpoložljiv delavcu.

Kopičenje duhovnih sil na strani inteligence je bilo možno zaradi njihovega istočasnega izginjevanja pri delavcih: v kapitalizmu preoblikovanih v proletariat. Kar je izginjalo, se je pojavljalo kot tuja lastnina in vladajoča sila nad njimi. V samoupravljanju si delavec duhovne sile povratno prisvaja, ne prilašča — se kultivira, zbližuje znanost s svojim delom ter jo ukinja kot samostojno proizvajalno silo ločeno od dela. Čim bolj ta proces napreduje, tem

manj je potrebna vzgojiteljska vloga inteligence, tem bolj se prerašča inteligenca kot poseben stan. Ne gre za »relativizacijo inteligence« (Pirjevec), za vodenitev in razširjanje inteligence, za podoben proces kakor na Zahodu, kjer hočejo spremeniti vse delavce v kapitaliste; ne gre za neko vnanje »kultiviranje (ukinjanje) mehanizmov« (Rus), ker takšen pristop zahteva, kakor Rus sam priznava, »samoobstoj intelektualca«. Rus ne vidi, da se ne bo kultura prerasla kot »posebna oaza v puščavi proizvodnega dela«; da »bo proizvodno delo ostalo nekulturno, kultura pa dekorativna« (Rus) vse dotlej, dokler se sama inteligenca ne bo prerasla kot posebna oaza sredi totalizirajoče se družbene skupnosti. Zato sproti ruši, kar hoče zgraditi. Zato lahko sebe opredeli kot socialno neopredeljenega, kot človeka, ki ga karakterizira: »Tujstvo, izvenmoralnost in izdajstvo«, ki »se nenehno in mimo njegove volje lepijo na njegova — recimo — dobronamerna dejanja.« (Rus) Upam, da pretirava.

Vendar za duhovno pohabljanje delavcev niti ni kriv Rus niti kdorkoli izmed zdaj živečih. Krivi smo, če pohabljenja ne skušamo ukinjati. Ne borba proti »procesu kot se danes odvija«, ker mehanizem — če vzamemo samoupravljanje kot mehanizem — se ne more prej preraščati in s tem ukinjati, preden je začel dozorevati, ampak borba za prozorne in enostavne družbene odnose med občani in njihovimi deli, za ukinjanje postvarelih odnosov med ljudmi in personificiranih odnosov med izdelki, za ukinjanje blagovnega in zato tudi delovnega trga, neposredno — za dejansko samoupravljanje; se pravi, proti »samoupravljanju«, ki je samo sredstvo v rokah ozkih skupin ljudi za dobivanje profita, od katerega največji del odtrgajo zase, samo sredstvo za njihove lastne interese ter proti predmetnemu mehaničnemu videzu družbenih opredelitev dela.

Samoupravljanje ni dirigirani mehanizem, niti perpetuum mobile, torej zopet mehanizem. Samoupravljanje je negiranje vsega mehanizma, dejavnost osvobajajočih se delavcev. To je njegovo bistvo, dejanski zdajšnji proces, ki se ne sme zamenjavati z njegovim videzom, njegovo pojavno obliko mehanizma, ki jo porajajo določeni družbeni vzroki. Kdor bo zamenjaval bistvo in videz, ne bo mogel delovati drugače kot zaviralno, kot apologet danosti (velja za Rusa).

Do tu se samoupravljavca in intelektualca ne ločujeta. Posebna vloga intelektualca, dokler je še pripadnik posebnega stanu, je, da z zmožnostjo, ki jo ima zaradi zgoščenosti duhovnih sil pri sebi, čim bolj razkriva videz in odkriva bistvo. V procesu samoupravljanja mora stati z obema nogama: z nogo dejavnosti in nogo kontemplativnosti. Če tega ne bo delal, bo spet v dilemi z dejanskostjo. Zato naš intelektualca ni intelektualca nekakšne evropske družbe, ampak naše v njeni konkretnosti.

Kateri so nakazani določeni družbeni vzroki, ki porajajo videz mehaničnosti? Značilno za mišljenje državljana je, da je državljan zato, ker živi v državi, ne pa zato, ker sam reproducira državljanske odnose in vzpostavlja z njimi državo. Dokler občan o samoupravljanju in družbeni skupnosti misli podobno, je samoupravljanje zanj mehanizem, ki se mu bolj mehanično podreja, kot pa sodeluje pri odkrivanju in razvijanju njihovih možnosti za vzpostavljanje človeške dejanskosti. Obstajanje blagovnih odnosov, ki še zmeraj omogočajo, da imajo poštenje, čast, itn. po obliki ceno, izraženo v določenih podkupovalskih odnosih z določeno vsoto denarja, sta torej lahko ceneni ali dragi, ne da bi imeli vrednost, prav tako odraža zakrite odnose med ljudmi in spreminja samoupravljanje v mehanizem, ne samo navidezno, ampak tudi dejansko. Ker je enačica, čeprav preraščajoča se, temeljnega protislovja socializirajoče se

družbe tudi v nasprotju med samoupravljanjem in blagovnimi odnosi, se samoupravljanje navidezno spreminja v mehanizem tudi takrat, kadar se ga *uporablja kot sredstvo* za boj proti blagovnim odnosom, ko se ti iz oblike protislovja, v kateri se obe osnovni nasprotji lahko gibljeta in razvijata, hočejo kot eden izmed polov absolutizirati in nasprotnega ukinjati.

Družbena delitev in sintetiziranje dela pretvarja delovne organizacije iz formalno neodvisnih, kar dejansko pogaja dejansko neodvisnost njihovih družbenih delovnih odnosov od njih samih, za integracijo in posrednim samoupravljanjem v formalno odvisnost, toda dejansko neodvisnost; medsebojna odvisnost občanov se dopolnjuje z dejansko neodvisnostjo. Odvisnost prerašča v sodelujočo odnosnost. Kdor gleda ta proces od zunaj ali mu zoprjuje, temu je mehaničen.

Tudi tukaj se je pokazalo, da je delo intelektualcev še zmeraj razkrivanje postvarelih odnosov kot odnosov med ljudmi: umetnika z umetniškim, pisatelja s pisateljskim, filozofa s filozofskim delom. Marx je sicer za svoj čas dejal, da so filozofi doslej svet le interpretirali, gre pa za to, da ga spremenimo. Toda s tem se ni priključil tistim, ki se danes skupaj z Leibnizem odločajo: Računajmo (delujmo) in ne razmišljajmo! Ni enega brez drugega, zmeraj sta v medsebojni prežetosti. Nista pa eno in isto. Govor še ni akcija sama, kakor bi nas rad prepričal Kermauner: »Govor je... akcija sama.« Ali kakor pravijo z drugimi besedami: »... filozofija danes je — filozofska praksa, z mislijo razsvetljena praksa...« Če bi bilo tako, ne bi bilo treba ukinjati in preraščati filozofije kot filozofije. Mišljenje ni praksa, čeprav je mišljenje prakse in o praksi; kaj šele filozofija, ki je mišljeno mišljenje. Lahko je praktična, toda samo takrat, kadar pridobi ukinjevalce in preraščevalce same sebe, kakor je filozofija marksizma pridobila proletarijat. Prav zato mi ne moremo biti več samo filozofi in se gibati v mišljenju Marxa pred Filozofsko-ekonomskimi rokopi, biti stodvajset let za njim ter se *šele odločiti* za združitev teorije in prakse (Rus). Kar delaš, za to se ne boš odločal. Ne boš izbiral med hudičem in ničem ampak ju boš preraščal, če ju že tako ocenjuješ; delal za odpravo prvega in drugega. Delal in ne samo premišljeval o njunem preraščanju. Kakor se določa »kritizirani inteligenci« očitati, da je delala, ne da bi dovolj mislila, tako se določa »kritični inteligenci« očitati, da preveč misli in premalo dela.

V sintetizirajočem se delu enostranost in nepopolnost delnega delavca ne postane v vseh primerih popolnost tega delavca kot člana skupnega delavca. »Ljudje sodi naj Kopitar!« postaja dvomljivo geslo. Medtem ko je v manufakturi izhajal prevrat produkcijskega načina iz delovne sile, v razvitem kapitalizmu iz delovnih sredstev (človek pa je delovnim sredstvom *dodeljen*), socializirajoča praksa prerašča te odnose, tako da se z vključitvijo delovnih sredstev ponovno vrača k delovni sili, k sprostitvi človeških ustvarjalnih sil. Zato bo čedalje večja nujnost spajanje umskega in fizičnega dela, česar predpogoj je: nezaviranje dispozicij, ki jih nekdo ima, ne da bi bil samo delovna sila. Dejanska integracija je zato spajanje delavca z delovnimi sredstvi in ne njuno ločevanje. Naloga inteligence je, da delavcu pri tem pomaga — tehnične nič manj ko prosvetljuječe in vsakršne druge.

Vsako pomaganje je smiselno le dotlej, dokler si pomagani sam ne opomore. Perspektiva inteligence torej ni pomaganje. Še več: s prenehanjem pomaganja ne bo več potrebna kot inteligenca. Ker pa je prenehanje šele rezultat prenehavanja, se mora že zdaj začeti proces prežemanja inteligence z delavci.

ukinjanju enostranskega dela, dokler se ne bo iz delovne inteligence z delavci prerasla v svobodne reintegrirane ljudi, v človeštvo.

Kakor vsaka delovna sila, se tudi delovna sila kulturniške in prosvetljujoče inteligence udejanja s tem, da se manifestira, se udejstvuje v delu. Premalo je obsoditi blagovne odnose, objokovati situacijo, ki »nalaga morda tisti notranji pobudi, ki ji pravimo idealizem, vse preveliko bremen...« (Pirjevec) in se subjektivno dvigati nad njo; preklinjati situacijo, ki te napravlja za »plačano opozicijo dvora« (Rus). Dejstvu, da se preko svoje delovne sile še zmeraj prodajaš kot blago v prav tolikšni meri, kolikor se prodaja delavec, se s tem ne moreš izmakniti. Če je duhovno delo zadnje podleglo trgu, se ga zato ne bo začelo prvo samostojno osvobajati. Osvobajanje je možno le skupno in v prežemanju fizičnega in umskega dela, v njunem preraščanju v sposobnost individua za mnogostransko delo — torej z dejavnostjo. To ni spajanje dela s predmetom v opredmeteno delo. Sočlovek ni predmet. Zato ga lahko samo udejanjaš; s svojim delom povzročiš, da postaja sam dejaven oziroma pospešuje njegovo dejavnost. Nemir prehaja v nemir sodruga, ne pa v mirujočo lastnost, kakor je v odnosu med izdelovalcem in izdelkom. Tako se pričena medsebojno obdelovanje, ne da bi bil kdo kdaj obdelan. Vzgoja izgubi svoj zlati sij in z njo prosvetljujoča inteligenca. Vendar ni v trenutku ukinjena, kakor tudi prosvetljujoča inteligenca ne, ampak se ukinja.

Zato dilema: ali kultiviranje delavca ali samokultiviranje delavca ni dejanska. Tako intelektualec kot delavec se samokultivirata le, če vzvratno kultivirata tudi drug drugega, preraščata ta zveličavni »samo« v skupnem ukinjanju kulture kot luksuza. Možnost zadovoljevanja porajajočih se mnogostranskih kulturnih potreb se bo tako udejanjila v dejanskost.

Osnovne naloge inteligence so potemtakem enake. Zato se tudi kulturniške in prosvetljujoče inteligence ne more obravnavati povsem ločeno. Iz enotnosti ju ločuje, čeprav čedalje manj, področje dejavnosti, usmerjenost njunega dela. Različnost dosedanjega družbenega ocenjevanja njunega dela kot manj vrednega se že ukinja. Povečevanje njunih problemov zato prehaja v samopovečevanje.

Usmerjenost dela kulturniške in prosvetljujoče inteligence v našem dogajanju zahteva socialno opredeljenost, če hoče biti opredeljeno njihovo delo. Neopredeljeno delo še nikoli ni porajalo opredeljenih izdelkov. Opredeljeni so bili samo po svoji neopredeljenosti. Človek, ki ni izdelek, iz takšnega udejanjanja ne pride neopredeljen, ker se pod različnimi vplivi sam opredeljuje. Neopredeljen je samo socialno: dezorientiran v družbenih odnosih. Subjektivna neopredeljenost poraja dejansko pripadnost silam danosti. Prihodnosti ne moreš spreminjati v bodočnost, če ne veš, kakšna naj bi bila. Zato se je težko opredeliti za nekoga, ki razglša neprestano pot tveganja, tipanja, udarjanja, tehtanja. Neorientirana dejavnost namreč ne totalizira zavestnosti in smotrnosti revolucionarne prakse.

Socialna opredeljenost ima svoj izvir v socialni določenosti. Delavca omejujejo določila delavstva, ne da bi se zavestno opredelil zanje. Ko se *zave* samega sebe kot delavca, se opredeli za delavstvo ali pa ne. Če se, preraste sebe v *zavednega* delavca. Določenost in opredeljenost se spojita v enotnost. Zavednost združi objektivno in subjektivno. Inteligenca, ki ni razred, je v odnosu do osnovnih razredov socialno nedoločena. Iz nedoločeni izvira neopredeljenost. Če se intelektualec *zave* samega sebe kot intelektualca, delavca z umskimi delovnimi silami, se *zave* lahko samo svoje nedoločeni. Ob nastopu dilema-

tičnih situacij, ki se v vsaki deželi porodijo skupaj z zavestnim delavskim gibanjem, se formalna neomejenost spremeni v dejansko omejenost. Nihanje prehaja v izdajstvo sil bodočnosti. Neopredeljenost postaja dejansko določenost, če se intelektualec tega zaveda ali ne. Vsako izbiranje poraja občutek vsestranske preganjanosti, občasne osebne revolte, težnje Heglove lepe duše po angažmaju in dejansko osebno hinavščino. Morala izbiranja in hinavščine si nujno zastavlja vprašanje: ali je morala nezgodovinska ali pa je zgodovina nemoralna? Takšen intelektualec svojo neetičnost podtika zgodovini in jo personificira z lastnostmi svoje (ne)osebnosti.

Situacija odmiranja razredov izvorno dilemo prerašča. Preraščanje omogoča deproletarizacija delavcev. Opredeljevanje nekdanje revolucionarne inteligence za proletarijat postaja nesmiselno. Revolucionarna evolutivnost zdajšnjosti to revolucionarnost spreminja v dejansko nerevolucionarnost. Možno je še opredeljevanje za svetovni proletarijat, ki zahteva filozofijo aktivne koeksistence. Vendar, kar je revolucionarno navzven, je nerevolucionarno navznoter. Morala notranje koeksistence s kakršnimi koli eksistencami in pojavi rojeva samo pridobitništvo za lastno »ek-sistenco«, dviganje zasebnega standarda nad družbeno povprečje. Deproletarizirajoči se delavec zahteva deintelektualizacijo ne pa vzpostavljanje inteligence *kot sloja*. Ne potrebuje nikakršnega opredeljevanja za proletarijat, ampak opredeljevanje za reintegracijo človeške osebnosti. Prvotni razkol na delavce in ne-delavce se ponovno pojavlja v čisti obliki. Zdajšnja nasprotja z razredno primesjo bodo nujno prerasla v nasprotje med umskim in fizičnim delom, kar bo borbo za proletarijat in nazadnje tudi borbo za deproletarizirajočega se delavca preoblikovalo v borbo za sebe, za svoje lastne interese, nasproti osvobajajočemu se delavcu. Socialna opredeljenost je zato danes opredeljenost za celovitenje človeka: človeka kot individua in kot generičnega bitja. Neopredeljenost je opredeljenost za sebe kot atomiziranega človeka.

Da se kulturniška in prosvetljuječa inteligenca zadnji možnosti izogne lahko samo z vključevanjem svoje dejavnosti v občo revolucionarno prakso, se dane v glavnem vsakdo strinja. Ampak to formalno strinjanje je dejansko nestrinjanje, ker dejavnost in prakso različne grupe različno interpretirajo. Vtem ko Pirjevec in Kermauner individualno dejavnost ali celo nedejavnost enačita s prakso, je Rus za grupno dejavnost, za grupe, ki naj se organizirajo v organizacijo — torej pojmuje prakso molekularno.⁴

Pirjevčeva misel o tveganju se dopolnjuje s prepričanjem: »Vsakdo mora sam varovati svojo krepost in sam odločati o sebi. Tu torej ni problema.« Naka lahko zagotavlja, da se neresnične dileme ne odpravljajo z deklaracijami »...marveč s prakso, z delom«. Praksa je delo ali vsaj nekaj istovrstnega. Morda samo seštevek posameznih del. Zato zanj ni problema, razen problem individua, če mora vsakdo sam odločati o sebi, o tem, ali bo spal v stanovanjskih luknjah Ljubljanskega gradu ali pri cipah iz bara na nebotačniku. To je konsekvence iz splošne trditve in s tem nikakor ne predpostavljam, da Pirjevec v konkretnih primerih dejansko tako misli.

Po Kermaunerju z možnostmi, »ki mi jih drugi odprejo... ne uresničujem ne sebe in ne sveta...« Zato moram sodelovati »... pri njihovem odkrivanju sam s svojo prakso.« Vsakdo torej sam s svojo prakso uresničuje svet in samega sebe. Dobimo praks, kolikor je ljudi in uresničevanj sveta prav toliko. Jaz lahko uresničujem svet, pa če ga vsi drugi uneresničujejo. Drugi lahko vs uresničujejo svet, toda če jim tega ne priznavam, ga zame ni. Dejanske mož

nosti niso dejanske, dokler jih ne spoznam in priznam. S tem je negirana resnica kot kategorija z objektivnim korelatom, praksa pa zindividualizirana.

Rus sicer utemeljuje svojo »ORGANIZACIJO« na meji predstavljenosti sodobnega intelektualca...«, vendar je bil konkretnější na razgovoru uredništva Perspektiv, Problemov in Sodobnosti: »...rabimo družbeno stukturo, ki pa mislim, da mora biti kooperativna. Kooperativna družba pravzaprav ni zgrajena na principu stihije, niti na principu centralističnega planiranja, ampak na principu spontanitete, torej je neke vrste *organizirano* združeno porajanje.« (Družbena vloga in položaj kulture v luči ustavnih predosnutkov, Sodobnost 1963., štev. 1—2, str. 120). Na kulturnem področju je torej treba organizirati nekake organizacije po principu delovnih organizacij, ki naj bi jih povezovala v organizacijsko trdnost spontanitete. Perspektivno naj bi jih vse povezala organizacija z velikim črkami. Njeni idejni in praktični vodje naj bi bili intelektualci, ki naj bi razvijali »filozofijo organizacije, sociologijo kulture itd.« ter tako enkrat za vselej našli svoj prostor na soncu. »Sodobni svet pozna samo duhovni svet in svet mehanizmov,« zatrjuje Rus. Organizacija naj bi bila njuna »višja stopnja« in naj bi omogočala »smiselno realizacijo kulture v družbi, ker je sama kulturna družba...« Realizatorji v tej družbi sredi obče družbe naj bi bili seveda intelektualci, ali pa naj bi morda sami predstavljali to družbo v obči družbi ali nad njo.

Ta zamisel, ki je nastala z mistificiranjem dejanske razklanosti družbene (ne)skupnosti na umske in fizične delavce, na kulturne in nekulturne ljudi, na samoupravne in državne organe, na odnose podružbljenega dela in odnose grupnega prilaščanja, občana na neposrednega in posrednega samoupravljalca (državljana), na njegovo politično in dejansko enakost, hoče prerasti to razklanost z organiziranjem nekih organizacij poleg že zdaj obstoječih. Organizacija sil revolucionarne prakse in samoupravljanja, ki omogoča dejansko preraščanje razklanosti, naj bi se umaknili spontaniteti in posameznim družbenim grupam. To je absolutiziranje drugega pola osnovnega protislovja socializma in zato dejanska apologija danosti, neintegriranosti, ki jo hoče s kulturnega področja razširjati na vso družbo. Formalno preHITEVANJE se sprevrča v dejansko ZAOSTAJANJE. Organiziranje novih družbenih grup z istimi nalogami, kot jo imajo že dosedanje, bi razklanost poglobljalo, ne pa preraščalo, ker bi razbijalo integriranje razpoložljivih sil. Revolucionarna praksa bi se utapljala v »praksi« molekularnih grup. Formalno organiziranje bi prehajalo v dejansko dezorganiziranje.

Zato revolucionarna praksa kot tok dejanskosti v svojem totaliziranju ne more biti nič drugega kot splet zavestnih in smotrnih revolucionarnih dejavnosti organiziranih individuov (tudi intelektualcev) in obstoječih sil danosti. Intelektualec, ki noče pripadati silam danosti, mora biti revolucionar, ki prerašča sebe in pogaja s tem tudi preraščanje organizacije sil revolucionarne prakse. Organiziranost omogoča dejansko učinkovanje v širšem območju kot neorganiziranost in celo razkrivanje psevdorevolucionarjev znotraj revolucionarne organizacije same: medsebojno udejanjanje in kultiviranje se poraja na višjem nivoju. Vendar revolucionar ni usmerjen predvsem navznoter organizacije, ampak navzven: v udejanjanje in revolucioniranje soljudi. Odkriva dejanske odnose in razkriva njihov videz. Prodira do dejanskih možnosti in jih spreminja v dejansko. Čeprav je med njegovo resnico in dejanskim razpon, med njima ni razkola, ker ve, da dejansko vzpostavlja s svojo svobodno dejavnostjo na stvarnosti in že dani dejanskosti. V iskanju resničnosti, tega, kar bi po dejav-

nosti lahko postalo bistvo zaželenega dejanskega, se izmika nemožnostim in formalnim možnostim. Išče vse možnosti za dejansko rast samoupravljanja, čeprav se zaveda, da dojemljivi cilj samoupravljanja ni niti posredno niti neposredno samoupravljanje, ampak preraslost upravljanja med ljudmi sploh.

Opombe:

¹ Dušan Pirjevec s člankoma Neresnične dileme (Naša sodobnost 1962, šte. 10) in Resničnost neresničnosti (Naša sodobnost 1962, šte. 12).

² Veljko Rus z razpravo Neresnične dileme in resnične dileme (Perspektive 21) in Taras Kermauner s Komentarijem k neresničnim dilemam (Perspektive 22, 23—24).

³ Vsa podčrtanja, ne glede na original, so moja.

⁴ S podobnim pojmovanjem Tarasa Kermaunerja je že polemiziral Boris Majer v članku Idejni profil Persektiv in kritika uradne slovenske filozofije (Naši razgledi, 26. maja 1962).

Nekateri problemi družbene integracije lokalnih skupnosti

Zdravko Mlinar

Predmet tega sestavka so problemi preobražanja lokalnih skupnosti, ki dobivajo v praksi značaj (oziroma jih opazujemo pod zornim kotom) bodisi integracije ali dezintegracije. Pri tem se najprej zadržujemo pri nekaterih splošnoteoretičnih problemih, na katere naletimo že ob pristopu k proučevanju obravnavanega predmeta. V nadaljnjem pa iznašamo določena empirična opažanja na osnovi gradiva iz orientacijskega in »nestandardiziranega« intervjuja, izvedenega v občinah Ravne, Lendava in Piran.* To seveda pomeni, da si tukaj ne bomo prizadevali podajati kakšnih povsem določenih in natančnih odgovorov na zastavljena vprašanja, temveč bo dostikrat že sama postavitev vprašanja cilj našega prizadevanja. Gre torej bolj za odkrivanje problemov, ki jih bo šele treba proučevati, kot pa za rezultate raziskovanja. Mislimo pa, — tako kot sploh večina raziskovalcev oziroma metodologov — da vendarle že tudi to predstavlja pomemben člen v procesu poglobljanja in napredovanja sociološkega raziskovanja obravnavanega predmeta.

1. Pojemovna in teoretska določila

Za označbo predmeta našega proučevanja v literaturi pogosto uporabljajo celo vrsto bolj ali manj sinonimnih izrazov. Poleg integracije govorijo še o kohezivnosti, solidarnosti in identifikaciji, o ravnotežju, sodelovanju ter adaptaciji itd.

Na tem mestu je treba prvenstveno opredeliti pojem integracije, s katerim označujemo proces medsebojnega povezovanja in prilagajanja posameznikov ter funkcionalno diferenciranih družbenih enot in njihovih kulturnih standardov v neko celoto (katero v našem primeru predstavlja lokalna skupnost). Gre za proces, ki iz neke množine ljudi — posameznikov ustvarja (specifično) družbeno skupino ter jo utrjuje in tako vodi do njene kohezivnosti.

* Omenjeni intervju pomeni le eno od pomožnih pripravljalnih akcij, ki jih ob navezovanju stika s terenom podvzema raziskovalna grupa za sociologijo lokalnih skupnosti na inštitutu za sociologijo v zvezi z nalogo »družbena integracija komun«. »

Kohezivnost pomeni določeno stanje notranje povezanosti skupine; to je rezultanta vseh »sil«, ki delujejo na vse člane skupine, da bi ostali v skupini, in se kaže tako v objektivni medsebojni odvisnosti članov kot tudi v njihovi subjektivni navezanosti (identifikaciji, solidarnosti) na skupino. Torej tudi pojem — kohezivnost označuje v bistvu isto vsebino, le pod različnim zornim kotom.

V sociološki literaturi omejujejo ta pojem (kohezivnost) predvsem na pojav privlačnosti skupine vključno z odporom proti njeni zapustitvi. Privlačnost vsakega objekta ali aktivnosti pa je funkcija potreb posameznika in lastnosti objekta. Skupino štejejo kot »objekt v življenjskem prostoru osebe«, tako da je njena privlačnost za določeno osebo odvisna od narave in intenzitete potreb te osebe in od primernosti te skupine za zadovoljitev teh potreb. Privlačnost skupine je torej odvisna od dveh vrst pogojev:

a) Od takšnih lastnosti skupine, kot so njeni cilji, programi, velikost, tip organizacije in njen položaj v širši skupnosti;

b) osebnih potreb po druženju, priznanju, varnosti in drugih stvari, ki jih skupina lahko posreduje.

Vsaka skupina ima seveda značilnosti, ki so privlačne in odbijajoče in njena kohezivnost je vezana na rezultanto teh nasprotno delujočih »sil«. Viri privlačnosti skupine so npr.:

a) izvajanja aktivnosti skupine,

b) ugled skupine v okviru širše skupnosti,

c) cilji skupine,

d) osebna privlačnost samih članov itd., ali pa njihove različne kombinacije.

Na kratko lahko rečemo, da so temeljni splošni razlogi te privlačnosti različne potrebe ljudi, ki se pojavljajo na dva načina:

1. tako, da je skupina sama predmet potrebe (zlasti zgoraj navedeno pod a) in b) in 2. tako, da je udeležba v skupini samo sredstvo za zadovoljitev potreb izven skupine.

Čim bolj ustrezno služi skupina določenim potrebam svojih članov, ali čim večji je tisti delež njihovih potreb, ki jim služi, višja je njena kohezivnost. Stopnja kohezivnosti skupine pa je v neposredni korelaciji z močjo njenega vplivanja, pritiska in nadzora, ki ga ima na svoje člane. Bolj ko je skupina kohezivna, bolj vplivajo njene norme na vedenje in ravnanje članov. V skupinah z visoko kohezivnostjo si člani v veliko večji meri prizadevajo doseči soglasje kot v tisti z nizko stopnjo kohezivnosti. Visoko kohezivne skupine si bolj prizadevajo razumeti svoje člane kot skupine z nizko kohezivnostjo. Stališča drugih članov so pomembna v kohezivnih skupinah, v nekohezivnih skupinah pa nimajo velikega pomena (v koliko je v takšnem primeru še sploh mogoče govoriti o skupini). Vsak član nekohezivne skupine ima pred očmi svoje lastne probleme; prizadeva si zadovoljiti predvsem svoje lastne potrebe, ki niso nujno tiste, kot so potrebe skupine. Tako kot v kohezivni skupini člani skrbijo drug za drugega in za dobrobit celotne skupine, v nekohezivni skupini prevladuje prizadevanje po zadovoljitvi individualnih in sebičnih potreb njihovih članov. Če gornje ugotovitve veljajo za družbene skupine nasploh, potem jih je seveda mogoče uporabiti tudi pri graditvi deduktivno-hipotetičnega modela raziskovanja kohezivnosti oziroma integracije lokalnih skupnosti, ki tvorijo le specifično vrsto družbenih skupin. Lokalne skupnosti imenujemo takšne, bolj ali manj samostojne in zaključene multifunkcionalne družbene enote, ki se izoblikujejo kot tvorbe dolgotrajnih družbenih procesov na določenem geografskem območju. Tukaj imamo npr. konkretno v mislih vaško ali širšo krajevno skupnost (ki ni nujno istovetna s krajevno skupnostjo v upravnopolitičnem smislu), mesto, komuno ipd. V težnji, da izoblikujemo teoretska izhodišča za kavzalno-dinamični raziskovalni pristop, bomo v nadaljnjem govorili predvsem o procesu integracije ter njegovih objektivno-stihijskih ter zavestnih, političnih determinantah, ki dajejo smer splošnemu trendu preobrazanja lokalnih skupnosti v sodobnosti.

Pri proučevanju lokalnih skupnosti nas zanima integracija kot proces in lastnost teh skupnosti, torej kot grupni in ne kot individualni pojav. Tako puščamo ob strani socialno psihološko problematiko integracije osebnosti posameznika in se omejujemo le na integracijo skupin. Seveda pa je eno in drugo medsebojno pogojeno in pomeni le različne aspekte oziroma pristope v raziskovanju enega od temeljnih socialnih in socioloških problemov. Integrirana osebnost posameznika se lahko razvije le v

integrirani družbeni skupnosti. Lastnosti skupnosti se torej reflektirajo tudi v lastnostih osebnosti vsakega njenega pripadnika. Konfliktna situacije v skupnosti, nasprotujoče si vrednote, ki se pojavljajo v njenih posameznih strukturnih kategorijah (podskupinah, slojih, ipd.), v katerih deluje posameznik, se odražajo kot napetosti v njegovi nekonistentno izoblikovani osebnosti.

Ko govorimo o integraciji, je to vedno le ena stran dejanskega procesa. To, kar za eno lokalno skupnost pomeni integracijo, je lahko ali nujno za drugo dezintegracija. Tisto, kar je dezintegrativno za vas, je lahko in največkrat dejansko je — integrativno za komuno in podobno. Izboljšana transportna sredstva npr. omogočajo, da vaščani participirajo v dejavnostih in uslugah različnih ustanov in organizacij v mestu — središču komune. To se pravi, da bi povedali samo en del resnice, če bi rekli, da v takšnem primeru transportna sredstva delujejo bodisi dezintegrativno ali integrativno na lokalne skupnosti.

Splošna tendenca družbenega razvoja se zlasti v sodobnosti kaže v intenzivnem procesu diferenciacije *homogenega* na eni strani in istočasne asimilacije *heterogenega* na drugi strani. Z drugimi besedami: pod vplivom industrializacije in urbanizacije družbe se z izredno intenzivnostjo odvija proces dezintegracije prejšnjih ozkih, izoliranih in enotnih skupnosti. S tem pa istočasno poteka tudi proces integracije elementov tako diferenciranih prejšnjih skupnosti v skupine in skupnosti večjega obsega. Pri tem je eno in drugo medsebojno pogojeno. Prejšnji tip samozadostne, izolirane in zelo malo razčlenjene vasi razpade le v toliko, v kolikor se pojavlja možnost in dejansko navezovanje vaščanov na širšo družbo — mesto, komuno, regijo ipd.

Podobno poteka proces socializacije določenih funkcij družine, t. j. prehajanja funkcij npr. prejšnje patriarhalne kmečke družine (ki je bila proizvodna, potrošna, spolna, vzgojna in rekreacijska skupina) na različne ustanove in organizacije, kot npr. šolo, tovarno, restavracijo, športno društvo ipd. Pri vsem tem seveda lahko z vso upravičenostjo označimo takšen proces kot dezintegrativen za družino in kot integrativen za širšo lokalno skupnost, ki jo utrjuje. Čeprav je v sodobnosti že zelo izrazit proces integracije manjših (po teritoriju in številu pripadnikov) družbenih enot v večje, obsežnejše tvorbe, to vendarle ne pomeni, da prve izgubljajo vse svoje prejšnje funkcije. Dejansko gre le za proces prehajanja nekaterih funkcij, ki jih obsežnejša skupina lahko uspešneje opravlja, ali pa gre za nastajanje povsem novih funkcij (oz. za zadovoljevanje novih nastalih potreb), ki »izrastejo« npr. neposredno v okviru širše enote.

Pri sociološkem raziskovanju teh problemov je treba predvsem ugotavljati splošni trend spreminjanja načinov združevanja ljudi v lokalno-teritorialnih okvirih. Ugotavljamo torej tisto, kar je objektivno — nujno in s tem dajemo družbenopolitični praksi in akciji spoznanja, v mejah katerih bo le-ta lahko glede na svoje vrednotenje dobrega in slabega v teh procesih — ustrezno, načrtno ukrepala. Pa še celo pri tem ne bo mogoče integrativno procese istovetiti s »pozitivnimi«, dezintegrativne pa z »negativnimi«. Kot smo videli, je eno z drugim pogojeno in zato je npr. razkrajanje starega tipa kmečke družine ali vaške skupnosti prav tako pozitivno, kot integracija njihovih pripadnikov v širšo lokalno skupnost npr. tipične komune. V tem smislu so obsojena na neuspeh najrazličnejša socialna in politična gibanja, ki poskušajo za vsako ceno pobuditi čim bolj »popolne« skupnosti kot najožje enote v neposrednem okolju bivanja ljudi.

Šele znanstvena analiza procesa integracije lahko nakaže smiselnost in perspektivnost takšnih prizadevanj; treba je ugotoviti, kaj je na različnih stopnjah razvoja lokalnih skupnosti tisto, kar povezuje posamezne sloje ljudi na ožjem in širšem teritoriju. Glede na različne potrebe ljudi posameznih slojev — kakor bomo videli kasneje — se le-ti integrirajo v lokalne enote dokaj različnega obsega. Rezultati že izvedenih raziskav so pokazali, da imajo posamezni družbeni sloji povsem različne prostorski in družbeni »kontakt — radius«. Različne potrebe in različne aktivnosti posameznih slojev prebivalstva se namreč v precejšnji meri razlikujejo glede na optimalno mesto svojega zadovoljevanja oz. izvrševanja. Zato je neupravičeno in iluzorno iskati neke celovite skupnosti in vsestransko povezanost družbene prebivalcev že na najožjem prostorskem območju njihovega bivanja. Dejansko stanje nepovezanosti ali dezintegriranosti ni mogoče negativno vrednotiti, če gre pri tem le za prehod želene integriranosti na obsežnejše in specializirane skupine. Analiza pa seveda lahko opozori na tiste primere, ko gre npr. za dejansko nezadovoljene potrebe prebivalstva in ne le za spremembo okvira njihovega zadovoljevanja. Šele v tem smislu lahko dobijo takšne

gibanja kot »Community development« — ali prizadevanje po uveljavitvi stano-
vanjskih skupnosti svojo trezno osnovo in resnično vsebinsko upravičenost.

Kot smo že videli, ima ena in ista determinanta, npr. kakovost transportnih sred-
stev, lahko povsem nasprotni učinek za integracijo dveh različnih tipov lokalnih
skupnosti. Zato je treba proces integracije ali dezintegracije obravnavati vedno le
v zvezi s povsem določenim tipom skupnosti.

Na sploh se pojavlja razmerje med integracijo nižjega tipa (glede na obseg) skup-
nosti in njej nadrejenega višjega tipa kot eden od osnovnih problemov, ki jih je
treba pojasniti na začetku raziskovanja obravnavanega predmeta. Na osnovi nepo-
srednega opazovanja in logičnega sklepanja lahko pridemo do zaključka, da je
kohezivnost ene skupine v bolj ali manj direktnem, alternativno — nasprotnem
razmerju s kohezivnostjo druge skupine.

$$K_{sk1} \cong K_{sk2}$$

Vsak posameznik ima na razpolago dano količino časa in energije, kar lahko poraz-
deli (zavestno in hoteno ali ne) na svojo udeležbo v različnih skupinah. Višja inten-
zитета njegove udeležbe v dejavnosti določene skupine povzroča upadanje njegove
udeležbe v posameznih ali vseh ostalih družbenih skupinah, v katerih deluje kot član
ali pripadnik. Kohezivnost družine, katere člani so v največji meri angažirani npr.
na različnih področjih javnega življenja svoje občine, je lahko minimalna. Nasprotno
pa bi lahko opazili primere visoko kohezivnih družin tedaj, ko se njihovi družinski
člani sploh ne interesirajo za potrebe svoje občine, se ne udeležujejo v tem potrebam
— ustreznih aktivnostih, temveč se družijo predvsem med seboj in postavljajo na
prvo mesto interese (kakor jih sami percipirajo in si jih zamišljajo) svoje družine.
Seveda pa se pri tem lahko pojavijo določena razhajanja med integracijo na raz-
ličnih nivojih analize oz. različnimi tipi integracije. Če bi npr. upoštevali v analizi
kot indikator integracije le ravnanje, delovanje posameznika, bi lahko v določenih
primerih prišli do povsem drugačnih zaključkov, kot če bi izhajali iz njihovega
vrednotenja ipd.

Med dogajanjem, ki se posebno intenzivno odvija kot spremni pojav industrializacije
in urbanizacije, prihaja do zelo pomembne spremembe strukturne osnove integracije
lokalnih skupnosti. V preteklosti so namreč prevladovale takšne lokalne skupnosti,
v katerih je vsak njihov pripadnik neposredno nastopal in (lahko) prihajal v stik
z vsemi ostalimi pripadniki. Danes pa večkrat ne gre več za takšne — relativno
majhne integrirane enote, temveč za obsežnejše skupnosti, ki predstavljajo sisteme
specializiranih enot. Namesto edinstvenega grupiranja z mnogoterimi funkcijami in
intra-kooperativne integracije se uveljavlja mnogotero grupiranje z edinstvenimi
funkcijami in *interkooperativno integracijo*. V tem procesu je zakoreninjena tudi
objektivno stihijska osnova formiranja komune kot relativno zaključenega sistema
bolj ali manj specializiranih enot.

Komuna se v nobenem primeru ne pojavlja kot skupnost neposredno prisotnih pri-
padnikov. Integracije v komune si torej ni mogoče predstavljati na osnovi določenih
fizično — vidnih indikatorjev. Tu ne gre več za fizično prisotnost ljudi na določenem
mestu, temveč predvsem za njihovo posredno komuniciranje in vrednostno identi-
fikacijo. Komuna se pojavlja že kot tako obsežna lokalna oz. teritorialna skupnost,
da se vsak pripadnik akcijsko in komunikativno le posredno integrira vanjo preko
elementov njene ekološke in socialne (v ožjem smislu) strukture.

Strukturiranost določene skupnosti je predpostavka vsakega eventualnega procesa
njene integracije. Šele na osnovi analize strukture skupnosti je mogoče zasnovati
proučevanje najpomembnejših tokov procesa njene integracije. Pri tem je mogoče
razlikovati integracijo sestavljene skupnosti kot celote, integracijo podskupine same
vase, ali končno integracijo podskupin v sestavljeno skupnost.

Struktura komune kot teritorialne družbene skupnosti ima predvsem tri sledeče
dimenzije:

1. Prva dimenzija strukture komune (in vsake lokalne skupnosti) je njena funkcio-
nalna razčlenitev na različne sloje (npr. profesionalne in podobne) in skupine
(podjetja, ustanove, družbene organizacije, društva z različno vrsto dejavnosti), ki
se pojavlja v procesu družbene delitve dela.
2. Druga dimenzija strukture komune je njena družbena stratifikacija t. j. z razčle-
njenost glede na njeno vertikalno — hierarhično lestvico. Posamezni sloji, skupine

in posamezniki zavzemajo različne višje ali nižje, družbene položaje v tej skupnosti, glede na to, v kolikšni meri uspevajo ostvariti bolj ali manj pomembne vrednote skupnosti.

3. Tretja dimenzija družbene strukture (v najširšem smislu) komune pa predstavlja način zgrajenosti in razčlenjenosti v geografskem prostoru, kar lahko drugače imenujemo tudi ekološka struktura. V okviru komune gre pri tem zlasti za takšno prostorsko družbeno grupacijo, kakršne so npr. mesto, ki je njeno središče, in manjši kraji, vasi, ki še pridejo v njegovo gravitacijsko območje. Pri tem se takšna ekološka sestava lahko v veliki meri ujema oz. prekriva s prejšnjima dvema dimenzijama strukture (razlikovanje vasi in mesta je v veliki meri tudi že razlikovanje dveh funkcionalno, profesionalno različnih kategorij — kmetov in nekmetov).

Takšna je strukturna osnova integracije komune oz. lokalne skupnosti sploh. Kolikor bi obstajala povsem »čista« struktura tako, da ne bi bilo prepletanj med posameznimi elementi, ne bi niti mogli govoriti o skupnosti. Šele v dinamičnem procesu povezovanja in vključevanja posameznih strukturnih aspektov celoto pride do izoblikovanja resnične skupnosti. V tem procesu pride do razreševanja nasprotij med individualnimi, kakor tudi med različnimi kolektivnimi interesi posameznih strukturnih kategorij glede na vse tri zgoraj navedene strukturne dimenzije. Očitno ne moremo govoriti o integrirani oz. kohezivni skupnosti — niti tedaj, kadar le-ta sestoji iz posameznih slojev, ki imajo npr. oblastveni monopol, ali pa so povsem podrejeni in izključeni od oblasti in upravljanja, niti tedaj če posamezna prostorska območja živijo pretežno ločeno in medsebojno neodvisno.

V praksi se večias elementi enega in drugega medsebojno prekrivajo, kar dovede do potencirane diferenciacije in medsebojnih konfliktov. Če npr. različno krajevno poreklo prebivalstva po sebi še ne predstavlja zadostne osnove za njihova medsebojna nasprotja, pa ta osnova v primerih, ko se razlikovanje med doseljenici in domačini prekriva z razlikovanjem med tistimi, ki imajo najvišje položaje in drugimi, ki so jim bolj ali manj podrejeni (ali jih enostavno samo — nimajo) vse-kakor obstaja. Takšna situacija je pogosta zlasti v podeželskih skupnostih, ki uvajajo moderne proizvodne obrate ali druge ustanove, ki zahtevajo za svoje funkcioniranje ustrezne strokovnjake z visoko izobrazbo in morajo tako najpomembnejše funkcije in položaje prepustiti doseljenim. Na takšno situacijo pa bistveno vpliva uveljavljanje delavskega samoupravljanja in družbenega upravljanja. To namreč omejuje delovanje strokovnega kadra prvenstveno na res strokovne funkcije, obenem pa organizacijsko omogoča, da tudi domačini dobijo različne pomembne družbene položaje v okviru samoupravnega mehanizma v komuni. Zato je tudi razumljivo, da smo v intervjuju odkrivali tovrstne konflikte ravno v primerih, ko se delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje v določenem kraju še ni toliko afirmiralo, da bi obvladalo in onemogočilo samovoljo takšnih priseljenih posameznikov na vodilnih položajih.

Obenem pa se ravno v takšnih situacijah nazorno kaže, da samo integrirana oziroma kohezivna skupnost lahko izvaja tolikšen družbeni pritisk in nadzor nad vsemi svojimi pripadniki, da onemogoči osamostalitev posameznikov ali majhne skupine, ki bi lahko neodgovorno odločala o skupnih zadevah. Čim nižja je stopnja kohezivnosti dane lokalne skupnosti (bodisi da je še v prvih fazah procesa integracije, bodisi da je že močno dezintegrirana), tem večja je verjetnost, da je upravljanje njenih zadev nedemokratično. Kakor bomo videli, nam to hipotezo potrjuje tudi zbrano gradivo iz treh omenjenih občin.

2. Empirična opažanja o integraciji krajevnih in stanovanjskih skupnosti

Ko govorimo o krajevnih skupnostih, mislimo na tiste podeželske družbene enote, ki se znotraj komune izoblikujejo na območju enega ali več naselij na osnovi določenih skupnih funkcij in splošno družbene povezanosti prebivalcev. Gre torej za takšne realne družbene skupine — v sociološkem pomenu besede — v okviru katerih se odvija vsakdanje življenje prebivalcev tako, da se večinoma osebno poznajo med seboj in prihajajo pogosto v neposredne družbene stike. Družbeno življenje se navezuje na nekatere ustanove, kot npr. na osnovno šolo, gostilno, kino, na nekatera društva; pojavljajo se trgovine splošnega značaja, pošta, krajevni urad, zdravnik, kmetijska zadruga, posamezne obrti, cerkev in druge ustanove, ki opravljajo posamezne funkcije centralnega značaja tudi za neposredno okolico.

Z izrazom stanovanjska skupnost pa označujemo urbanistično in družbeno enoto mesta, ki ima določene skupne ustanove ter upravno določen status in teritorij.

Mesto kot celoto, zlasti pa njegovo središče, predstavlja osredotočenje cele vrste specializiranih funkcij, ki niso prvenstveno namenjene meščanom samim, temveč tudi potrebam širšega zaledja. Prebivalci mesta pa imajo tudi številne vsakdanje potrebe, ki jih lahko najbolj primerno zadovoljujejo v neposredni bližini svojega bivališča. Zato se znotraj mesta izoblikujejo še manjše relativno zaokrožene urbanistične enote; poleg glavnega središča se pojavi še večje ali manjše število odvisnosti od velikosti mesta majhnih središč z ustanovami najbolj splošnega značaja. Tu se razrešujejo vsakdanji problemi mestne družine in posameznika podobno kot v okviru krajevnih skupnosti na podeželju. Razlika je v tem, da ima meščan dokaj blizu tudi centralne ustanove mesta, medtem ko so pripadniki krajevnih skupnosti mnogo bolj navezani le na njene ustanove oz. funkcije. Zato imajo stanovanjske skupnosti veliko bolj zoženo področje svojega delovanja v primerjavi s krajevnimi skupnostmi. Neredko se njihovo celotno delovanje reducira na delovanje nekaj servisnih ustanov tako, da niti ne predstavljajo neke resnične skupnosti prebivalcev.

Krajevne in stanovanjske skupnosti so torej vmesni člen med posameznikom in njegovo družino na eni strani ter mestom in komuno na drugi strani. Komuna je tako obsežna lokalna skupnost, da se posamezni prebivalci načeloma lahko le posredno vključujejo vanjo. Poleg obravnavanih skupnosti je še cela vrsta »kanalov,« preko katerih poteka integracija prebivalcev v komuno. Bodisi, da gre za »linijo« proizvodnje ali distribucije in za politično ali kulturno življenje itd., povsod se pojavljajo različne družbene skupine, v katerih se posameznik neposredno udeležuje in s tem preko njih integrira v komuno in celotno družbo.

Pr tem je pomembna zlasti ugotovitev, da obstajata dva različna nivoja integracije. Na eni strani gre za integracijo v takšne skupine, v katerih se prebivalci neposredno udeležujejo različnih aktivnosti in je ravno udeležba posameznika eden od najpomembnejših indikatorjev njegove integracije. Na drugi strani pa gre npr. za integracijo »komune«, ki jo je očitno treba presojeti po nekih drugih kriterijih. V komuno se ni mogoče tako neposredno vključiti kot v družino ali prijateljsko skupino. Zato ne bomo mogli ugotavljati intenzitete integracije prebivalcev glede na njihovo udeležbo neposredno v komuni kot taki, kajti vsaka takšna udeležba se odvija v okviru neke manjše skupine.

Integracija v komuno torej predstavlja drugi tip integracije, ki jo je mogoče ugotavljati glede na to, kakšne vrednote zasledujejo prebivalci pri tem, ko delujejo v okviru ožjih družbenih skupin. Seveda ne mislimo, da izključno samo po tem. Če participacija neposredno v komuni kot celoti ni mogoča, potem je namreč mogoče presojeti in meriti intenziteto integracije določene komune predvsem po tem, v kolikšni meri so vrednote bodisi posameznih občanov, krajevnih skupnosti, podjetij ali drugih skupin na njenem območju v skladu z vrednotami komune. To je torej integracija na nivoju vrednot in ne na nivoju neposredne participacije. (Na tem mestu puščamo ob strani drugi tip tako imenovane funkcionalne integracije komune, ki je odvisna od stopnje razvoja procesa družbene delitve dela).

Šele po teh uvodnih pojasnilih je mogoče preiti na konkretnije razpravljanje o integraciji krajevnih in stanovanjskih skupnosti ter o njihovem razmerju do integracije komune. V praksi izgleda, da zlasti krajevne skupnosti absorbirajo veliko večino aktivnosti in sploh življenja svojih pripadnikov. Pretežni del njihovega življenja in skorajda vsa vsakdanja opravila in dejavnosti se zaključujejo znotraj krajevnih skupnosti. To velja v toliko večji meri, čim bolj je takšna skupnost oddaljena od večjega središča (npr. od mesta, ki je sedež občine). Tedaj namreč ta skupnost nujno razvije tem bolj raznovrstne funkcije (čeprav samo v rudimentarni obliki), tako da postane relativno osamostaljena in samozadovoljujoča enota. Zato nas ne preseneča naslednja ugotovitev iz intervjuja: »Zlasti delovanje kmečkega prebivalstva se odvija le znotraj takšnih ožjih krajevnih območij, tako da le-ti niso povezani z ostalimi občani ter skupinami in ustanovami na celotnem teritoriju občine. Radij njihovega delovanja je ozek in ne sega preko vaških (komunalnih) problemov. Po drugi strani pa je opazna značilnost, da čim bolj je krajevni odbor oddaljen od občinskega centra, tem bolje deluje« (Piran).

Tako kot se krajevna skupnost dejansko oblikuje oz. izoblikuje na podeželju, ustreza zamisel stanovanjske skupnosti predvsem potrebam prebivalcev razvitejšega mesta. Eno in drugo pa je spet odvisno od dveh faktorjev:

1. od spontanega razvoja in povezovanja prebivalcev, ter

2. od načrtnega organiziranja in prilagajanja objektivnih pogojev skupnim potrebam prebivalcev.

Tako se na primer prebivalci kraja in okolice Črna medsebojno poznajo, se srečujejo ob najrazličnejših priložnostih vsakdanjega življenja, vzdržujejo večje ali manjše število prijateljskih in sorodstvenih zvez itd. Ne da bi imeli kakršen koli namen načrtnega formiranja skupnosti, se ta skupnost že spontano pojavlja. Drugi faktor, ki lahko v veliki meri vpliva na značaj te skupnosti, je pa dejstvo, da v Crni deluje tudi krajevni odbor, krajevni odbor SZDL, organizacija ZKS, posebna organizacija stanovanjske skupnosti in drugo. Glavna naloga teh raznih organov, ustanov in organizacij je pa ravno stalna skrb in posredovanje, da bi izboljšali pogoje skupnega življenja prebivalcev na danem teritoriju.

V praksi seveda oba faktorja od enega do drugega kraja dokaj varirata. Kot splošna značilnost pa se pojavlja razlika med podeželskimi in mestnimi naselji. V prvih bolj prevladuje spontano in neformalno združevanje, v drugih pa je povezovanje prebivalcev in družbena enotnost naselja oz. njegove urbanistične enote v veliko večji meri odvisna ravno od delovanja nekaterih skupnih ustanov in organizacij. Zato se zlasti stanovanjske skupnosti v mestih pogosto reducirajo pretežno na drugi faktor. Pripadniki stanovanjskih skupnosti navadno niso že spontano tako tesno družbeno povezani med seboj, ker je njihova družbena aktivnost prav tako oz. prostorsko bolj razpršena in v večji meri presega meje skupnosti. Življenje je v večji meri institucionalizirano in delovanje stanovanjskih skupnosti se kaže predvsem v delovanju manjšega števila ustanov, ki služijo potrebam njenih pripadnikov. Zato je razumljivo, da je dobil pojem stanovanjska skupnost v vsakdanji družbenopolitični praksi zelo omejeno vsebino, ki ne ustreza prvotnim intencijam njene vloge, kakor jo nakažuje že sama beseda »skupnost«.

Tako za stanovanjsko kot krajevno skupnost velja, da pobuda za njihovo organiziranje ter njihovo konkretno pravno ureditev ni nastala v vsaki takšni skupnosti posebej, temveč je »prišla« od zunaj. Po istih osnovnih načelih in enotnem modelu je bila potem bolj ali manj prilagojena krajevnim potrebam, uvedena oz. dopolnjena organizacija teh skupnosti.

Pri tem pa v praksi dostikrat delajo še večjo napako (kot v zvezi s pojmovanjem stanovanjskih skupnosti), ko tudi pomen izraza »krajevna skupnost« reducirajo samo na njeno tako vpeljano organizacijsko strukturo. To nam mora biti v svesti zlasti tedaj, ko sociološko pristopamo k raziskovanju krajevnih skupnosti, tako da upoštevamo tudi vse ostale vidike družbenega življenja, ki niso zajeti v neke organizacijske in institucionalne kalupe.

Ko govorimo o organizacijskem, subjektivnem in političnem vidiku obravnavanih skupnosti, lahko opozorimo na specifično situacijo, ki se pojavlja v večjih krajih s pretežno večino nekmečkega prebivalstva, ki pa še nimajo značaja mesta. V njih so poleg krajevnih odborov organizirali posebej še stanovanjske skupnosti. Tako sta se pojavili ena ob drugi dve instituciji, ki sicer imata nekoliko različno usmerjenost pri svojem delovanju, vendar ne toliko, da se ne bi delno prekrivanje in nedoločnost njihovih vlog pojavila kot resna ovira družbenopolitičnega delovanja v takem kraju. To pa, z drugimi besedami, pomeni oslabeitev enega od faktorjev integracije krajevne skupnosti in komune. V Prevaljah so to izrazili nekako takole: »Krajevni odbor in stanovanjska skupnost obstajata še vzporedno, kar je zelo negativno; ni jasno, kje se delovno področje enega neha in drugega začne... Ta dvotirnost hromi delo, ker se zanašajo eni na druge, tako da nobeden ne podvzame potrebnih ukrepov«.

Naslednja ugotovitev zelo karakteristično označuje celotni obravnavani problem, tako kot se kaže v občinah, ki smo jih obiskali: »Ljudje se na splošno bolj zanimajo za krajevno skupnost in njene probleme kot pa za celotno komuno« (Prevalje).

To je pravzaprav bolj označba stopnje procesa integracije kot pa njena vsebinska opredelitev. Vendar nas pa opozarja na izhodišče in na smer potekanja tega procesa. Proces integracije prebivalcev poteka od prostorsko najbližjih skupin v neposredni bližini bivališča — k večjim in prostorsko razsežnejšim lokalnim in teritorialnim skupnostim. Vsak posameznik v načelu ne more biti integriran v komuno če že prej ni bil integriran v svojo krajevno skupnost. Mogoče pa je, da njegova intenzivna družbena participacija v krajevni skupnosti ne pomeni tudi integriranosti v komuno, v kolikor pri tem zasleduje vrednote, ki niso skladne z vrednotami komune. Pojav-

ljajo se tudi posamezniki, ki se toliko angažirajo na nivoju komun, da se povsem dezintegrirajo iz svoje krajevne skupnosti. V Portorožu na primer »stanujejo tudi politični funkcionarji, direktorji podjetij idr., ki pa ne prihajajo na sestanke in se v glavnem družijo le med seboj«.

Torej pogledjmo, kakšna je vloga nekaterih indikatorjev integracije prebivalcev v krajevno skupnost ter različnih objektivnih in subjektivnih pogojev, ki se pojavljajo kot njihove determinante.

Eden od takšnih indikatorjev je že večja ali manjša *informiranost* in zanimanje za dogajanje in probleme skupnosti, ki se kaže pri različnih slojih in skupinah njenega prebivalstva. Tako smo npr. v Črni na vprašanje »Kdo vse razmišlja o problemih vaše krajevne skupnosti? Kdo ima skrb za razvoj Črne?« dobili nekako takšenle odgovor: »Vsi prebivalci razpravljajo o razvoju kraja, tudi v povsem osebnih medsebojnih stikih (npr. ko sosed obišče soseda)« ipd. Ta ugotovitev kaže na to, da je zanimanje prebivalstva usmerjeno na probleme njihove krajevne skupnosti, na katero se čutijo osebno navezani. (Čeprav bomo videli — iz ostalih podatkov, da pri tem obstaja dokaj pomembna stratifikacija prebivalstva).

Pravo nasprotje takšni splošni usmerjenosti zanimanja prebivalstva za življenje in razvoj svoje krajevne skupnosti pa smo razkrili v Portorožu. To je npr. »precejšnje število doseljencev — avanturistov... že nekako usmerjeno proč od kraja; samo iščejo še boljših pogojev, da bi se preselili drugam... Skoraj na vseh področjih družbenega življenja se kaže nekakšna ravnodušnost«.

Drugi indikator integracije prebivalcev v krajevno skupnost je njihova *družbena participacija*. Gre predvsem za tiste oblike participacije, ki v največji meri prispevajo k neposrednemu zadovoljevanju različnih potreb celotne skupnosti ali večjega števila njenih pripadnikov in ne zastopujejo prvenstveno trenutnim potrebam posameznika. Zlasti krajevne skupnosti s pretežno kmečkim prebivalstvom imajo že tradicionalno zelo razvite raznovrstne oblike samopomoči tako, da prebivalci v veliki meri z lastno udeležbo rešujejo skupne probleme. Pogledjmo nekatere primere, ki ilustrirajo izredno pestre oblike in namene takšnih aktivnosti. Tako so npr. v Hotizi (občini Lendava) vaščani sami regulirali potok, ki je poplavljal skoraj polovico njihovih travnikov. Prostovoljno so sodelovali pri gradnji nove ceste, pri gradnji gasilskega doma, pri popravljanju šole in mrtvašnice. V vaseh Zitkovci in Centiba so na lastno iniciativo s prostovoljnimi delom zgradili vaški dom, da bi tako imeli skupen prostor za shajanje. V Dubrovniku so na ta način zgradili stanovanjski blok za zdravnike in garažo (da bi lahko uvedli novo avtobusno zvezo). V Veliki Polani redno brezplačno popravljajo pota (vrednost 1 milj. na leto), zgradili so združni dom, izvedli elektrifikacijo vasi itd.

Pri tem smo prišli do zanimive ugotovitve, da takšna *prostovoljna dejavnost relativno vedno bolj upada, čim bolj prehajamo od kmečko podeželskih naselij preko večjih industrializiranih krajev do tipično mestnih naselij*.

V vseh treh občinah ugotavljajo, da se zelo pogosto poslužujejo takšnega načina reševanja skupnih problemov v manjših podeželskih krajevnih skupnostih. Vendar smo v Prevaljah, kjer je večina prebivalstva zaposlena v industriji in ostalih kmetijskih dejavnostih, že ugotovili takšnele situacijo: »Včasih se poslužujemo prostovoljnega dela ali prostovoljnega prispevka v denarju kot načina za izvedbo določenih akcij. Vendar pri večini ljudi naletimo na stališče, da bi vsakdo rajši dal 1000 din, kot pa da bi šel »kopat«, t. j. na prostovoljno delo«.

To ne bi zaslužilo pozornosti, če bi šlo pri tem samo za različno obliko in v bistvu za isto vsebino (t. j. določen prispevek ali žrtev za kolektivne interese), kakor bi lahko zaključili na osnovi gornjega podatka. Vendar so respondenti, istočasno ko so opisovali vlogo in oblike takšnih akcij v svojih krajevnih skupnostih, največkrat tudi spontano opozarjali na povsem drugačno stanje v mestu. Npr. »V mestu so ljudje dosti bolj razvajeni, tako da se jim vse naredi, kar jim je potrebno. Na vasi pa je interes za reševanje komunalnih vprašanj večji. Meščani kar čakajo, češ saj tako mora podjetje to narediti. Organizacija SZDL v Lendavi je dala sredstva za pesek, ki naj bi ga porabili za nasipanje med bloki. Vendar stanovalci niso pokazali niti toliko zanimanja, da bi ga razmetali. Kaj takega se v vasi nikdar ne zgodi. Akcijo, ki jo delno materialno podprem rodi mnogo večje rezultate na vasi kot v mestu.« (Hotiza). Ali pa druga izjava:

»Lendava kot mesto ni prakticiralo takšnih oblik samopomoči, kasneje pa so jo začele posnemati še okoliške vasi«. (Velika Polana).

Gornje nas opozarja na tipičen pojav institucionalizacije aktivnosti, ki je tem bolj izrazit, čim večja je zadevna družbena grupacija. Povsem razumljivo je, da je celo vrsto zadev, ki jih na vasi lahko opravijo s prostovoljno akcijo manjšega števila ljudi, v mestu mogoče redno in solidno izvajati le preko posebej organiziranih strokovnih ustanov, podjetij, organizacij itd. Pripadniki krajevnih skupnosti, kjer ni takšnih ent s posebnimi zadolžitvami, pa se zavedajo, da je v bistvu le od njih samih odvisno, ali bodo npr. dobili potrebne skupne objekte, naprave in podobno, ali ne. Po drugi strani pa jih vse skupne potrebe bolj neposredno »bodejo v oči« in ta neposrednost vpliva, da se v večji meri identificirajo s potrebami svoje krajevne skupnosti. Na ta način torej pri obravnavanih razlikah ne gre samo za različne oblike prispevanja za razreševanje skupnih potreb. Ne gre le za to, da se v kmečkih krajevnih skupnostih v večji meri pojavlja prostovoljno delo (verjetno kot izraz ostankov naturalnega gospodarstva in ustrezne miselnosti), v industrializiranih središčih in mestnih naseljih pa namesto tega denarni ekvivalent.

V Veliki Polani so nas še takole opozorili na problem:

»Vaščani opažajo določeno razliko v tem, kako se zbirajo sredstva za gradnjo javnih objektov v mestu Lendavi in pa na vasi. Obstaja tendenca, da stvari, ki se na vasi še opravljajo s prostovoljnim delom, v mestu izvedejo povsem po formalno zbranih sredstvih občine in preko ustreznih podjetij ali ustanov«. V mestu se torej v manjši meri obračajo neposredno na posameznika, tudi če gre le za zbiranje sredstev za neke skupne potrebe. V celoti gre torej tudi za razliko v stopnji integracije, ki je rezultat resničnih objektivnih pogojev (o katerih bomo govorili še kasneje).

Prebivalci se seveda udeležujejo še drugih izredno raznovrstnih družbenih aktivnosti, ki predstavljajo bolj ali manj pomembne indikatorje njihove integracije v krajevno skupnost. Na tem mestu se ne moremo spuščati v vse te konkretne oblike družbene participacije, temveč lahko opozorimo le na nekatere splošnejše probleme.

Tudi v podeželskih krajevnih skupnostih se najpomembnejše družbene aktivnosti odvijajo v okviru različnih organizacij, ustanov in društev. Ne glede na večjo ali manjšo raznovrstnost družbenih aktivnosti v posameznih krajih, se pa pojavlja splošna značilnost, da je samo manjši delež prebivalstva izrazito družbeno aktiven. S primerom iz Velike Polane lahko to ugotovitev ilustriramo takole: »Če ima vas 600 do 700 ljudi, je pa družbeno aktivnih samo 200. Ti vodijo celotno življenje vasi, pomenijo jedro vasi. To ne pomeni, da so ostali proti, temveč le to, da čakajo na pobudo drugih, ko pa je pobuda dana, tudi sami pristopijo k akciji. Pri vski politični, gospodarski ali nabiralni akciji se odzove okrog 2/3 ljudi. Procent teh ljudi, ki se odzovejo, pa raste. Ne odzovejo se večinoma starejši ljudje, ki niso toliko razgledani. Ženske so tudi bolj pasivne. V glavnem je znano vnaprej, kdo se bo odzval«. Iz teh in podobnih ugotovitev v drugih krajih je mogoče »razbrati« tri značilne kategorije prebivalcev, ki se medsebojno razlikujejo po kriteriju družbene participacije krajevni skupnosti.

1. Najprej gre za manjši delež prebivalcev, ki najbolj pogosto nastopajo kot nosilci iniciative, kot najbolj družbeno aktivni in vodilni faktor krajevnega dogajanja. Le ti opravljajo najpomembnejše funkcije v obstoječih organizacijah, ustanovah in društvih in se kot takšni neredko pojavljajo vzporedno na večjih področjih dejavnosti. V Črni so nam navedli, da je v njihovi krajevni skupnosti (ca. 2000 prebivalcev) le okrog 30 do 50 takšnih občanov.

2. Le tem predstavljajo pravo nasprotje tisti prebivalci, ki niti ne sprožijo kakšne pobude za kolektivno akcijo niti ne sledijo takšni pobudi drugih. Pri tem gre lahko za ljudi, ki objektivno nimajo možnosti za to in so sploh v večji meri izolirani; lahko gre tudi še za take, ki se izključno omejujejo samo na zadovoljevanje svojih individualnih interesov, ali pa spet druge, ki se usmerjajo samo na takšne aktivnosti, ki v bistvu ne pripomorejo k izboljšanju pogojev življenja v krajevni skupnosti (na primer cerkveni obredi in podobno).

3. Večji delež prebivalstva pa lahko štejemo v nekakšno vmesno kategorijo. Tu sta npr. tisti dve tretjini ljudi, ki se v Veliki Polani »odzovejo« skoraj ob vsaki skupni akciji. Zanje je značilno, da zavzamejo konstruktivno stališče pri urejanju skupnih problemov, tako da se pri tem tudi sami čutijo prizadete. Obenem pa največkrat le čakajo na pobudo koga drugega in šele potem, »ko je pobuda dana,« tudi sami pristopijo k akciji.

Kot tretji indikator integracije krajevne skupnosti lahko štejemo družbene odnose med njenimi prebivalci. Prostorska razporeditev teh družbenih odnosov se pretežno

ujema s prostorsko sliko njihove družbene participacije. Ljudje navezujejo medsebojne prijateljske stike istočasno s svojim družbenopolitičnim delom, v gostilni, trgovini in podobno. To se je zlasti izrazito pokazalo v posameznih krajih piranske občine, v katere so se doselili ljudje, ki se prej sploh niso poznali med seboj. Zato so se pa ravno tisti, ki so bili najbolj družbeno aktivni, najhitreje spoznali z razmeroma največjim številom ostalih prebivalcev.

Na splošno je značilno, da v bolj industrializiranih skupnostih družbeni stiki potekajo koncentrično, tako da se križajo v posameznih skupinah, ki tvorijo nekakšna žarišča skupnih aktivnosti. V pretežno kmečkih krajevnih skupnostih pa se njihovi pripadniki v veliko večji meri povezujejo med seboj v neposredni sosesčini in tako, da je vsebinska določenost njihovih stikov skorajda povsem neomejena. V tem pogledu je bilo mogoče opaziti precejšnjo razliko med moškimi in ženskami. V vasi Hotiza (obč. Lendava) se npr. že pri mladini pojavi razlika, tako da dekleta vzdržujejo medsebojne stike največ samo med sosednimi družinami ali v eni »ulici«, fantje pa se povezujejo tudi s področja cele vasi. Vendar pa se eni in drugi družijo med seboj tako, da tvorijo manjše skupine po 5—7 članov, ki so približno iste starosti (do 3 let razlike). Takšne skupine potem pogosto enotno nastopajo pri različnih akcijah in se kot poseben element vključijo v osrednje krajevne organizacije, ali pa zavzamejo nasprotno stališče in nastopajo kot nekakšna »opozicija«. Pri odraslih prebivalcih se medsebojni odnosi ne pojavljajo tako vezano na določeno starost, ostaja pa še naprej njihova značilna prostorska distribucija.

Zbrani podatki nas nadalje opozarjajo, da vsak posamezni pripadnik krajevne skupnosti pri nespremenjenih ostalih pogojih vzdržuje stike z relativno manjšim deležem vseh ostalih pripadnikov, čim večje je njihovo število.

Npr.: »Črna je manjši delavski center, kjer ne more biti nobeden izoliran. Mežica: — tu je bila prej uprava rudnika kot poseben sloj in se še danes nekoliko čuti sloj uslužbencev posebej od delavcev; vendar vsak pozna vse ostale. V Ravnah je več ljudi, tako da se še ne poznajo vsi med seboj, uslužbenci z viška gledajo na ostale.«

Iz gornjega je mogoče nakazati dva problema. Po eni strani gre za to, da se mreža družbenih stikov spreminja v odvisnosti od obsega skupnosti. Po drugi strani pa se ti družbeni stiki v veliki meri lomijo na mejah temeljnih strukturnih kategorij posamezne skupnosti. Te meje so pri nas po izvedeni socialistični revoluciji že zelo zabrisane in v glavnem odražajo le profesionalno strukturo vsake krajevne skupnosti. Pred vojno pa je npr. v Veliki Polani premoženjska diferenciacija med kmeti vplivala na njihove medsebojne odnose; tako, da je bila cela vas razdeljena na tri tabore, med katerimi so bila stalna nasprotja (ki so dobila svoj zunanji izraz v pretepih med mladino). Sedaj ni več tovrstnih konfliktov.

V nadaljnjem raziskovanju bi bilo potrebno natančno ugotoviti kvantitativno in kvalitativno razmerje med tistimi družbenimi stiki, ki jih prebivalci temeljnih strukturnih kategorij vzdržujejo sami med seboj nasproti tistim, preko katerih se povezujejo z vsemi ostalimi prebivalci dane skupnosti.

Poleg tega pa gre tudi za razmerje med tistimi družbenimi stiki, ki jih ima vsak posameznik s pripadniki svoje krajevne skupnosti in njegovimi ostalimi stiki s prebivalci na teritoriju svoje občine. S tem bi dobili ustrezen instrument za kvantitativno izražanje in primerjanje intenzitete »komunikativnega tipa« integracije posameznih krajevnih skupnosti.

Nekatere probleme lahko nakažemo tudi v zvezi s četrtem indikatorjem integracije krajevnih skupnosti. Gre za različne potrebe prebivalcev in njihove vrednote, ki so jim nekakšno vodilo pri delovanju v okviru skupnosti in izven nje. Splošna ugotovitev, da število in pomembnost potreb, ki jih posamezniki lahko zadovoljujejo v okviru določene skupine, odloča o integraciji oz. kohezivnosti te skupine — potrjuje nešteto različnih primerov. Pri tem je pač najbolj očitna vloga osnovnih materialnih eksistenčnih potreb, katerih zadovoljitev si človek zagotavlja s svojo poklicno dejavnostjo. Zato je možnost ustrezne zaposlitve prebivalcev dane skupnosti eden od osnovnih pogojev njene integracije. Če integracija variira glede na to, kakšne potrebe pripadniki dane skupnosti v njej lahko zadovoljujejo, tedaj ko v njej prebivajo, potem je očitno, da lahko v primeru njihovega odseljevanja govorimo kvečjemu še o njeni dezintegraciji.

Ze površno proučevanje pa pokaže, da je prav potreba po ustreznější zaposlitvi glavni razlog tega odseljevanja. Če to dogajanje pomeni dezintegracijo določenega dela prebivalstva iz dane skupnosti, potem še ni nujno, da to pomeni samo po sebi tudi

dezintegracijo skupnosti kot celote. Mogoče je celo, da se preko tega procesa vzpostavi ravnotežje med potrebami ljudi in objektivnimi možnostmi za njihovo zadovoljevanje v okviru iste skupnosti. Vendar pa odseljevanje poruši uravnoteženo, demografsko strukturo krajevne skupnosti in s tem izredno oslabi njeno družbeno življenje. Takšno stanje smo konkretno ugotavljali zlasti v nekaterih krajih na območju občine Lendava. Domačini ugotavljajo, da je družbeno življenje v kraju zelo zamrlo, kajti ravno najbolj aktivni del se je zaradi zaposlitve začasno ali stalno odselil drugam. Tako prevladujejo le starejši ljudje in otroci, kar vnaša elemente stagnacije v splošni proces preobražanja podeželskih skupnosti.

V ostalih dveh občinah, kjer so možnosti za zaposlovanje izven kmetijstva večje, nastaja pri tem še čisto poseben socialni problem. Kmečka družina je namreč do sedaj že tradicionalno opravljala ne samo funkcijo produkcijske enote, temveč tudi funkcijo nekakšnega »socialnega zavarovanja« svojih članov. Zlasti starostno »zavarovanje« je temeljilo na nekakšnem ravnotežju med dvema vrednotama: lastnino zemlje na eni strani (starši) ter sposobnostjo za delo na drugi strani. Z različnimi oblikami zaposlovanja mlajše generacije v industriji se tudi to razmerje bistveno spremeni. Tudi če še naprej stanujejo v hiši staršev ali vsaj v istem kraju, postanejo delavci bolj samostojni tako, da se namesto prejšnje navezanosti na posestvo vse bolj navezujejo na tovarno. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da gre tu za medsebojno razhajanje družbene integracije dveh generacij prebivalstva krajevnih skupnosti. Zato bo tudi razrešitev nastalega problema za starejšo generacijo mogoča spet le z vskladitvijo integracije obeh kategorij prebivalstva na isti nivo. Na mesto družine stopa krajevna skupnost in komuna, ki pa lahko prevzame ta vlogo samo v kolikor sta že res integrirani skupnosti celokupnega prebivalstva na svojem področju. V občini Piran npr. občina že rešuje eksistenčni problem štiridesetih kmetov, ki niso več sposobni za delo.

Seveda pa po drugi strani mlajša generacija v novih oblikah proizvodnje in z večjo produktivnostjo dela ustvarja v okviru takšne skupnosti večji presežni proizvod, ki je osnova tudi za kritje takšnih novih potreb, za katere more sedaj skrbeti krajevna skupnost in komuna.

Na splošno torej ugotavljamo, da nezmožnost zadovoljiti potrebe prebivalcev v določeni skupnosti navaja na njeno dezintegracijo. Pri tem ne gre niti samo za materialne niti le za individualne potrebe. To lahko ilustriramo z naslednjim primerom: V podjetju »Nafta« v Lendavi npr. negodujejo, da najvišji strokovni kader po določenem času skoraj redno zapušča podjetje. »Inženirji v podjetju ostanejo, dokler jim otroci ne odrastejo za takšno šolanje, ki ni mogoče v Lendavi. Potem pa zapustijo podjetje in se preselijo v večja mesta«. »Na deželi se je treba marsičemu odpovedati« (npr. »že dvanajst let nisem bil v operi«). »Otroci tudi že na začetku nimajo toliko različnih možnosti izobraževanja kot v večjem mestu«. (Nafta — Lendava).

Torej tudi različne duhovne potrebe in potrebe družine kot celote lahko odločilno vplivajo na integracijo v krajevno skupnost in komuno tistih slojev prebivalstva, ki takšne potrebe pač imajo oz. so jih osveščeni. Ker se struktura potreb prebivalcev spreminja tudi glede na mesto v družbeni strukturi dane skupnosti, je razumljivo, da lahko ista situacija povsem različno vpliva na integracijo posameznih slojev prebivalstva. Tisti objektivni pogoji, ki npr. pomenijo faktor integracije za uslužbenca (npr. pomanjkanje višjega šolstva), nimajo takšnega pomena tudi za kmete itd.

(Konec prihodnjič)

Mladi funkcionarji v družbenopolitičnih in društvenih organizacijah

Bogdan Kavčič

Povzetek

To poglavje obravnava vpliv starosti, spola in izobrazbe na število funkcionarjev med 14—27 let starimi Slovenci — člani političnih organizacij in na število funkcij, ki jih posameznik opravlja.

S starostjo število funkcionarjev med člani družbenopolitičnih organizacij narašča od 14-tega do 40-tega leta, potem pa zopet upade.

Zenske funkcionarje v povprečju pomembno manj kot moški. Vendar se manjše število funkcionarjev žensk kot pa moških ne pojavlja na vseh starostnih stopnjah. V letih 14—19 je v političnih organizacijah funkcionarjev žensk približno enako kot funkcionarjev moških, kasneje pa pride do znatnih razlik (v korist moških).

LMS in ZSJ sta organizaciji, kjer funkcionarji večji del članstva kakor pa v kateri koli drugi organizaciji. Prav tako je funkcionarjev žensk približno enako število kot funkcionarjev moških (vsaj v letih 14—19). To verjetno dovoljuje zaključek, da je aktivnost v teh dveh organizacijah pomembna tudi za celotno kasnejšo družbeno dejavnost posameznika. Primerjava izobrazbene strukture funkcionarjev in članov družbenopolitičnih organizacij je pokazala, da so med funkcionarji bolj kot med člani zastopane naslednje izobrazbene stopnje: nižja srednja, nižja strokovna in zlasti srednja šola; manj kot med člani pa osnovna šola ali manj in višja ali visoka šola.

Od vseh funkcionarjev opravlja funkcije približno 80 % v političnih organizacijah in 20 % v društvenih. Razmerje med moškimi in ženskimi funkcionarji se s starostjo spreminja v korist moških: pri starosti 14—16 let jih je približno enako, v starosti nad 27 let pa je moških funkcionarjev že trikrat več kot funkcionarjev žensk.

Število funkcij, ki jih opravlja posamezen funkcionar, s starostjo narašča.

Proporc žensk funkcionarjev, ki opravljajo več kot eno funkcijo, je v starosti 14—19 let približno enak proporc moških, pri starosti 20—27 let pa je že manjši.

Izobrazbeno struktura 14—27 let starih funkcionarjev, ne glede na to, ali opravljajo funkcijo v družbenopolitičnih ali društvenih organizacijah, je ugodnejša kakor pa izobrazbena struktura prebivalstva te starosti. Manj izobraženi imajo manjše število funkcij (povprečno) kot bolj izobraženi.

LMS in ZSJ — šola enakopravnosti med spoloma

Dejavnost masovnih političnih organizacij, kot SZDL, LMS in ZSJ je osnovana na aktivnosti članstva.

Velika večina članstva masovnih političnih organizacij je običajno popolnoma neaktivna in se le v manjšem delu udeležuje prireditiv, ki jih te organizacije prirejajo. Neaktivni člani se omejujejo na plačevanje članarine, sicer pa se komaj še angažirajo za delo v organizaciji. Naslednji del članstva sestavljajo tisti, ki se deloma udeležujejo v dejavnosti organizacije. Udeležujejo se sestankov, da pa bi se aktivno udeležili v diskusiji, se pa komaj še zgodi. Iz tega dela se formira tudi najaktivnejši del članstva organizacij — funkcionarji. Njihovo delo predstavlja operativno de-

javnost organizacij (izvrševanje sprejetih sklepov). Med funkcionarji zopet lahko ločimo več slojev: nižje, srednje, višje ipd.

Poglejmo, kolikšen delež ima najaktivnejši del članstva družbenopolitičnih organizacij — funkcionarji v celotnem številu članstva (tabela št. 1).

Tabela 1: Funkcionarji med 14—27 let starimi člani v političnih organizacijah (v % posameznih starostnih grup).

Organizacija	Starost v letih			Povprečno 14—27
	14—16	17—19	20—27	
SZDL	0,8	0,4	2,9	2,1
ZSJ	—	1,3	4,2	3,0
LMS in ZŠJ	9,9	13,6	7,2	8,9
ZKJ	—	—	2,0	1,3
ni funkcionar	90,4	85,3	86,0	86,6
100 % = ...	382	550	1662	2594

Opomba: % v koloni »povprečno 14—27 let« so računani od 2594, kolikor je število vseh anketiranih, starih 14—27 let, članov političnih organizacij. 1,6% anketiranih ni odgovorilo, če so funkcionarji, in ti niso upoštevani v tabeli. Števila v vrsti »100 %« pomenijo število vseh anketiranih članov političnih organizacij v označeni starosti.

V starosti 14—27 let je največ funkcionarjev v LMS in ZŠJ (8,8% vseh članov), sledi Zveza sindikatov (3,0% vseh članov), SZDL (2,1% vseh članov). Sam odnos med starostjo in deležem funkcionarjev pa bo jasnejši, če vključimo v tabelo še ostale starostne skupine (tabela 2).

Organizaciji LMS in ZŠJ imata zaradi specifičnosti drugačno starostno strukturo funkcionarjev. Kot kaže tabela, je med nad 28 let starimi funkcionarji le še 0,3% tistih, ki imajo funkcijo v LMS oziroma ZŠJ. Omenili smo že, da s starostjo prehaja članstvo iz LMS oziroma ZŠJ v SZDL. Prav tako prehajajo — tudi funkcionarji iz LMS oziroma ZŠJ v druge organizacije. Zanimiv pojav je, da je med 14—27 letnimi člani političnih organizacij kar 8,8% funkcionarjev v LMS oziroma ZŠJ. Iz tabele 2 je razvidno, da nobena druga organizacija v nobeni starostni dobi ne uspe aktivirati relativno toliko ljudi kot LMS oziroma ZŠJ. Vsaj deloma moramo ta pojav pripisati dejstvu, da je za mladino manjša možnost (starost) za vključevanje v ostale politične organizacije kot za starejše. Vsaj deloma pa je to tudi rezultat dejavnosti organizacije in politike organizacije LMS oziroma ZŠJ do opravljanja funkcij.

Pri Socialistični zvezi, Zvezi sindikatov in Zvezi komunistov pa opazimo pojav, ki smo ga že omenili; pri starejših od 40 let se število funkcionarjev manjša — kar potrjuje domnevo o splošnem manjšanju aktivnosti po 40-tih letih. To zmanjšanje dejavnosti je lahko v zvezi s splošnim upadom aktivnosti po 40. letih, ki je biološko pogojena. Lahko pa je to zmanjšanje posledica specifičnih družbenih pogojev, v katerih so starejši od 40 let preživeli velik del svojega življenja (predvojno obdobje), ko so bili pogoji za družbeno udejstvovanje slabši kakor danes. Zanimiv pojav je tudi, da v ZK do 19 let starosti ni funkcionarjev.

Tabela 2: Delež funkcionarjev med člani političnih organizacij, v % posameznih starostnih grup.

Organizacija	Starost v letih				Povprečno
	14—27	28—41	42—55	nad 55	
SZDL	2,1	6,2	5,3	2,9	4,2
ZSJ	3,0	6,1	4,0	1,0	3,7
LMS in ZŠJ	8,8	0,3	—	—	2,7
ZKJ	1,3	4,0	0,8	0,6	2,1
ni funkcionar	86,6	84,2	85,2	94,0	87,6
100 % = ...	2594	2765	1793	1781	8941

To pomeni, da v ZK »pravkar« sprejeti člani ne dobivajo funkcij. Za notranjo rast in trdnost organizacije je prav gotovo koristno, da se člani najprej spoznajo z delom organizacije, da se tudi sami udeležujejo prej v drugih organizacijah, preden sprejmejo funkcijo v ZK. Po številu članov funkcionarjev je sedaj na prvem mestu SZDL, sledi ZSJ, ZKJ ter LMS in ZSJ.

Sprememba nasproti starostni grupi 14—27 let je razumljiva iz čisto formalnih razlogov. LMS in ZSJ sta namreč organizaciji, ki vključujeta samo mlajše prebivalstvo.

Tabela 3: Funkcionarji v družbenopolitičnih organizacijah po spolu — v % članstva v posameznih starostnih grupah.

Organizacija	Starost in spol					
	14—16		17—19		20—27	
	m	ž	m	ž	ž	m
SZDL	—	1,5	—	0,8	4,0	1,7
ZSJ	—	—	1,4	1,2	4,7	3,6
LMS in ZSJ	9,0	10,8	14,1	13,1	9,0	4,8
ZKJ	—	—	—	—	2,8	1,2
ni funkcionar	91,5	89,2	85,2	85,4	82,7	90,2

Opomba: % v koloni »povprečno« so računani od vseh anketiranih članov političnih organizacij (ne glede na starost), ki so odgovorili na vprašanje, če so funkcionarji v političnih organizacijah.

Ce razdelimo funkcionarje po spolu, dobimo sliko, kot jo kaže tabela 3. Tabela kaže, da je v prvi starostni grupi (14—16 let) celo nekoliko več funkcionarjev med ženskami kakor pa med moškimi. Pri starosti 17—19 let je število približno izenačeno. Kot smo že videli, je mladina med 14. in 19. letom od vseh družbenopolitičnih organizacij vključena predvsem v LMS in deloma tudi v ZSJ po 18. letu. Ker je v teh dveh organizacijah približno enak del funkcionarjev med moškimi in ženskami, to pomeni, da sta ti dve organizaciji »šola enakopravnosti« med spoloma.

To dejstvo in pa podatek, da sta ravno LMS in ZSJ organizaciji, ki aktivirata večji del svojega članstva kot ostale organizacije, potrjujejo že prej omenjeno domnevo, da je aktivnost v LMS in ZSJ faktor, od katerega je verjetno odvisna tudi kasnejša udeležnost v družbenem življenju.

Pri starosti 20—27 let pa se kaže upadanje funkcionarjev žensk (19,8 %) nasproti moškimi (17,3 %). Ta tendenca je vse izrazitejša tja do 55. leta, ko se razmerje nekoliko popravi, čeprav je še vedno pomembno manj funkcionarjev žensk kot moških.

Ko smo analizirali članstvo, smo ugotovili, da se začne proporcija števila članov žensk v družbenopolitičnih organizacijah zmanjševati nekako po 30. letu, moških pa po 40. letu. Če podobno analiziramo funkcionarje, vidimo, da se število žensk funkcionarjev

Tabela 4: Člani družbenopolitičnih organizacij, ki niso funkcionarji — v % posameznih starostnih grup in po spolu.

Starost	Ni funkcionar	
	moški	ženske
14—16	91,5	89,2
17—19	85,2	85,4
20—27	82,7	90,2
28—41	76,9	92,1
42—55	81,4	95,2
nad 55	90,2	97,3
	4595	4346

začne zmanjševati že pred dvajsetim letom, moških pa, prav tako kot število članstva, šele po 40. letu.

Pri družbenopolitično bolj aktivni grupi moških gre proces upadanja proporca funkcionarjev v posameznih starostih vzporedno z upadanjem članstva. Pri družbenopolitično manj aktivni grupi žensk pa se proces upadanja proporca funkcionarjev začne znatno prej kot upadanje števila članstva. Upadanje proporca funkcionarjev žensk verjetno napoveduje splošno upadanje družbenopolitične aktivnosti.

Problem torej ni v tem, da bi bile ženske v celoti manj aktivne. Da temu ni tako, kaže analiza funkcionarjev po starosti in spolu. Problem je, kako obdržati nivo aktivnosti žensk na tako visoki ravni, kot je v letih 14—19, tudi kasneje. Ali z drugimi besedami: kakšne pogoje je treba ustvariti, da bo aktivnost žensk vseh starosti ostala na visokem nivoju mladih let. Manjšo družbeno aktivnost starejših žensk nasproti moškimi je moč pojasniti z različnimi biološkimi in družbenimi pogoji. Prav tako ne gre zanemarjati vpliva tradicij. Starejše ženske so preživele mlada leta v pogojih neenakopravnosti z moškimi, v pogojih, ko so se lahko javno udeleževale predvsem moški. Vendar če bi manjšo aktivnost povzročal le ta faktor, bi mlajša generacija žensk, ki so se rodile med vojno in po njej, in zaradi tega že živele v bistveno spremenjenih pogojih, ne smele kazati nižjega nivoja aktivnosti kakor moški. Kot smo videli, 14—19 letne res ne kažejo nižje aktivnosti. Vendar sem spada tudi del 20—27 letnih, kjer pa se že pojavijo občutne razlike v korist moških. Pri vplivanju na družbeno aktivnost se plepletajo tradicije s sedanjimi družbenimi pogoji. Šele kasnejše raziskave bodo lahko pokazale, če naša sedanja družba že ustvarja pogoje, ki omogočajo enako družbeno aktivnost moških in žensk.

V družbenopolitičnih organizacijah je več funkcionarjev kakor v društvenih

Na osnovi podatkov ankete napravljena ocena števila funkcionarjev kaže, da imamo v Sloveniji 140—145 tisoč funkcionarjev, starih nad 14 let, od tega približno 77,8% v družbenopolitičnih organizacijah in 22,2% v društvenih organizacijah. V družbenopolitične organizacije je včlanjenega približno 74,5% vsega prebivalstva nad 14 let starosti (ocena na podlagi ankete), v društvenih organizacijah pa približno 53,3% (ocena). Razmerje med članstvom v političnih organizacijah in društvenih organizacijah je približno 3 : 2, analogno razmerje funkcionarjev pa je kakor 3,5 : 1. Družbenopolitične organizacije imajo torej neprimerno več funkcionarjev kakor pa društvene organizacije. Ta pojav je zlasti zanimiv ob hipotezi, da je dejavnost društvenih organizacij približno enaka dejavnosti političnih organizacij, ker to pomeni, da je članstvo v društvenih organizacijah aktivnejše kot pa v političnih. Postavlja se vprašanje o načinu dela v političnih organizacijah. Verjetno je sistem reševanja nalog v političnih organizacijah tak, da jih rešujejo predvsem funkcionarji, manj pa člani. To pa pomeni večje obremenjevanje funkcionarjev in s tem krepitev tendence za povečevanje njihovega števila.

Razmerje med funkcionarji v društvenih in političnih organizacijah v posameznih starostnih grupah je približno stalno.

Razmerja kaže tabela 5.

Tabela 5: Funkcionarji v društvenih in političnih organizacijah po starosti (v % posameznih starostnih grup).

Funkcionarjev	Starost v letih						Povprečno
	14—16	17—19	20—27	28—41	42—55	nad 55	
v pol. org.	74,0	75,7	79,6	80,0	77,1	71,5	78,1
v društv. org.	26,0	24,3	20,4	20,0	22,9	28,5	21,9
S k u p a j	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zanimivo pa je, da % funkcionarjev v političnih organizacijah narašča nekako do 40. leta in obenem pada % funkcionarjev v društvenih organizacijah. Po 40. letu pa se proces obrne. Sicer majhne razlike so toliko pomembnejše, ker grupa 28—41 let obsega 38,8% vseh funkcionarjev, torej več kot vse mlajše ali vse starjše grupe

skupaj. Manjši propore funkcionarjev v društvenih organizacijah v grupi 28—41 let pa ne pomeni, da se ta grupa manj vključuje v društvene organizacije, ampak je prav nasprotno tudi v tem pogledu najaktivnejša.

Delež funkcionarjev nasproti funkcionarjem moškim v posameznih starostnih grupah konstantno pada od približno enakega deleža v starosti 14—16 let, skoraj do razmerja 3 : 1 v starosti od 27 let dalje. V starosti 14—19 let opravljajo ženske funkcije v večjem delu v političnih kot v društvenih organizacijah, potem pa se situacija obrne.

Sliko, kakršno dobimo, če v razdelitev funkcionarjev po starosti vključimo še spol, kaže tabela 6.

Tabela 6: Funkcionarji v društvenih in političnih organizacijah po starosti in spolu (v % posameznih starostnih grup določenega spola).

Funkcionarji	14—16		17—19		20—27		28—41		42—55		nad 55		Povprečno	
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž
v polit. org.	61,6	87,5	71,6	80,9	83,7	72,4	81,3	76,1	79,1	70,0	69,0	80,6	78,7	75,9
v društ. org.	38,4	12,5	28,4	19,1	16,3	27,6	18,7	23,9	20,3	30,0	31,0	19,4	21,3	24,1
100 % = ...	26	24	60	47	184	109	411	138	215	60	123	31	1019	405

Opomba: V koloni »povprečno« so računani % od skupnega števila vseh anketiranih funkcionarjev. V vrsti »100 % =« pa je navedeno število vseh anketiranih funkcionarjev označene starosti in spola.

Število funkcij. Vsaka ali vsaj večina funkcij je takih, da zahteva od tistega, ki jih ima (funkcionarja), določeno dejavnost. Količina te dejavnosti ni formalno določena in v veliki meri zavisi od posameznika, od njegovih interesov na področju, kjer funkcijo opravlja, od ostalih delovnih obveznosti, prostega časa, s katerim razpolaga itd. S tega vidika ni važno, ali nekdo opravlja funkcijo v družbenopolitični ali društveni organizaciji — vsaka mu jemlje čas in zahteva aktivnost. Razdelitev vseh funkcionarjev po številu funkcij prikazuje tabela 7.

Tabela 7: Razdelitev funkcionarjev po številu funkcij, ki jih opravljajo — v % vseh funkcionarjev v posamezni starostni grupi.

Stev. funkcij	Starost			Povprečno
	14—16	17—19	20—27	
ena	82,0	79,4	72,3	75,1
dve	16,0	15,0	18,0	17,0
več kot dve	2,0	5,6	9,7	7,9
100 % = ...	50	107	289	446

Opomba: Številke v vrsti »100 % =« so absolutna števila in pomenijo število vseh anketiranih funkcionarjev v določeni starostni skupini.

Število posameznikov, ki opravljajo več funkcij, narašča (med 14. in 27. letom), kar je v skladu s splošnim povečanjem aktivnosti s starostjo.

Če funkcije razdelimo po starosti in spolu, ni večjih razlik; propore žensk, ki opravljajo po več funkcij, je v starosti 14—19 let približno enak proporciju moških, pri 20—27 letnih funkcionarjih pa je že manjši. Primerjavo kaže tabela 8.

Tabela 8: Razdelitev funkcionarjev po številu funkcij, ki jih opravlja, — v % vseh funkcionarjev določenega spola v posamezni starostni grupi.

Stev. funkcij	Starost in spol						povprečno 14—27
	14—16		17—19		20—27		
	m	ž	m	ž	m	ž	
ena	80,8	83,3	78,4	80,9	68,5	79,0	75,1
dve	15,4	16,7	15,0	14,9	21,2	12,4	17,0
več kot dve	3,8	—	6,6	4,2	10,3	8,6	7,9
100 % = ...	26	24	60	47	184	105	446

Opomba: Števila v vrsti »100 % =« so absolutna in pomenijo število vseh funkcionarjev, anketiranih v določeni starostni skupini. Razlike med posameznima spoloma so premajhne, da bi bile pomembne, razen pri starostni skupini 20—27 let, kjer se že kaže zmanjšanje aktivnosti žensk, ki smo ga opazili že v prejšnjih poglavjih.

Tretjina funkcionarjev v političnih organizacijah ima samo osnovno šolo ali manj

izobrazbena struktura 14—27 letnih funkcionarjev v družbenopolitičnih organizacijah je naslednja: od vseh jih je dokončalo:

manj kot 4 razrede osnovne šole	0,9 %
osnovno šolo	32,0 %
nižjo srednjo šolo	19,9 %
nižjo strokovno šolo	23,7 %
srednjo šolo	22,3 %
višjo ali visoko šolo	0,6 %
neugotovljena izobrazba	0,8 %

Ce primerjamo izobrazbeno strukturo funkcionarjev in članov, se pokaže, da so med funkcionarji v večji meri kot med člani zastopane naslednje izobrazbene stopnje: nižja srednja šola, nižja strokovna šola in zlasti srednja šola; proporcionalno manj kot članov pa je tistih, ki imajo celo ali le delno osnovno šolo.

Pri tej starostni grupi (14—27 let) moramo zopet biti pozorni na že omenjeni pojav, da je namreč za doseglo določene izobrazbene stopnje, zlasti višje, potrebna določena starost. Zato nismo upravičeni narediti zaključka, da je pomembno manjši propore funkcionarjev med visoko izobraženimi, kot npr. med tistimi z nižjo strokovno šolo. To opozorilo je potrebno tudi zato, ker je pri starejših % funkcionarjev z višjo ali visoko izobrazbo večji kot pa pri 14—27 let starih. Pri 14—27 let starih je torej manjši % funkcionarjev z visoko ali višjo izobrazbo verjetno pogojen s starostjo (še niso končali šol), ne pa z izobrazbo.

Med posameznimi političnimi organizacijami ima najboljši izobrazbeni sestav funkcionarjev, starih 14—27 let, ZKJ (če »najboljši« pomeni najbolj izobražen). To ne velja samo za mlajše, ampak tudi za starejše. Funkcionarji ZK imajo višjo povprečno izobrazbo kot pa funkcionarji ostalih družbenopolitičnih organizacij. Najslabšo izobrazbeno strukturo funkcionarjev med vsemi družbenopolitičnimi organizacijami pa ima SZDL. To velja tako za grupo 14—27 letnih kot tudi za starejše. Nekaj podatkov kaže tabela 9.

Socialistična zveza ima največ funkcionarjev, ki imajo samo osnovno šolo ali še manj. Takih je najmanj v ZK. Pri LMS in ZSJ je treba upoštevati, da se člani teh dveh organizacij še šolajo in da je dejanski sestav boljši kot pa prikazani, ker smo anketirance opredeljevali po dokončanih šolah (zato so tisti funkcionarji, ki še hodijo v šolo, prišli v kategorijo osnovna šola itd.).

Tabela 9: Izobrazbena struktura 14—27 letnih funkcionarjev v družbenopolitičnih organizacijah.

Organizacija	Izobrazba						
	osnov. šola ali manj	niž. str. šola	niž. sr. šola	sred. šola	viš. vis. šola	neo-pred.	100 %
SZDL	38,9	20,4	16,7	20,4	1,8	1,8	54
ZSJ	15,4	39,7	20,5	23,1	—	1,3	78
LMS in ZŠJ	32,6	18,4	19,6	27,7	1,3	0,4	228
ZKJ	6,1	27,3	12,1	54,5	—	—	33

Opomba: V rubriki »100 %« so navedene absolutne številke (vsi anketirani funkcionarji od 14—27 let starosti).

Omenili smo že, da višja izobrazba pomeni povprečno višji družbeni status in s tem tudi v povprečju višjo možnost vplivanja na družbeno dogajanje. Višja izobrazba pomeni tudi večjo usposobljenost za dojetje in razumevanje družbenih dogajanj. Prav to pa je zlasti važno za funkcioniranje v družbenopolitičnih organizacijah, ki imajo največjo možnost usmerjanja akcij teh organizacij in ki so v veliki meri tudi sami izvajalci teh akcij. Zato ni nič nenavadnega, da ima družbeno najbolj aktivna in najbolj učinkovita organizacija — Zveza komunistov — tudi najboljše izobrazbeni sestav funkcionarjev. Vendar zveza med učinkovitostjo organizacij in izobrazbenim sestavom njenih funkcionarjev verjetno ni tako enostavna. Najbrž gre za interakcijo obeh pojavov: organizacija je najbolj učinkovita zato, ker ima najboljšo izobrazbeno strukturo funkcionarjev; obenem pa se bolj izobraženi tudi bolj vključujejo v organizacijo, ki je najbolj učinkovita. Iz navedenega sledi, da je eden od pogojev za povečanje učinkovitosti posameznih družbenopolitičnih organizacij tudi dvig izobrazbenega nivoja njihovih funkcionarjev.

Na koncu si pogledjmo še podatke, kolikšen delež imajo med vsemi funkcionarji tisti, ki so stari 14—27 let. Teh je v posameznih organizacijah (odstotek od vseh funkcionarjev):

— v SZDL	14,4 %
— v ZSJ	23,3 %
— v LMS in ZŠJ	95,9 %
— v ZKJ	19,6 %

Da je v LMS in ZŠJ samo dobre 4 % vseh funkcionarjev starih nad 27 let, je razumljivo glede na naravo teh dveh organizacij. Za SZDL pa se pokaže, da njeni funkcionarji niso samo najmanj izobraženi, temveč da so tudi najstarejši od vseh organizacij.

Izobrazbena struktura 14—27 letnih funkcionarjev je boljša kakor izobrazbena struktura prebivalstva

Razdelitev funkcionarjev v vseh organizacijah po izobrazbi daje sliko, ki jo kaže tabela 10.

Iz tabele je razvidno, da ima približno ena tretjina vseh funkcionarjev 14—27 let starih le osnovno šolo, nadaljnjih 43 % nižjo srednjo ali nižjo strokovno šolo in le 23 % srednjo ali višjo šolo. Vendar če upoštevamo, da ima 54 % vseh 14—27 let starih prebivalcev le osnovno šolo, je izobrazbena struktura funkcionarjev boljša kakor izobrazbena struktura prebivalstva te starosti. Med funkcionarji družbenopolitičnih in društvenih organizacij v starosti 14—27 let ni pomembnih razlik, izobrazba enih in drugih je približno enaka.

Tabela 10: Razdelitev vseh 14—27 let starih funkcionarjev po izobrazbi (v odstotku vseh funkcionarjev ne glede na to, ali opravljajo funkcije v političnih ali društvenih organizacijah).

Izobrazba	% vseh funkcionarjev
manj kot 4. r. osnovne šole	0,9
osnovna šola	32,5
nižja srednja šola	20,2
nižja strokovna šola	22,4
srednja šola	22,2
višja ali visoka šola	1,1
neugotovljena izobrazba	0,7
Skupaj	100,0 %

Vir: Družbeno politična in društvena dejavnost od 14 do 27 let starih Slovencev. Studijo je po naročilu CK LMS izdelal inštitut za sociologijo v Ljubljani na osnovi podatkov, dobljenih z anketo o množičnih komunikacijskih sredstvih, ki jo je inštitut za sociologijo izvedel spomladi 1962. leta.

Stilno estetska podoba Kogojeve opere Črne maske

Ivan Klemenčič

Ko se je vrnil skladatelj Marij Kogoj (1895—1956) leta 1918 s študija na Dunaju, je zapisal tole misel: »Glasba je najbolj značilna, kot glasba najbolj popolna, kadar je sama, brez besed, brez plesa, brez programa¹.« Prepričanje, nastalo v tem obdobju, je bilo realno in iskreno. Toda četudi ga je obdržal še pozneje, je skladateljska praksa prvih povojnih let pokazala povsem nasprotno težnjo in rezultate. Skladatelj se je očitno najuspešneje izražal ob primernem tekstu, ki mu je v največji meri in zelo subtilno vzbujal glasbene asociacije, in tako ustvaril prav v zborih in samospelih svoja velika in pomembna dela. To in pa najbrž del njegove dinamične in temperamentne južnjaške narave, ki intuitivno doživlja odrsko učinkovita in velikopotezna dela, ga je najbrž kmalu po vrnitvi silila in pripeljala do misli, da bi se lotil komponiranja opere.

Kogojeve začetne ambicije se nemara najbolj nazorno odražajo v simpatijah do Wildove »Salome«, ki je ni glasbeno obdelal le zaradi že obstoječe opere R. Straussa. Močno in za več let ga je pritegnila snov Prešernovega »Krsta pri Savici«; po brezuspešnem iskanju libretista in po Bevkovem, zanj nesprejemljivem libretu, ga je slednjič napisal sam z naslovom »Bogomila«. Ze samo nedramatično vsebino je preoblikoval v enem statičnem dejanju v dveh delih z miselno in estetsko neizdelanim tekstom, česar ne bi mogla povsem zakriti niti kvalitetna glasbena obdelava. Po ohranjenih virih je mogoče sklepati, da ni prišel preko nekaj začetnih skic. Dokončno se je odvrnil od tega dela leta 1924, ko je pri njem naročila ljubljanska Drama scensko glasbo za dramo Leonida Andrejeva »Črne maske«. Hkrati ko je drama tega leta izšla v tisku in mu jo je kot libreto priporočil prevajalec Josip Vidmar, so morda zaradi bolezni režiserja B. Putjate opustili misel na dramsko uprizoritev; istega leta, najbrž v poletju, pa se je skladatelj po krajšem oklevanju, potem ko se je »že toliko vživel v delo²,« odločil, da ga uglasbi v celoti. Toda kmalu potem ko je opero 1927. končal in še preden je prišlo do uprizoritve (7. maja 1929), je znova potr-

dil svoje žive odrske ambicije. Med drugim skladanjem do leta 1932, — takrat mu je huda duševna bolezen onemogočila vsako nadaljnje delo, je začel po Zupančičevem prevodu Shakespearove komedije »Kar hočete« snovati in pisati novo opero in končal je prvo dejanje in začetek drugega. To dejstvo je poleg dokaza za opisano široko skladateljevo razmerje do uprizorljivosti odrskih del pomembno tudi zaradi njegovega stilnoestetskega prepričanja in novejših sprememb, ki jih resda bolj dokazuje idejnost izbrane snovi kot celotna ohranjena glasbena realizacija, toda ki vendar dovolj določno in presenetljivo predstavljajo odmik od začetne stilne usmerjenosti.

Po vrnitvi z Dunaja, še preden se je začel ukvarjati z opero, je bil Kogojev nazorski svet jasno izoblikovan. Svoj odnos do najnovejših glasbenih pojavov in do bistva in namena glasbene umetnosti je že takrat nedvoumno opredelil: »Glasba sili v vedno večjo poglobitev, izločiti hoče zunanji svet od notranjega, osredotočiti človeka v notranjščino njegove duše, prodreti vanjo in zajemati iz njenega dna. Izčrpati hoče notranji svet, podati vrednost in obsežnost njegove vsebine ter dati opretniskemu izrazu najpopolnejše lice. Zato hoče vedno več iz njega vsebine in se poslužuje v dosego tega vseh sredstev in moči... Smer v novo okrožje ji kaže čustvo, čustvo, ki gre v novo poglobitev.« Torej ni »na tem svetu ničesar, kar bi moglo biti vzor glasbeno umetniškega snovanja. Ne narava, ne nravni svet.« Je le »narava človeka, ki... edino vodi do izraza.« »Glasba izvira iz človeka in poje zanj.«³

Ta sicer splošna oznaka se v bistvenih potezah ujema s predmetom in namenom drame Leonida Andrejeva. »Črne maske« (1907, izv. 1908) predstavljajo v smeri psihološko zasnovanih še tudi realističnih pisateljevih del po obdelavi in miselni usmeritvi deloma izjemen spis. Njihova temna a optimistična vsebina je kot le v redkih dramah L. Andrejeva podana na alegoričen način. Prikazuje človeško osebnost, ki nemara prvič resno pogleda vase in se zave svoje resnične duševne podobe. Toda ko išče v svoji dvojni naravi pravega obraza, ko se sodi in obsodi, pretrga s preteklostjo in začne tavati v temi. V duši zavladava kaos, iz katerega pa najde slednjič človek, ločen od sveta in materialnosti, svojo pot k resnici. Idejno etično problematiko drame kot osnovno in poglobitveno je tako razumel tudi Kogoj, ko je dejal, da je »v drami podan razvoj vsakdanjega človeka v duhovnega«. Vendar je opredeljenje te ideje konstruirano s simboli, pri čemer je podlaga drami bolj ali manj skrit psihopataloški, predvsem pa človekov psihološki svet. Osrednja osebnost, vojvoda Lorenzo, priredi v svojem gradu — t. j. njegova duša, maskaradni ples; prihajajo gostje, nove in vedno strašnejše maske, ki simbolizirajo vojvodove čedalje bolj skrite in temne misli iz podzavesti. Da bi prišel do svoje resnične podobe, ubije (v drugi sliki) Lorenzo pod njihovim pritiskom starega Lorenza. Posledice se pokažejo v naslednji sliki, ko Lorenzo spozna, da mu je okamenela maska življenja in ko pred preplašenimi rdečimi maskami zavzamejo grad črne maske, ki ugasnejo poslednjo baklo. Četrta slika (drugo dejanje) pokaže v polrealnosti realne odnose Lorenzovih podanikov in najbližjih prijateljev, ki se pridejo poslovit od mrtvega vojvode. Lorenzo je zapisal svojo dušo satanu, toda v peti sliki mu dvorni norec Ecco, s tem da je zažgal grad, simbolično najde rešitev; v ognju spoznanja se odkrije Lorenzova resnična, čista notranjost in v njegovem plamenu izginejo izrodki teme — črne maske.

To fabulativno zasnovno je preoblikoval Andrejev v večje dimenzije na spreten in barvit način in jo simbolično predstavljal v toku fantastičnih, grotesknih in grozljivih dogodkov. Njihov obseg pa je včasih razširil celo v take mere, da jim je zabrisal jasen pomen in da so postali nekateri v poteku drame moteči in nepotrebni. Zadnja ugotovitev je bila še posebej pomembna za novi libreto. Kogoj nemara zaradi nerazvitosti naše libretne dejavnosti, pa najbrž tudi zaradi tega, ker se je prej v delo že močno vživel, in še predvsem, ker ga je drama sprva v taki obliki zadovoljevala, ni skušal bistveno krajšati za operno podlago motečih in nejasnih delov in tudi prirejevati in črtati nepotrebnih mest, misli, pomenskih izpeljav, verbalizmov itd. Toda ko jo je že v celoti in le z manjšimi besednimi, bolj iz stilističnih kot iz glasbenih razlogov nastalimi spremembami, uglasbil, je v času študija za prvo premiero, sam in najbrž ob pripombah dirigenta Mirka Poliča, začel hkrati z velikimi zahtevami pri izvedbi (Lorenzova vloga je obsegala po prvi verziji štiri petine opere) spoznavati hibe neizdelanega libreta. Odtod izvirajo ponekod občutna krajšanja že napisane opere, posebno v najdaljši prvi sliki, čeprav na škodo vseh izpuščenih glasbenih odstavkov, ki so večinoma na isti umetniški višini kot ostali glasbeni del in le kdaj pa kdaj manj inventivni. Skoraj vse te spremembe, nekatere so nastale še po

premiere l. 1929, sta upoštevala dirigent Samo Hubad in režiser Hinko Leskovšek, ki sta pri obdelavi tretje verzije (za premiero leta 1957) pristopila še z nekoliko strožjimi kriteriji in posebno v dramaturškem pogledu opero bolj strnila, vsebinsko razjasnila in ponekod smiselno črtala sam Lorenzov tekst. Tako sta na škodo izpuščenih glasbenih odstavkov, čemur se pa ne bi dalo izogniti v nobenem primeru, močneje poudarila preostali glasbeni del in s svojo rešitvijo omogočila zgledno uprizoritev Kogojevega dela.

Skladatelj je preoblikoval dramo L. Andrejeva brez vnaprej določenih in redkeje vmes uporabljenih arhitektonskih prijemov in formalnih utesnitev. Le redko je uporabil tradicionalne glasbene oblike, ker mu je celotni potek narekovala vsakokratna vsebina, vendar s prepričanjem, da naj glasba izraža značaj in poteze vsakega dogodka in pri tem obdrži svojo samostojnost. — Pisani mozaik drobnih prizorov in dogodkov prve slike je oblikoval še pogosto v komornem okviru, toda z znaki grozljivosti in napetosti, ki jih terjajo prihodi in dejanja maskiranih gostov in Lorenzov notranji razvoj. Izhajal je iz posameznih enot in preko njih je s svobodnejšim naraščanjem in upadanjem nakazal gradacijo, ki pripelje do viška slike — Romualdove pesmi. Najkrajšo drugo sliko je zaradi narave nje same oblikoval trodelno: prvi del meditativno, vmesni z umorom dramatično in sklepni spevno. Čeprav so prve tri slike smiselno zaključene, je tu poiskal primeren odprt zaključek in zaradi obsežnosti prve slike, ki obsega tudi v glasbeni realizaciji dobro tretjino, prestavil tretjo, — ta z novimi viški nadaljuje in zaključuje prvo sliko, v drugo dejanje. Po pričevanju in iz glasbe je razvidno, da je četrto sliko pisal najbolj skrbno. Tudi tu je omogočila dramska predloga mozaični način zlaganja prizorov — z nekoliko večjimi enotami, ki jih pa vsebinsko trdno povezuje doživetje Lorenzove smrti. Namen zadnje slike je bil prikazati Lorenzov optimistični preobrat. Bolj kot z dramatikom je to dosegel skladatelj z novo poglobljenostjo, pri čemer je že v od tretje slike nekoliko jasnejšem glasbenem toku uporabljal nove, izrazno konkretnejše in jasnejše kompozicijske prijeme.

Kakor je bil Kogoj idejno estetsko pristaš najnovejše Schönbergove smeri, kar se nedvomno kaže v večjem delu glasbene fature »Črnih mask«, je bil prav estetsko zelo samosvoj. Posebno v izbiri sredstev je neposredno sledil svojemu izraznemu svetu in svojim zmožnostim, ne da bi si zastavljal katerekoli napredne norme in oblike, ki jim vsebinsko ne bi bil kos. Čeprav iz tega ne sledi, da je njegova glasba le blede nosila tiste značilnosti, kot jih vsebujejo dela njegovega vzornika Schönberga ali tudi Berga, je kljub vsej umetniški vitalnosti opaziti stilno estetska nasprotja, nedoslednosti in kompozicijsko neprečiščenost, ki so značilni v večji ali manjši meri za celo opero. Vzrok zanje je v že starejšem Kogojevem odnosu do formalno kompozicijske izobrazbe, po katerem je to večino zavestno zametoval, trdeč, da »tehnika ni v umetnosti najzanesljivejša in se ni preveč pehati za njo«. Ali drugače, v bistvu Kogojevega ustvarjalnega procesa, ki je direktno in z vsemi silami sledil notranjemu smislu pojavov, ki jih je ostro opazal in doživljal in jih prav tako neposredno tudi izražal. Izraznost kot pglavitni cilj umetniškega snovanja se mu je zdela tako pomembna, da ji je posvečal vso pozornost in v tej smeri razvil vse zmožnosti in sile večkrat do take mere, da je pri tem tudi nehote pozabljal na določene zakonitosti pa razloge, ki naj omogočijo dokončno formalno, estetsko in stilno izdelanost ter enotnost umetnine.

Zelo značilno se kaže omenjeni odnos v pojmovanju in uporabi tonalnosti in atonalnosti. Atonalnost, ki sama po sebi še ni estetska kategorija, stoji kot tehnično kompozicijska možnost v procesu zgodovinskega razvoja med konkretnostjo tonalnosti in abstraktnostjo dodekafonije. Omogoča kompozicijo posebnih stanj, občutij in predstav, ki niso več v starem logičnem smislu figurativne in še ne abstraktne, ki so neoprijemljive, nedefinirane, in po tu predpostavljani stilni smeri na osnovi iracionalnosti — irealne. Izhajajoč le iz sebi najprimernejšega načina glasbenega izražanja in sledeč svojemu glasbenemu mišljenju, je Kogoj uporabljal obe, ne da bi precizno ločil dvojnost in specifičnost njunih učinkov⁶. Tonalnost je uporabil v približno eni desetini prizorov in mozaičnih drobcev opere (z vnaprej označenimi predznaki), vendar tudi z drznejšimi modulacijskimi prehodi in kompliciranejšimi tonskimi kombinacijami, tako da jo je ponekod znatno razširil in izrazno obogatil. Toda kakor je atonalni glasbeni tok prekinjal s tonalnimi odstavki, tako je tudi v samo atonalno tkivo mešal tonalne prvine. Te se večkrat kažejo v krajših akordnih postopih, nekaj ali zgolj dveh akordov, ki jim je mogoče poiskati tonalne funkcije. Med njimi je presenetljivo zastopana zveza prve in pete stopnje — ta pomeni hrbtnico

tonalne glasbe, tudi v kadenčnih postopih in razvezih, in razumljivo zaradi evoliucijskega značaja glasbe brez jasnih zaključkov najpogosteje zveza prve in četrte, redko kot plagalna kadenca. Že po naravi ne vedno razpoznavne so stranske stopnje — še posebej zaradi alteracij osnovnega tona, ker je prav njihova pogosta uporaba pripeljala do razbitja jasnih tonalnih funkcij in do atonalnosti. Kot bo še razvidno, je končna podoba zaključena z upoštevanjem navpičnih kombinacij, poleg harmonije melodike in v svojih mejah ritma, toda te sestavine so vendarle odvisne in pogojene od vodoravne linije, zato je že tako dovolj razviden Kogojev kompozicijski postopek. — A če odmislimo stilne zahteve, ta skladateljeva spontano zbrana nepopolna atonalnost vendarle drami kot celoti presenetljivo ustreza: tako se namreč mešata realnost tonalnosti in iz atonalnosti rastoča irealnost, ki v osnovni črti točno označujeta pestri in barviti preplet polrealnih dogodkov v drami.

Zaradi popolnosti omenimo še kot izvirnejši, s tonalnostjo se izključujoči pojav krajša bitonalna in politonalna mesta, ki so pa vodoravno svobodna ali kromatizirana in kjer so tonalitete večkrat v manj ostrih terčnih razmerjih.

Odnos harmonija — polifonija je značilen za Kogoja in za vso smer, iz katere je skladatelj izšel. Poleg nekaterih čistih akordičnih mest in dosledno grajenih polifonih odstavkov, kot so v peti sliki zbori »Requiem« in »Benedictus« in prav tam orkester ob Lorenzovem nenadnem preobratu — ti ne pomenijo ene razpoložljivih kompozicijskih možnosti, temveč stilni odmik, je glasbeni stavek grajen večinoma svobodno polifono. Zasnovan je največ štiri do šestglasno in mimo motivične gradnje in izpeljave ne vsebuje drugih bistvenih oblikovalnih elementov. Njegovi glasovi so kratko razvejani v samostojnih melodičnih domislekih, torej polimelodično, med njimi pa pogosto dominira zgornji. Vendar je iskati v Kogojevem nenavadno razvitem estetskem občutku za tonske kombinacije in v smislu za njihove kvalitete in odtenke tisti osnovni vzgib, ki daje glasbenemu stavku poglobljeno vsebino in pomen. Akord mu je prvobitni in neposredni nosilec izraza in njihovo zaporedje neobhodno potrebna estetska osnova, ki naj — ritmično diferencirana in obogatena s samostojnimi melodičnimi glasovi, poda obsežno lestvico psihičnih stanj in dogodkov.

Med vsemi tonskimi kombinacijami sledimo v operi najpogosteje terčno grajenim akordom, ki so v zmernejših nižjih oblikah in z umirjenejšimi učinki obvladovali že glasbo 19. stoletja in ki pri Kogoju sami na sebi vsebujejo z zakonitostmi tonalne harmonije še tudi poslednje pridobitve njene estetike. Tako niso redke terce, posebej v melodiji, svobodno uporabljeni durovi in molovi kvintakordi, med katerimi je skladatelju najbližje največja napetost kvartsektakorda brez razveza, in kvintakordi z dodano seksto kot pogosto barvito dopolnilo. Običajno skladateljevo izrazno sredstvo so septakordi, tako v ostrejših kot v milejših oblikah in obratih s številnimi alteracijami, med katerimi omenimo deskriptivno uporabljenega trdo malega (=dominantni=) z znižano kvinto, ki se enako kot zvečani ujema s celotonsko lestvico, le da je od njega po učinku bolj umirjen. V absolutnem smislu in tudi barvito zasledimo še nonakorde pa undecimne in redkeje terdecimne akorde; poslednja dva zaradi obratov in alteracij izgubljata funkcionalnost in spadata že v povsem svobodne atonalne tvorbe.

Predvsem ti tonalno določljivi akordi se poleg omenjenih strogih tonalnih načinov vezave lahko spajajo med seboj po širšem terčnem principu, ki ga je poznalo že romantično obdobje, in po svobodnem, v postopih sekund, posebno malih, in zvečane kvarte (ali zmanjšane kvinte); njihovi glasovi so največkrat svobodno vodeni. Kogojev značilen prijem, tudi ko gre za tonalne odstavke, so pod njimi nekaj taktov trajajoči pedalni toni ali sozvočne kvinte, ki poudarijo posebno mesta z liričnim izrazom in jih nekoliko zatemnijo.

Celotonski akordi so običajno v manjših skupinah ali posamično posejani v vsem glasbenem tkivu. Kogoj je uporabljal kombinacije, ki obsegajo mestoma vseh šest možnih različnih tonov, a je tudi terčne in druge alteriral v celotonske. Zvečani kvintakord mu je kot najobičajnejše služil za prikaz napetosti in grozljivosti, ostali, včasih primerno kombinirani z necelotonskimi, pa za opisovanje in izražanje trenutnih temnih in neprijetnih duševnih procesov in stanj, sovražnosti, hladnosti, dvoma, stiske itd. Z njimi je skladatelj posegel v človekovo podzavest in dosegel močne irealne učinke.

Med sorazmerno pogostnimi kvartnimi akordi kot bistvenim elementom atonalnega stavka je skladatelj manj favoriziral akorde iz čistih kvart, ki so mu pomenili močnejše disonantno sredstvo, bolj pa alterirane ali kombinirane s tercami, kar jim je

na škodo ostrine dalo bolj barvit značaj. Upošteval je še primerno prirejene funkcionalne kvartne akorde, ki so podobno kot celotonski značilni za Schönbergovo tonalno obdobje do leta 1908, poleg akordov iz kvint pa še nekatere manj pogostne oblike, kot so akordi, sestavljeni z dodajanjem sekund in septim, ali z obsegom celotne lestvice, v legah in obratih, ki poudarjajo njihov disonantni značaj.

V začrtanem okviru harmonije se svojevrstno uveljavljata melodika in ritem. Melodije v klasičnem smislu Kogoj razumljivo ne pozna (kot izjema je zaključek tretje slike). Nosilec melodičnega izraza mu je običajno tonalni enotaktni spevni motiv na začetku prizora, ki se takoj ponovi; sicer je polmelodično glasbeno tkivo polno kratkih domislekov, ki se iz harmonske podlage razraščajo v samostojne ekspresivne drobce. Zasledimo tudi imitacije kot romantično izrazno sredstvo presenetljive a redkeje sekvence in prav tako nekajkrat kot čisto glasbeni element tvorbo motivov v enotaktnih rakovih postopih. — Za ritmično osnovo je skladatelj uporabil večino možnih dvodelnih in trodelnih in sestavljenih ritmov, ki jih je v poteku hitro izmenjaval. Napetost pa je dosegel tudi v uporabi več ritmov hkrati, med katerimi je najobčajnejša in stalna oblika sinkopa na pol in četrtr dobe nasproti istočasni stari metrični razdelitvi; s tem je v načelu zamenjal mirno klasično ritmično podlago. V poliritmični celoti sta si tudi sicer večkrat izrazito nasprotna dva ritma, ostali pa ju dopolnjujejo. (Instrumentacija jih včasih ekspresivno poudari, včasih pa žal premočno zabriše.) Podobno kot pri Hábi so zasnovani nekateri motivi na ritmični podlagi, z njihovo izpeljavo v začetni obliki pa je ohranjen še del klasične urejenosti (npr. motiv iz osminkse pavze in petih osmink v drugi sliki) in vezanosti (npr. punktirani poliritem kot enotna ritmična figura v Romualdovi pesmi).

V operi je Kogoj le redko uporabil čiste ali prirejene klasične oblike (izjemoma npr. rondo v uvodni glasbi k tretji sliki). Zaradi vsebinske zaključnosti je prizore, nastope oseb in podobne, včasih povsem kratke odstavke kot osnovne enote slik pogosto povezoval z melodično izrazitimi motivi. Tako je prizor začel z motivom v eno ali dvotaktni glasbeni misli s takojšnjo ponovitvijo, motiv pa kot izrazno in čisto glasbeno sredstvo kratko svobodno in nedosledno izpeljeval ter s tem dosegel nekakšen bolj vsebinsko kot formalno poenoten koncept. Četudi je nekatere motive uporabljal izven osnovnih prizorov, jih ni povezoval v večje arhitektonske komplekse, pa tudi ne uporabljal v smislu vodilnih motivov (deloma izjemen je triolski motiv, ki mu svobodno uporabljenemu sledimo od *Predigre* v vsej operi in ki predstavlja v širšem smislu dinamiko maškaradne prireditve). S tem svojim tipom variacije in poleg tega še (Schönbergove) invencije je Kogoj načelno pretrgal z Wagnerjevo vodilno motiviko. Toda četudi ni teoretično sledil Schönbergovi šoli in njenim zakonom atematičnosti, moramo šteti njegovo rešitev in izhod med takrat napredne poskuse pri velikih oblikah, s katerimi je atematičnost le težko združljiva.

Dokončno podobo daje ritmiki, melodiki in harmoniji instrumentacija opere. Orkester je izbran nemara po vzoru Kogoju zelo priljubljene in instrumentalno izredno močno zasedene Schönbergove skladbe »Gurre Lieder« in vsebuje poleg godal in običajno trojno zasedenih pihal in trobil še instrumente, ki preraščajo okvir za konec 19. stoletja značilnega orkestra: za psihološko karakterizacijo predvsem zelo spretno uporabljeni klavir, pa celesto, zvončke, »Flex-A-tone«, ksilofon, tamtam, tenorsaksofon, orgle, zvon, tamburin, kastanjete in druge. Podobno kot v izbiri orkestra, ki potrjuje skladateljevo željo po izrazno bogatem in barvitom zvočnem telesu, teži skladatelj tudi v instrumentaciji po močnem zvočnem vtisu. Izhaja torej še iz novoromantičnih načel, ki jih pa preoblikuje po svoje s tem, da instrumentov ne podvaja, temveč da jih nasprotno individualizira — tako pa dosega bogat a neoster in nekoncizen zvok. Opazni so tudi zametki *Klangfarbenmelodie* (zaporedna menjava več instrumentov v isti glasbeni misli), ki jo je nedvomno poznal iz Schönbergove »Harmonije« (1911) ali si jo osvojil v direktni obliki za študija (najbrž leta 1917) v Schönbergovem seminarju za instrumentacijo.

Kljub samosvoji uporabi novejših in starejših instrumentacijskih prijemov in ustreznemu strokovnemu šolanju kaže Kogoj s pretiranimi agogičnimi in dinamičnimi oznakami in legami za instrumente, s težnjo po nefunkcionalni instrumentaciji in nasičenosti, ko razširjeno večglasje zakriva motivične domisleke, in orkestrsko premehko obdelanimi dramatičnimi mesti, nepopoln vpogled v nekatere principe in fine instrumentacije. Vendar bi edina rešitev — popravljena instrumentacija, ne mogla odstraniti vseh hib, ne da bi se s tem spremenila značilna in dramatično ustrezajoča neostra zvočna struktura opere. Z nepreciznimi in tipiziranimi posegi bi ji namreč odvzela dokončno vzdušje irealnosti, sanjskosti, fantastičnosti,

brezprostornosti in druge učinke in občutja, ki jih je Kogoj kljub tehnično nepopolnemu vpogledu intuitivno navadno jasno predvidel in prepričljivo ter enkratno upodobil.

V razmerju do orkestra se nahaja pevski glas očitno v neenakem položaju. Odnos, ki spominja še na Wagnerja, dopušča, da orkester pevski glas prekrije, pa četudi mu je skladatelj samemu po sebi pripisoval veliko vlogo, ko ga je oblikoval in mu določal izrazno območje. — V operi zasledimo štiri različne reprodukcije teksta: poleg enostavnega, odrsko privzdignjenega govora brez vsakršnih glasbenih oznak, samosvoj ritmično melodični parlandu, pri katerem je označil absolutno višino tonov in jo združil z govorom, torej najbrž na koncu s padcem vsakega tona (to je nekakšen pendant k Schönbergovi Sprechstimme), ritmizirani govor, včasih tudi s približno označeno melodijo govora, — ti dve obliki je kombiniral med seboj in še s pravim pevskim načinom, pri katerem je ločil pevsko deklamacijo in melodičnejši način, ki je večkrat v intervalno razgibani (posebno še s skoki zvečanih kvart in obratov, septim, redkeje pa intervalov nad oktavo), deformirani melodiji, prešel v potencirano ekspresijo. S temi oblikami, kjer so melizmi le redki in kjer se mešata z naravnimi besednimi poudarki preoblikovan tekst z in parlandu naznačeno imaterialno interpretacijo, je s smotno uporabo ustvaril tekoče, pestro in izrazno močno vokalno telo.

Ko je Kogoj umetniško preoblikoval osnovne elemente — harmonijo, melodiko, ritem in ostale, ki jih dopolnjujejo, je zavestno in podzavestno upošteval in dajal možnosti svoji največji ustvarjalni vrlini — umetniški intuiciji. Edini zakon, ki je vodil njeno prvobitno silo in ji omejeval svobodno opredmetenje, je bilo estetsko čustvo, saj »predmet in vsebina glasbe je in ne more biti drugo kakor čustvo, zgolj estetsko čustvo.«⁸

Nevarnosti, ki izvira od tod, da bi namreč glasba, ki ni tudi višje formalno organizirana (kot npr. Bergov »Wozzeck«), izgubila samostojno izrazno vlogo, se je zavedal skladatelj sprva nemara pretirano. Ena od posledic je bila zato zavestna omejitev, da bo s tem, ko bo dal »operi bolj človeški in razumljiv značaj, kot ga vsebuje drama«, »podčrtal njeno (t. j. drame) miselno stran« ali še drugače, da se bo omejeval prav v manj bistvenih delih za miselni konflikt, torej posebno v prvi sliki, ne pa »stopnjeval značaja Andrejeve drame, kakor je naloga glasbe.«⁹ To se najbolj kaže v prvi sliki in še do prve polovice opere, kjer je ta proces omejevanja spremljala tudi začetna skladateljeva osebna zadržanost, in ki je kljub osnovni skladnosti in s poudarki, ki gredo v posameznosti, povzročil, da se v odtenkih ločujeta dramatičnost in učinkovitost drame z liriko in umirjenostjo glasbe, da glasba samostojno a tu in tam zadržano predstavlja irealni svet v drami. V drugi polovici opere sta obenem s pomenskimi viški nasprotno narastla skladateljeva neposredna prizadetost in sproščenost, ki sta kljub primerni samostojnosti glasbe omogočila tudi razumljivejši, jasnejši in nekoliko konkretnější potek glasbenega dela.

Druga značilnost, ki jo je omogočil neposredni, mozaični način skladanja brez vnaprej začrtanih oblik, je uporaba deskriptivne glasbe. Skladatelj se je zavedal možnosti uporabe obeh ustvarjalnih načinov, »enega, ki oblikuje in presnavlja, in onega drugega: snovanja iz nič,« pri čemer se mu je zdelo samo po sebi razumljivo, da je »najvišja umetnost poslednje,« dodajanje »nekaj iz lastnega, ki je umetno a obenem tudi umetniško.«¹⁰ Vendar si njegovi teoretični pogledi tu ne nasprotujejo, saj je tudi priznaval, da prva možnost, opisovanje v glasbi, vendarle ne izključuje višjih ciljev, da pa je mogoče in »dobro le, v kolikor je sredstvo č poglobitvi,« ali »ker istočasno izraža notranji svet.«¹¹ Če torej skladatelj ni hotel popolnoma slediti značaju drame, da ne bi »nastal ‚Gespenterstück‘, ki bi segal do skrajnih meja strahotnega,«¹² je bil vzrok v bojazni, da bi programatika kot sredstvo izraza prevladala, kakor se je na drugi strani zavedal, da lahko včasih le programska glasba zgoščeno izrazi značaj libreta. Zato je posebno v samostojnih glasbenih odstavkih, pa v enc in dvotaktnih glasbenih mislih in vrsti prizorov uporabljal absolutno glasbo, sicer pa obe kombiniral, ali, da je čimbolj prepričljivo izrazil psihična stanja, pisal programsko.

Z v osnovi izraženo splošnostjo absolutne in s konkretnostjo programske glasbe, ki jo je omogočil izbrani postopek, je prišla do izraza skladateljeva fantazija in zmožnost glasbeno predstaviti različne duševne dogodke v najširšem razponu, poglobilna lastnost, ki je dala operi značilno fiziognomijo, ji zagotovila visoko kvaliteto in s pristnostjo in iskrenostjo ustvarila v njej čiste umetniške in človeške vrednote.

Libreto je omogočil širok izrazni razpon, ki je bil namenjen enemu samemu, kakor skozi drobnogled povečanemu značaju v različnih razvojnih stopnjah. Tako je skla-

datelj preko glasbe izrazil vse, »kar spada v čas in nosi vse lastnosti značajev,« splošnih in konkretnih, torej »vsako stanje, mir ter vsako pregibanje, od počasnega do najhitrejšega, zaporedno in istočasno, vsako barvo, vse nijanse, svetlobo, temo, vsak duh, ton, značaj in vse notranje lastnosti v vseh stopnjevanjih: strah, mehko, pomirjenje, pričakovanje, presenečenje, veselje, odločnost, norost, pobožno vdanost, otožnost, vzemirjenost, pobitost in ljubko sladkost,«¹³ in še procese in občutja kot nežnost, resnobnost, zasanjanost, duševno čistost in kaotičnost, stisko, grozljivost, ekstatičnost, navdušenost in druge, s čimer se je povzpел na sam vrh svetovnega umetniškega ustvarjanja.

V Kogojevi zavestni omejitvi, po kateri je omilil grozljivi značaj libreta, se skriva še en razlog. Ves dosedANJI oris opere govori za stilno pripadnost ekspresionizmu, ki je bil v nasprotju z moderno impresionizma v dokazovanju in uveljavljanju svojih filozofskih in estetskih idej, kot v umetniških rezultatih, aktivem, pogosto pa nestrpen in tudi nasilen dokazovalec resnic o družbi in človeku. Zato prihaja ta bistvena značilnost do navideznega nasprotja z dejstvom, da se je skladatelj omejeval tudi iz tega razloga, ker mu je bil najbližji lirični način izražanja. Lirika je bila kot neposrednejša od dramatike bliže njegovi intuitivni naravi in jo kot glasba »Crnih mask« dokazujejo tudi druga skladateljeva dela. Ekspresivna lirika ne prevladuje le v četrti sliki, temveč v vseh ostalih, npr. v prvi, ki je akcijska, njen izrazni način pa se uveljavlja in slabi tudi dramatična mesta, ki so že tako krajša in večkrat neizravno instrumentirana; dramatika tako prehaja v še manj ostre prizore fantastike in se spaja v iredno zmes scenskega dogajanja. Vendar je za liriko in dramatiklo pa tudi barviti harmonski stavek poglaviten enoten skupni imenovalce, — dinamičnost, ki načelno in dopuša impresionistične lirične statičnosti in barvitosti in ki daje liriki včasih potencirano ekspresivni in celo agresivni značaj. — Ta subjektivni izrazni način, ki se prepričljivo uveljavlja na dramatičnih mestih, ustrezno značaju libreta pa tudi drugod, označuje Kogojo kot ekspresionističnega umetnika, ki je aktivno iskal in določal svoje razmerje do sveta, in ga, podobno kot A. Berg, posredoval v dinamičnem in obenem liričnem glasbenem izrazu.

Vzporedno s procesi, ki jih zasledujemo v operi, je treba omeniti še stilni razvoj. Čeprav se je z njimi mešal, ga je mogoče deloma ločiti, in se kaže do četrte slike v izpopolnjevanju in prečiščenju izraznih možnosti, v peti pa pomeni že tudi z diatoniko in strogo politonijo, v novem čutnem izrazu, premik proti neoklasicizmu. Toda ker je organski, je sprejemljiv in nemoteč. V nasprotju z njim učinkujejo iz celote neprijetnejše — poleg že obravnavanih tehničnih prijemov — krajši romantično in impresionistično občuteni glasbeni domisleki s posebno spevnim in barvitim značajem. Ta anahronistična logika mišljenja je vidna tudi v uvodnih eno ali dvotaktnih mislih, le da je bolj prepričljiva. Nemara se ti stilni odmiki niso zdeli skladatelju važni, ker mu stil sam na sebi ni pomenil bistva glasbe (v svojih publicističnih prispevkih stilnega pojma ekspresionizem skoraj ne pozna), ker sta ga predvsem zanimala značaj glasbe in njena večja ali manjša izraznost in intenzivnost.

Z vpogledom v glasbena sredstva in s prikazom namena in dosežkov Kogojeve umetnosti je mogoče mimo njene neprečiščenosti in neenotnosti same stilne smeri uvrstiti »Crne maske« med vidne umetnine evropskega ekspresionizma. Pri natančnejši uvrstitvi v ta krog, kamor spada opera zaradi ravni Kogojevih ustvarjalnih zmoglosti, je potrebno poleg estetskih razlogov upoštevati sociološki delež, predvsem skladateljeve težke razmere in družbeno kulturne utesnitve, ki so pripomogle k dejanskemu nastanku opernega dela in deloma vplivale na njegovo končno podobo.

Ekspresionistična smer je izšla iz Wagnerjevih idejnoteoretičnih načel in iz evoliucijskega principa njegove glasbe, a jo je kvalitativno presegla z novim, iz atonalnosti rastočim glasbenim izrazom, mozaično lapidarnostjo in zanikanjem vodilne motivike. V teh osnovnih črtah je vidna tudi pri Kogoju, četudi je poleg omenjenih pred-ekspresionističnih odstopov opazna stara šola še delno v uporabi na Wagnerja, Mahlerja in Schreckerja (Kogojev profesor kompozicije) spominjajočo akordiko in nekaterih njihovih kompozicijskih prijemih. Več skupnih potez pripada prvemu, tonalnemu ekspresionističnemu obdobju iz prvega desetletja do leta 1908, kot jih vsebujejo zadnja Mahlerjeva in Skrjabinova dela in Schönbergovo postromantično obdobje. Z njimi veže Kogojo težnja po čutno nazorni prepričljivosti, delno z orkestrsko barvitostjo, pa v uporabi tonalnosti, celotonske harmonije in npr. funkcionalnih kvartnih akordov. Vse ostale in glavne značilnosti sodijo v atonalno ekspresionistično obdobje od leta 1908 do 1924, v čas ekstremne subjektivnosti, iracionalnosti, irednosti in »psihološkega naturalizma«. To obdobje je začela leta 1909 Schön-

bergova monodrama »Erwartung«, nadaljevala pa so ga do vojne še druga dela, kot npr. 1913. balet I. Stravinskega »Pomladno darovanje«. Vendar je atonalni ekspresionizem dozorel med prvo svetovno vojno, ki ga je tudi najbolj konkretno spodbudila, in z njo ali takoj po njej je nastala glavnina ekspresionističnih del, v veliki večini oper. Poleg osrednje umetnine — Bergovega »Wozzecka« (1925; skladatelj je pripravljaval libreto od l. 1914, skladal pa med l. 1917—21) so jih v tem času samosvoje pisali Bartok (»Čudežni mandarin«, 1918—19), Prokofjev (»Zaljubljen v tri oranže«, 1921), Hindemith (enodejanke), pa Šostakovič, Honegger, Křenek in drugi. — Med te spadajo tudi »Črne maske«, ki so v glasbenem izrazu najbliže »Wozzecku«; v primeri z njim pa si je dovolil slovenski skladatelj razmeroma toliko svoboščin, kot si jih je Berg nasproti Schönbergu. Nemško (Schönbergu lastno) resnost in Bergu podobno liričnost dopolnjuje slovenski temperament z več čustvene odkritosti in elementarnosti, ki spominja na Bartoka in kljub različnim izhodiščem na Janačkovo ekspresivnost; nekajkrat se pokaže tudi pri obdelavi slovenskih narodnih pesmi ali v približanju njihovega duhu. Razumljivo je, da pri teh sestavinah, z izjemo Schönberga, ne gre za določene vzore, nikakor pa ne za privzemanje, posebno ker iz teh ali drugih vzrokov Kogoj navedenih del ni poznal. Razlaga nam jih njegova samobitna osebnost, ki kljub germanski čustvenosti in resnosti in slovanski elementarnosti in izrazni občutljivosti ter južnjaškemu temperamentu, prevedena na estetsko polje, prerasča nacionalne značilnosti in sega na širši nivo evropskega ekspresionizma.

Ker se Kogojeva estetika izključuje z ekspresionizmom dodekafonije (po letu 1924), je mogoče »Črne maske« z razumljivo zamudo nekaj let uvrstiti v čas naprednega povojnega ekspresionizma do prve polovice dvajsetih let.

Pri nas navaja stilno estetska podoba opere na vzporeditev s pesniki, pisatelji, slikarji in skladatelji moderne, v širšem stilnem smislu pa z dosežki M. Jarca, A. Podbevška, S. Gruma, bratov Kraljev in delno M. Bravničarja, S. Koporca in manj E. Adamiča in J. Ravnika. Kot Kogojevo poglavitno delo predstavlja osrednjo umetnino slovenskega ekspresionizma, ki je po svoji izrazni moči in izredni estetski prepričljivosti prerasla vso našo operno ustvarjalnost od nekaterih kvalitetnih prispevkov baroka do novejšega in najnovejšega časa (Bravničarja, Osterca, Svare, Kozine, Poliča). Razvojno nadaljuje kontinuiteto novoromantičnih del in oper Rista Savina in mimo pojavov impresionizma odpira novo plodno obdobje neoklasicizma Slavka Osterca in njegovi šoli.

Opombe:

¹ Marij Kogoj, O umetnosti, posebno glasbeni, Dom in svet 1918, št. 3—4.

² Pred uprizoritvijo Kogojeve opere Črne maske (intervju z avtorjem in nekaterimi poustvarjalci), Slovenski narod, 27. februarja 1929.

³ Marij Kogoj, O umetnosti, posebno glasbeni, ib.

⁴ Pred uprizoritvijo Kogojeve opere Črne maske, ib.

⁵ Marij Kogoj, O umetnosti, posebno glasbeni, Dom in svet, ib.

⁶ Prim. opero »Wozzeck« Albana Berga, ki je v celoti pisana v svobodni atonalnosti in kjer sta le dva odstavka zaradi poudarka na realističnem dogajanju napisana tonalno.

⁷ Prim. npr. Bergovo opero »Wozzeck«, v kateri se tematični material, ki karakterizira nastopajoče osebe, prepleta skozi vsa tri dejanja.

⁸ Marij Kogoj, O umetnosti, posebno glasbeni, Dom in svet, ib.

⁹ Pred uprizoritvijo Kogojeve opere Črne maske, ib.

¹⁰ Marij Kogoj, O umetnosti, posebno glasbeni, ib, št. 1—2.

¹¹ Ib., št. 3—4.

¹² Pred uprizoritvijo Kogojeve opere Črne maske, ib.

¹³ Marij Kogoj, O umetnosti, posebno glasbeni, Dom in svet, ib.

Institucionalizacija političnih strank v Zapadni Evropi¹

Szymon Chodak

I.

Preden so prevzele svojo sedanjo obliko so politične stranke Zapadne Evrope prešle dolgo razvojno pot. Tako moremo ločiti naslednje stopnje²:

1. Obdobje, v katerem so politične stranke obstajale kot literarna in politična gibanja. Stranke te vrste so se v glavnem pojavljale v Nemčiji v prvi polovici 19. stoletja.

2. Obdobje elitnih strank, ki so se razvile z delitvijo na politične skupine znotraj parlamentov. Te so obstajale v glavnem od 50. do 80. let preteklega stoletja. V Angliji so se razvile najprej z delitvijo na torijevce (ki so podpirali Stuarte) in whigovce (opozicijo, ki je zagovarjala interese nastajajoče buržoazije in novega plemstva).

3. Obdobje, v katerem so se razvijale množične politične stranke, predvsem delavske stranke, in sicer od konca 19. stoletja in začetka 20. stoletja do 20-ih let našega stoletja.

4. Obdobje modernih, institucionaliziranih množičnih političnih strank, ki datirajo od konca I. svetovne vojne.

Politične stranke so se razvijale na osnovi socialno-ekonomskih sprememb, na osnovi razvoja države in političnih institucij v kapitalističnih družbah. Kot najvažnejše manifestacije tega procesa lahko naštejemo: spremembe v socialni strukturi in razrednih odnosih, razširitev volilne pravice in razvoj sredstev množične komunikacije, ki so političnim strankam omogočila uporabiti sodobnejša sredstva politične propagande in tudi ostvariti nove organizacijske oblike.

Prvo izmed omenjenih obdobj bi lahko imenovali predzgodovino političnih strank. Ko je v Evropi razpadel fevdalni red in se je začel boj za oblikovanje novih ustavnih institucij, ki naj bi ustrezale novim ekonomskim pogojem kapitalizma, so nastopila literarna in politična gibanja, ki so se često sama imenovala stranke. Glavni stranki sta bili konservativna in liberalna; prva je zagovarjala stare socialno-ekonomske odnose fevdalnega tipa, druga pa je razglašala interese naraščajoče buržoazije. Člani teh strank so kazali svojo pripadnost stranki v glavnem s pisanjem političnih člankov, s političnimi govori ter s propagiranjem idej, ki so jim bile skupne. Bili so člani, ki »so se sami imenovali za člane«. Te stranke niso imele organizacijske strukture niti uradnih voditeljev, vodili so jih možje, ki bi jih lahko imenovali »vodeče duhove«. Vsi pripadniki so imeli popolno svobodo, lahko so delovali samostojno po lastni volji. Edine vezi, ki so vezale člane med seboj, so bile vezi skupne ideologije.

Na osnovi sprejete politične doktrine naj bi parlamenti reprezentirali celotne narode in ne le njih posamezne dele, kot npr. družbene razrede, regionalne, verske ali

¹ Članek je skrajšana verzija sklepov iz avtorjeve knjige »Systemy partyjne państw Europy zachodniej«, objavljen v 9. št. »Studa Socjologiczno-Polityczne« 1961!

² O teh razdelkih avtor obširneje razpravlja v svojem članku »Pojęcie partii politycznej a ewolucja struktury politycznej kapitalizmu«. (Koncept politične stranke in evolucija politične strukture kapitalizma) »Studia filozoficzne« 1957, št. 3.

politične skupine. Vendar pa so se v parlamentih kmalu začeli odražati socialni problemi, predvsem razni konflikti. Tako so se v parlamentu že v začetku pojavile strankarske frakcije. Razlike med strankami, ki so do tedaj našle svoj izraz le v literarnih revijah, so se tako izrazile v parlamentarnih frakcijah, ki so tvorile vrh piramide strankarskih organizacij. Ta se je postopoma gradila navzdol. Delitev na liberalce in konservativce pa je še naprej ostala glavna politična delitev. Vendar pa se je med liberalci sčasoma pojavila bolj radikalna veja. Stranke so v tej dobi imele v glavnem eno funkcijo oz. namen — priboriti si zmago v volivnih kampanjah. Ker je imel volivno pravico le tenak sloj družbe, potrebe po tem, da bi bile stranke množične, ni bilo. In prav zato so pozneje stranke tega obdobja definirali kot elitne. Te stranke niso imele profesionalnih, plačanih uradnikov, njih dejavnosti so izvrševali predani člani stranke, ki jih je Max Weber imenoval »Honorationen«.

Dva procesa: razširjanje volivne pravice in pojav množičnih delavskih strank, sta v osnovi spremenila strukturo in funkcijo političnih strank. V tretjem obdobju njihovega razvoja so politične stranke postale instrumenti za pridobivanje čim večjega števila volivcev, le-ti naj bi podpirali skupine, ki so se borile za politično oblast v državi. Istočasno so nastopili številni faktorji, ki so vzpostavili vezi med tekmujočimi strankami, kar je v končni konsekvenci vodilo do nastanka strankarskega sistema. Ti faktorji so bili:

1. prej omenjena borba za politično oblast;
2. dejstvo, da je moč parlamenta narasla in da je imel le-ta pravico odločati o vedno večjem številu važnih državnih in družbenih vprašanj.
3. prenos političnih odločitev od monarha na vlado, sestavljeno iz voditeljev zmogovite stranke. Stranke so postale sestavni element kompleksnega političnega mehanizma — strankarskega sistema, ki je postopoma postal jedro političnega življenja teh dežel.

Prav v tem obdobju so se tudi prvič pojavile množične delavske stranke. Cilj teh strank, ki so propagirale idejo razrednega boja, je bil razvijati razredno zavest delavskega razreda in ga združevati v boju proti obstoječim socialno-ekonomskim pogojem. Zaradi tega so v delavskih strankah šteli parlamentarno aktivnost le kot eno od mnogih funkcij in ne kot najvažnejšo. Vendar pa so delavske stranke, ko so začele tekmovati z drugimi, pridobile toliko glasov (in temu ustrezno število članov parlamenta), da so se buržoazne stranke čutile ogrožene.

Nove funkcije in cilji, ki so bili rezultat spremenjene strukture oblasti in razširitve volivne pravice, ter nov položaj, ki je nastal zaradi naraščajoče moči delavskih strank, so zahtevali od strank novo obliko in novo organizacijsko strukturo. Zaradi tega so se tudi buržoazne stranke spremenile v množične organizacije. Prostovoljno delo »Honorationen« ni več zadostovalo za njihovo učinkovito funkcioniranje. Rojstvo strankarske birokracije je postalo nujnost.

Članstvo stranke, ki je bilo do tedaj sorazmerno enotno, je postalo stratificirano. V strankah se je pojavila hierarhija. Na vrhu stranke so bili profesionalni politiki. Njihove predpise in ukaze so izvrševali plačani uradniki, ki so bili vez med voditelji in članstvom. Tudi slednji so se razdelili na aktivne člane, manj aktivne in celo pasivne člane.

II.

S sociološkega vidika moramo pri opisovanju teh treh obdobjih razvoja političnih strank upoštevati naslednje faktorje:

1. Politične stranke so se predvsem oblikovale kot predstavniki posebnih družbenih razredov, čeprav so v posameznih primerih zastopale tudi verske, nacionalne in regionalne skupine. Razredni interesi pa so imeli celo v teh primerih vpliv na politiko strank.

Merilo tega, do kakšne stopnje je določena stranka reprezentirala določen razred, se je izražalo v naslednjem: v kolikšni meri je program stranke izražal interese tega razreda, v kolikšni meri so člani stranke pripadali določenemu razredu in v kolikšni meri so volivci, ki so pripadali istemu razredu, podpirali dano stranko.

2. Politične stranke so nastale kot asociacije posameznih skupin, ki so jih vezala podobna politična naziranja, osnovana na skupnih, v glavnem ekonomskih interesih.

To so bile asociacije² v tem smislu, ker so bile spontano izoblikovane skupine posameznikov, ki so se na lastno pobudo vključili v skupino, ker so težili k enakim ciljem kot drugi pripadniki iste asociacije. Seveda pa je formiranje določene asociacije determinirano s potrebami, običaji, kulturo itd. določene družbe. Šeasoma so te spontane, prostovoljne in razmeroma rahlo povezane asociacije, katerih primarna funkcija je bila reprezentirati določeno družbeno skupino, začele pridobivati več in več »institucij«³. Le-te so postajale vedno bolj nujne, tako za opravljanje notranjih kot zunanjih funkcij asociacije. To so bile institucije v tem smislu, so prevzele načela in pravila, ki so jih ustvarili običaji in predpisi, kakor tudi uradne položaje in hierarhijo funkcij, ki so izpolnjevale cilje organizacije.⁴

V tem smislu je institucija kombinacija navad, tradicij, statutov, zakonov in uradov ali drugih organizacijskih oblik. V našem primeru so te »institucije« sestavljene iz norm strankarskega življenja, predvsem iz običajev, ki so se jih držali vodstvo, parlamentarne frakcije, aparat strank itd.

3. Politične stranke lahko istočasno tretiramo kot predstavnike družbe, v nasprotju z oblastjo države. Parlament in politične stranke so nastale kot rezultat konfliktov med družbo in državo, predvsem kot rezultat konfliktov med kapitalistično družbo, ki je tedaj že obstajala, in med fevdalnimi državnimi institucijami. Parlament in strankarski sistem naj bi zagotavljala družbeno kontrolo nad državno politiko.

III.

Po koncu prve svetovne vojne sta razvoj politične organizacije Zahodne Evrope in transformacija strankarskega sistema v enega najbolj osnovnih elementov državne in politične strukture, spremenila in razširila tiste funkcije političnih strank, ki prej niso bile posebno razvite.

Omenili bi nekatere važnejše funkcije strankarskega sistema v modernih zahodnoevropskih državah. Partijski sistem v Zahodni Evropi:

1. ima vlogo enega izmed bojišč, na katerem se bije razredni boj;
2. organizira parlamentarne volitve in je forum rivalstva za politično premoč v državi;
3. je instrument, ki spravlja na površje politično elito kapitalistične družbe;
4. je mehanizem, ki daje kadre za najvišje organe državne oblasti, ki imajo v rokah zakonodajo, načrtuje državno politiko itd.;
5. je eno najvažnejših orožij pri ustvarjanju javnega mnjenja;
6. postal je prizorišče za rivalstvo »pressure groups«.

Poleg vseh teh funkcij, ki so skupne vsem strankam, opravljajo različne stranke posebne funkcije glede na to, ali so na vladi ali v opoziciji, in druge funkcije, ki nastajajo zaradi njihovih namenov in posebnih ciljev kot organizacij politične integracije določenih razredov in družbenih skupin.

Za razliko od političnih strank v začetku 20. stoletja, v katerih je bila razredna struktura članov in večina volivcev razmeroma enotna, je struktura večine političnih strank v današnji Zahodni Evropi kompleksna in raznolika. Zakaj, za razliko od zgodnjih strank tipa »Honorationen«, ki so predstavljale ozke skupine vladajočih razredov, in v nasprotju z množičnimi strankami, formiranimi ob koncu stoletja, ki so zagotavljale, da reprezentirajo posebne družbene razrede in v določenem smislu vsakega posameznika v teh razredih, teži dandanes večina strank za tem, da reprezentira predvsem različne skupine in družbene organizacije in le indirektno, preko teh, posameznike in družbene razrede. Tako se je bistveno spremenil tip asociacij, ki so bile cilj političnih strank. Naraščajoča aktivnost različnih »pressure groups« je predvsem naklonjena razvoju te tendence. Čeprav je ta težnja splošna, ne moremo

² Izraz institucija je v podobnem smislu uporabljen v številnih socioloških delih (Mac Iver; op. cit. H. E. Barnes, *Social Institutions*, New York 1948; *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Göttingen 1956, str. 294; J. O. Hertzler, *Social Institutions*, New York 1929.)

⁴ Prim. Hertzler Op. cit. str. 67–68.

reči, da je enako močna v vseh strankah. Tak opis razvoja političnih strank je prav posebno neprimeren v primeru komunističnih strank. In sicer zato, ker:

1. komunistične stranke le v določenem pogledu spadajo v strankarski sistem kapitalističnih dežel ter tako izvajajo le nekatere od zgoraj naštetih funkcij strankarskega sistema in ker
2. skušajo obdržati svojo funkcijo reprezentiranja interesov delavskega razreda.

IV.

Asociacije in institucije, ki so bile ustanovljene z namenom, da uresničijo cilje teh asociacij, so lahko povezane na različne načine. Institucije so bile tiste, ki so po pravilu oblikovale asociacije; in sicer zato, da bi služile njihovim namenom. Vendar pa so v nekaterih primerih institucije začele živeti svoje lastno življenje in težiti za za novimi, lastnimi cilji; v takih primerih postane, čeprav je še vedno povezana z institucijo, asociacija podrejena tej instituciji.

In prav za stranke 19. stoletja je značilno, da so bile v prvi vrsti asociacije. Če pa so imele stranke institucije takšnega tipa, so le-te izvrševale samo podrejene funkcije; to je posebno veljalo za strankarske organizacije. Glavna funkcija množičnih organizacij, ki so bile formirane v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja, je bila v politični integraciji družbenih razredov in njih reprezentanci v politični sferi. V tej obliki politične stranke še vedno nosijo značilnosti asociacij, čeprav v tem primeru obsežnih družbenih skupin (razredov). Toda vedno bolj je očitna težnja posameznih institucij (ki so bile ustanovljene zato, da krijejo potrebe asociacij), da bi se osamosvojile (npr. organizacijski aparat v nemških sindikatih).

Povečanje števila funkcij, ki jih izvršujejo strankarski sistemi v političnih organizacijah Zahodne Evrope, je neizogibno spremenilo značaj asociacij, ki so bile politične stranke. Nove funkcije niso več direktno izvirale iz značaja asociacij, temveč iz dejstva, da je določena stranka pripadala strankarskemu sistemu, ki je formiral institucije ali aparat zahodne demokracije — organizacije, ki je zajemala celotno družbo v teh deželah. Ta proces so spremljale spremembe v ciljih, ki so si jih postavljale asociacije, v njihovi družbeni strukturi itd. To je vodilo k temu:

1. da je postala stranka kot asociacija podrejena institucijam, ki jih je ustanovila sama, ko so cilji asociacije postali podrejeni neodvisnim ciljem institucije;
2. cilji in funkcija stranke kot elementa strankarskega sistema, ki je postal hkrati sestavni del državnega in političnega sistema, so postali najpomembnejši in so stali pred cilji in funkcijami stranke kot takšne.

V zahodni Evropi politične stranke kljub tem spremembam niso prenehale biti asociacije. Ta proces je v nekaterih deželah šel dlje kot v drugih. Kljub temu pa se zdi, da zgoraj opisana tendenca vedno bolj prevladuje.

V.

V 19. stoletju in prvih desetletjih 20. stoletja so bile zveze med posameznimi političnimi strankami in razrednimi interesi oz. družbenimi razredi, ki so jih reprezentirali, direktne, očitne, lahko opazne in precej določene. To je moč razbrati iz programov strank, ki jasno kažejo, interese katerega razreda določena stranka zastopa; volivci katerega družbenega razreda so podpirali določeno stranko pri volitvah; iz strukture članov stranke, ki so ob tistem času po navadi pripadali razredu, katerega interesom je služila stranka; in končno iz analize aktivnosti stranke kot celote. Prav tako nam tudi danes analiza aktivnosti stranke kot celote in njenega odnosa do razredne distribucije družbe omogoča napraviti določene zaključke o razrednem značaju določene politične stranke. Če upoštevamo te kriterije pri ocenjevanju razrednega značaja francoske ali italijanske komunistične partije, ne bomo dvomili v to, da sta to delavski stranki; prav tako kakor ne bomo dvomili v to, da so francoski »Independents« — stranka francoskega velekapitala (čeprav to ni edina stranka, ki ga reprezentira). Vendar pa se često dogodi, da eno stranko podpirajo pripadniki različnih razredov. Tako imajo npr. številne buržoazne stranke med svojimi člani precejšnje število delavcev. In često jih podpirajo številne razdrobljene skupine volivcev iz

delavskega razreda. Težko pa se je strinjati s tistimi avtorji, ki to dejstvo jemljejo kot argument za naziranje, da je prenehala obstajati zveza med razredno in strankarsko delitvijo.

Analiza odnosov med političnimi strankami in delitvijo na razrede v modernih kapitalističnih deželah lahko temelji na naslednjih objektivnih, razmeroma lahko izmerljivih indeksih:

1. programi in gesla stranke,
2. razredna struktura članstva stranke,
3. razredna struktura volivcev, ki podpirajo kandidate določene stranke,
4. razredna struktura vodstva stranke in parlamentarnih frakcij,
5. podpora »pressure groups«, ki proglašajo razredne programe ali podpirajo razredne zahteve.

Tako analizo bi lahko dopolnila ocena aktivnosti določene stranke. Vendar pa nam tudi vsi ti indeksi skupaj ne bi mogli popolnoma odgovoriti na vprašanje, kakšnega razrednega značaja je določena stranka. Odnosi med politično stranko in družbenim razredom so postali še bolj zapleteni spričo dejstva, da stranke nimajo več značaja asociacij. Sistemi strank so se v kapitalističnih deželah preoblikovali v osnovne institucije ustavnega in političnega sistema; pojavile so se številne »narodne« stranke in množične krščansko-demokratske stranke, socialno-demokratske stranke pa so se razvile v nekaj drugega, kot so bile. *Razredni značaj političnih strank v Zahadni Evropi ne izhaja danes toliko iz njihove razredne strukture ali političnih programov, kakor iz njihovih funkcij, ki jih imajo kot elementi v mehanizmu politične oblasti v kapitalističnih deželah.* Zato bi bilo prav, da bi analizo razrednega značaja političnih strank in strankarskih sistemov naslonili predvsem na analizo razrednega značaja strankarskih sistemov v kapitalističnih deželah in na analizo razredne vloge parlamentarne demokracije v teh deželah.

VI.

Ze prej sem omenil, da so bili strankarski sistemi prvotno osnovani kot organi družbene kontrole nad državo v kapitalističnem sistemu. Razvoj funkcij, ki so jih izvrševali sistemi strank, predvsem:

1. razvoj strukture modernih političnih strank v Zahodni Evropi,
2. naraščajoča stratifikacija znotraj političnih strank samih,
3. naraščajoča birokracija političnih strank,
4. dejstvo, da večino nalog, posebno pomembnejših, ki si jih je zastavila stranka, ne izvršujejo njeni člani »en masse«, temveč aparat stranke — je ustvaril situacijo, ki od članov stranke ne zahteva posebne aktivnosti, vsaj v okviru stranke same ne.

Glavna naloga stranke je boj za vpliv in moč, kar ji omogoča čimvečje število volivcev. Delo v parlamentu in organizacija volivnih kampanj z uporabo modernih sredstev množične komunikacije ne zahteva množičnega aktivnega sodelovanja članov stranke. Te funkcije uspešno izvajajo plačani uslužbenci in uradniki, ki vestno izvršujejo naročila svojega vodstva. Zato se torej voditelji večine političnih strank v zahodnoevropskih deželah ne trudijo, da bi člani njihove stranke aktivno sodelovali pri delu v stranki. Na drugi strani pa tudi člani strank iz dosedanjih izkušenj vedo, da nikdar ne morejo vplivati na odločitve voditeljev svoje stranke in je tako vloga, ki jo igrajo v stranki, popolnoma pasivna. Tako so se politične stranke iz asociacij članov spremenile v instrument, s pomočjo katerega lahko voditelji stranke izvajajo svojo politiko, medtem ko tako imenovani »privatniki« ostajajo pasivni člani. Če množica članov stranke nima praktično vpliva na odločitve strankinega vodstva, ga ima družba kot celota še toliko manj. Naziranje, da je sistem strank organ družbene kontrole nad državo, je le formalno naziranje. To je eden od najbolj formalnih aspektov buržoazne demokracije. Organi, s katerimi naj bi družba kontrolirala državo, obstoje, toda njihova struktura je taka, da ne samo da ne morejo zagotoviti učinkovite družbene kontrole, marveč v mnogih primerih postanejo celo kanal, preko katerega država lahko kontrolira družbo — zlasti s tem, da jih uporablja kot kanale z oblikovanja javnega mnenja.

Prevedla Nuša Kansky

Ocene in poročila

VEČER SLOVENSKE SODOBNE KOMORNE GLASBE

Collegium Musicum, glasbeno združenje, ki v Ljubljani že nekaj sezon prireja zaključene večere, posvečene bodisi posameznim glasbenim obdobjem bodisi nekaterim nacionalnim šolam, je 7. I. 1963 priredilo koncert sodobne slovenske komorne glasbe. Na sporedu so bile kompozicije Sama Vremšaka, Aleksandra Lajovca, Vilka Ukmarja, Pavla Merkuja, Primoža Ramovša, Ivana Stuhca in Danila Švare. Ker večer torej ni zajel nobenega skladatelja iz avantgardne skupine »Pro musica viva«, je prireditev prikazala presek skozi tiste glasbene stvaritve, ki ne sledijo najkonsekventnejšim iskanjem novih tehničnih sredstev, ampak so nastale v zatišju že več ali manj raziskane glasbene govorice. To jim seveda ni in tudi ni moglo vzeti ničesar na njihovi aktualnosti, v kolikor jim je ustvarjalna potenca njihovih avtorjev zagotovila umetniško kvaliteto.

Ne da bi hoteli sestaviti kake jakostne lestvice izvajanih del, se pozornemu poslušalcu nujno poraja komentar k posameznim kompozicijam. Suite za violo in klavir Sama Vremšaka žal res ne bi mogli imeti za pridobitev slovenske komorne žetve. Giblje se po vse preveč izhojenih poteh tonalnosti, ki bi jo nekoliko bogatejša skladateljeva invencija lahko opravičila; tako pa ne prekorači meje zvočno sicer prijetnega divertimenta, primernega za domače muziciranje. Preludij, Air in Toccata Aleksandra Lajovca je močno barvita, harmonsko bogata skladba, ki ji botruje impresionizem. Kljub tehnični efektčnosti pa zadeva v prazno, ker se naslaja ob lastni zvočnosti. Svetli točki večera sta vsekakor bili Ukmarjevi *Memoires*, drobni skladbici za harfo, v kateri ima vsak ton svojo upravičenost, ker ustvarja prav določeno, asociativno bogato čustveno razpoloženje. Stuhčeva skladba za rog in klavir je pokazala skladateljevo dobro poznavanje žametnih zvočnih možnosti solističnega

instrumenta. Kompozicijo tvori v bistvu zelo umerjena, a inventivna melodična linija roga, pri kateri ima klavirski part vedno podrejeno vlogo spremljevalca in dopolnjevalca. Dve Ramovševi uspavanki sta vsekakor prispevek k zakladnici slovenske komorne glasbe. Obe deli, ki imata svoje izhodišče v pravi uspavanki, ki jo poje mati otroku, sta to tipično nežno čustveno atmosfero dvignili do umetniško prefinjenih odtenkov. Zato je razumljivo, da je harmonska plat prav posebno tehtna in izdelana. Enako mero okusa za subtilno zvočnost, ki pa deluje nekoliko bolj drzno, je pokazal Pavle Merku v svojih skladbah za flavto in klavir. Edina kompozicija, ki je razkrila trdnejšo in obširnejšo oblikovno zgradbo, je bil tonalno pisani klavirski trio Danila Švare. Vsi stavki, tako prvi, ki je bil formalno najbolj dognan, kot ostala dva, ki sta se tudi naslanjala na umetno presajeno glasbeno folkloro in ritem drugih jugoslovanskih narodov, so delovali prozorno, sočno in sveže.

Če vzamemo, da je glasbeni večer imel namen osvetliti trenutno bero slovenske komorne ustvarjalnosti, lahko ugotovimo naslednje: zopet se je pokazalo, da so naši ustvarjalci že po tradiciji — ne da bi na tem mestu iskali globljih socioloških ali drugačnih vzrokov — »veliki v malem«, da dosežejo tehten umetniški izraz v drobnih glasbenih formah, medtem ko se intenziteta izraza v večjih oblikovnih kompleksih navadno vse prehitro razvedeni.

VILKO UKMAR: 4 BAGATELE ZA KLAVIR

To so kratke, dodekafonsko pisane skladbice, ki so bile prvič na sporedu 3. decembra na klavirskem večeru Dubravke Tomšič. So to nekakšne skice v tonsko beležko; študije serielne tehnike. Vsaka skladbica ima svojo serijo, ki poteka v horizontalo in v vertikalno, tako da je vezana melodika

in harmonika. Ritem pa je svoboden. V strogi serijski tehniki je gotovo najbolj hvaležno komponirati čim bolj kratke skladbe. Te »prenese« namreč tudi uho tega načina nevajenega poslušalca. Se preden se dobro zavé, je skladba že mimo. Je prav gotovo v tem tudi neka stilna posebnost našega časa. Komponist Brahmsovega kova je glasbeno misel povedal, jo nato široko predeloval in obdeloval in končno mogočno zaključil. Ko odidemo iz dvorane, je bilo povedano vse. Danes pa človek zelo rad premišlja sam. Skladatelj mu misel le nakaže. Klasičen primer take kompozicije so, danes že pogosto izvajani (le pri nas ne), »Sechs kleine Klavierstücke« op. 19 Arnolda Schönberga. V Ukmarjevem primeru gre za nakazana razporedjenja, ki jih karakterizirajo naslovi skladbic: Largo, — tranquillita — Andantino, impetuoso — Adagio, malinconico — Andante, furioso.

PAVLE MERKU, KANTATA »O DETO-MORILKI MARIJI FARRAR«

Prvo, kar opazimo pri tej slovenski noviteti, ki je 4. februarja letošnjega leta doživela svojo krstno koncertno izvedbo, je njena precej nevsakdanja zasedba: bariton, četveroglasen mešani zbor, dva klavirja in cela vrsta tolkal. Za »libreto« si je skladatelj izbral besedilo Bertolta Brechta »Von der Kindesmörderin Marie Farrar«, in sicer v izvirniku, ker so pravni zastopniki Brechtovih avtorskih pravic samo v taki obliki dovolili izvedbo. Večina poslušalstva seveda zato ni mogla slediti literarni zasnovi tega vokalno-instrumentalnega dela; pa tudi tistim, ki sicer obvladajo nemščino, je bilo razumevanje oteženo, ker je v tekstu precej dialektičnih in naturalistično barvanih nemških izrazov, ki so jim le redki kos. Kljub temu pa se ne bi mogli strinjati z mnenjem, da omenjeni tekst ni primeren za uglasbitev. To bi veljalo samo v primeru, če bi bila umetnost iskanje lepote, ki smo ji presekali vezi z njeno življenjsko pogojenostjo. Umetnosti, tako tudi glasbene, ne moremo zapirati v kak slonokoščeni stolp, nikakor je ne moremo utesnjevati v določen kalup neživljenjske lepote, ampak ji moramo dopustiti, da se odplaja in črpa na kar najširšem področju. Če je ravno naš čas tisti, ki podpira umetniško razkrivanje tistih življenjskih resničnosti, ki so bile vse predolgo tabú, če literatura odpira svet »pohižanih in razžaljenih«, potem je tudi glasba, kot ena izmed umetniških zvrsti, upravičena in celo poklicana, da ta svet v okviru

možnosti svoje specifične govornice tudi zvočno upodobi. Vprašanje je seveda: kako? Merkuju se je to posrečilo, posebno zaradi uspešnega ravnovesja med posameznimi formalnimi komponentami in zaradi posrečene izbire, oziroma kombinacije glasbenega jezika.

Solist, v vlogi komentatorja, nekakšnega posebljenega sodnega zapisnika, z vso epsko širino pripoveduje o žalostni usodi Marije Farrar, služkinje, ki je umorila svojega nezakonskega otroka in nato sama umrla v meissenski ječi. Otrok, ki ga je rodila, je bil tak kot drugi otroci, le ona, kaj nepriljučna, šibka zapuščena in na slepem tiru življenja ni bila taka kot druge matere. Kantata, ki ima devet kitic, je razdeljena na tri stavke. Prve tri kitice tvorijo prvi stavek — Lento, ki je obenem predzgodovina zločina. Od četrte do osme kitice je drugi stavek — Moderato, ki prinaša podroben opis zločina. Besedilo poje solist, kateremu zbor, na koncu vsake kitice, odgovarja stalni refren: A vi, lepó vás prosím, ne dajte še voditi jezi! saj vsakdo potrebuje pomoči od vseh. Zadnja kitica, ki je obenem zadnji stavek (Solenne) in v katerem postané zbor nosilec izraza, pa ima izrazit značaj morale.

Kantata ne sledi nobeni samostojni, strogi glasbeni formi, ampak tekstu, katerega čustveno atmosfero skuša čim verneje izraziti. Pri tem se razkrijejo stilne posebnosti Merkujevega komponiranja. Melo-dična linija solista, ki je nosilec epske komponente skladbe, je zelo razgibana; bolj, kakor bi ga zahteval sicer minutni opis zločina. Pne in spuša se s tekstom, gre čez njegove vsebinske okvire in tako kaže precejšnjo osebno prizadetost komentatorja. Spoznamo, da je solist samo posredovalec med nami in obtoženko, da pravzaprav indirektno prenaša njeno izpoved. Instrumentalna plat kantate, ki jo sestavljajo razna tolkala in dva klavirja, je grajeno serijsko in z dramatičnim podčrtavanjem in izbruhi podpira dogajanje. Privedemo do zanimive ugotovitve. Kot je znano, je ena izmed osnovnih značilnosti sodobne glasbe v njeni kromatičnosti, v emancipiranosti vseh tonov dvanajsttonske lestvice. Od italijanskih madrigalistov 16. stoletja pa do danes je bila kromatika vedno izraz čustev najbolj boleče vrste. V tej kantati je to postala vsakdanja, boleča resničnost. Toda Brechtov tekst to zahteva in ne bi prenesel nobene druge glasbene govornice kot tiste, ki jo je izbral skladatelj. Da pa ne bi na tem visočju potenciranega izraza zaradi pomanjkanja tonálnih centrov poslušalci otrpeli, je Merku uspešno uvedel nov-tonalni element, ki zaključuje posamezne serijske odstavke. To je refren,

ki ga poje zbor in katerega glasba se ob vsaki ponovitvi menja, a ohranja svoj pomirjujoč značaj; čisti trozvoki sproščajo čustveno napetost. Duševno in telesno trpljenje Marije Farrar doživi tukaj — kot v antični tragediji — svojo katarzo.

A. R.

RAZSTAVA MILANA KUMRA

V letošnjem februarju je v okviru Fotokino kluba RTV razstavljal snemalec Milan Kumar v avli poslopja Radia in Televizije v Ljubljani izbor svojih fotografij zadnjih let. Razstava je vredna ogleda in omembe, saj nam Kumar kaže stvari, ki jih običajno prezremo ali pa

gremo mimo njih, in bogati naše doje-manje vidnega sveta. Motivno se giblje mojster po zapuščenih travnikih in štradonih Ljubljanskega Barja, se ustavlja ob kupih šote, ob kozolcih, ki sta jih zdelala veter in dež, se potika po dvoriščih starega mesta pod ljubljanskim gradom, gleda in oblikuje njegove vodnjake in kamnite portvale, ki žive svoje samotno življenje v soncu in sencah. Svet tišine je Kumar to pot podal v črno belih posnetkih, ki se po svoji strukturi že približujejo grafiki. Podrobnosti so opuščene, v obdelavi se Kumar osredotoči na bistveno. Poznamo Kumarja kot zelo kultiviranega snemalca z globokim poznavanjem likovnega materiala. S to razstavo pa je pokazal, da ubira svoja pota tudi po formalni plati umetniške fotografije.

Brušeno ogledalo

HUMANISTIČNA IZOBRAZBA, KAKRŠNA JE ZNAČILNA ZA PUŠKINA

Po malem smo se vsi učili,
vsegà se nekaj naučiš;
in takšno vzgojo smo dobili,
da z njo kaj zlahka zablestiš.

(A. S. Puškin, Evgenij Onjegin, roman v verzih,
ZO. Mrb. 1962, poslovenil in opombe napisal
Rado Bordon, str. 22)

Pojasnila k romanu so urejena tako, da se popolnoma skladajo s posameznimi poglavji in kiticami pesniškega besedila v prvem delu knjige. — V skladu z vsebinskim bogastvom romana so tudi naša pojasnila k njem nekoliko obsežnejša, kot je pri takih pojasnilih v navadi... ker želimo v pojasnilih k Puškinovemu romanu prikazati tudi nekatere druge bistvene prvine Puškinovega književnega ustvarjanja... po drugi strani pa menimo, da je v dobi, ko humanistična izobrazba, kakršna je značilna za Puškina in njegovo obdobje, čedalje bolj usiha in ko so razni pojmi, ki jih Puškin navaja v svojem delu ali pa so povezani z njim, marsikateremu od sodobnih brancev manj znani ali celo tuji, koristno, da ob P. romanu marsikaj, kar sodi v trajno kulturno zakladnico vsega človeštva, nekoliko osvežimo in podrobneje razložimo.

(o. c. 299)

Na primer:

k o k e t a : spogledljivka, namiguša, ženska, ki želi ugajati vsakemu moškemu, intuitivno odkriva njegove šibke strani, mu veliko obeta, a malo dá. (o. c. 310)

r o g o n o s e c : zakonski mož, ki ga žena vara (mu kaže rogé), po navadi naskrivaj. (o. c. 311)

r o a s t - b e e f : na žaru na pol pečeno goveje meso (z reber), znotraj še krvava goveja pečenka, zalita z lastnim sokom. (o. c. 312)

k o t l e t : zarebrnica (rebro, po navadi prašičje, z mesom). (o. c. 312)

o s t r i g e : morske školjke, ki se po navadi uživajo žive, obrizgane z limonovim sokom, k njim pa po navadi pije belo vino ali šampanjec. P. govori na tem mestu o posebno cenjeni vrsti ostrig, o tako imenovanih školjkah-samotarkah; to oznako smo v prevodu izpustili, ker ni bistvena. (o. c. 433)

n j e n o g a m i v r o k a h d r h t i : V P. dobi so ženske nosile steznik in kazale bujne prsi, noge pa so imele skrite pod več plastmi dolgih oblačil, zato je bila erotična mikavnost nog še večja; bile so poglobitni *instrument ženske zapeljivosti*. Moški, ki je s svojo roko osvojil žensko nogo, si je lahko vse obetal. Ker ženskih nog po navadi ni bilo videti (razen včasih gležnjev, če je ženska šla po stopnicah in privzdignila krilo), govori P. o »varljivih nogah«. Ni čuda, da z navdušenjem piše o baletnih plesavkah (primerjaj I-20), ki so pritegovale poglede zlasti zato, ker so poleg nožic svobodno razkazovale tudi druge čare svojega telesa. (o. c. 321)

d a r e d k o , l e z a b e ž e n č a s . . . : V začetku svojega pisma ima Tatjana minimalen ljubezenski »program«, ki se pa v nadaljevanju razvije v program življenjske usodnosti. (o. c. 364)

Uide včasih kaki dami
skrivnost, prikrivana skrbnó,
da so začudene nad nami,
ker cenimo jih premočno.

(o. c. 110)

Bralcem

OSMO ŠTEVILKO »PROBLEMOV« SMO PRIPRAVILI SKUPNO Z REDAKCIJO REVIJE »STVARANJA« IZ TITOGRAĐA. ČRNOGORSKI TOVARIŠI SO NAM POSREDOVALI PREREZ SODOBNEGA ČRNOGORSKEGA LITERARNEGA USTVARJANJA, POSEBEJ OPOZARJAMO POVERJENIKE PO ŠOLAH, DA TO ŠTEVILKO ŠE LAHKO NAROČIJO.

POPRAVEK

V članku »Za jasna načelna izhodišča« se je vrnila na strani 577, deseta vrsta, prvi odstavek napaka. Namesto **slikarstva** beri: **klikarstva**.

